

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MESNEVÎ'DE KALB/GÖNÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif YALÇIN

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

EYLÜL– 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

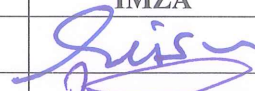
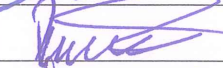
MESNEVÎ'DE KALB/GÖNÜL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif YALÇIN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf

“Bu tez 18.09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Sezai Küçük	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Büşra Çakmaktaş	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Arslan	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı : Elif Yalçın

Öğrenci Numarası : 0960Y08038

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tasavvuf

Programı : ☒YÜKSEK LİSANS ☐DOKTORA

Tezin Başlığı : Mesnevi'de Kalb/Gönül

Benzerlik Oranı : %16

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

18.09.2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

Tarih: 18.09.2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
Özet	v
Abstract	vi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: GENEL HATLARI İLE KALB/GÖNÜL	10
1.1. Kur'an-ı Kerim'de Kalb	13
1.1.1. Kur'an-ı Kerim'de Kalb Kavramının Müteradifleri.....	14
1.1.1.1.Sadr.....	15
1.1.1.2. Fuad.....	17
1.1.1.3. Akıl.....	18
1.1.1.4. Nefis.....	21
1.1.1.5. Lüb.....	23
1.2. Hadislerde Kalb	25
1.3. Tasavvufta Kalb.....	27
BÖLÜM 2: MESNEVÎ'DE KALB/GÖNÜL	36
2.1. Mesnevî'de Kalb Kavramına Genel Bir Bakış	36
2. 2. Kalbin Müterâdifleri	43
2.2.1. Gönül.....	43
2.2.2. Can.....	45
2.3. Kalbi Yönlendirenler	50
2.3.1. Allahu Teâla.....	50
2.3.2. Melek ve Şeytan.....	57
2.3.3. Nefis.....	61
2.3.4. Allah'ın Veli Kulları.....	63
2.4. Kalbin Sıfatları	67
2.4.1. Mühürlü Kalbler.....	67
2.4.2. Hasta Kalbler.....	69
2.4.2.1. Kalb Hastalıkları.....	76
2.4.2.1.1. Hırs.....	76
2.4.2.1.2. Kibir	80
2.4.2.1.3. Hevâ/Heves	82
2.4.2.1.4. Gazap ve Şehvet.....	87

2.4.2.1.5. Hased	91
2.4.2.1.6. Âşk	95
2.4.2.1.7. Kasvet-Kabz.....	99
2.4.2.1.8. Gaflet-Cehâlet	101
2.4.2.1.9. Taklit	106
2.4.3. Âşık Kalbler.....	109
2.4.4. Uyanık Kalbler.....	116
2.4.4.1. Keşif ve İlham.....	119
2.4.5. Nurlu Kalbler.....	125
2.5. Kalb Makamı	127
2.5.1. Kalb Allah'ın Evidir.....	128
2.5.2. Kalb Kâbe ile Eşdeğerdir.....	131
2.5.3. Kalb Arş Kadar Geniştir.....	133
2.6. Kalb-i Selim.....	135
2.7. Kalb Eğitimi	139
2.7.1. Kalb Eğitiminde İnsanı Kâmilin Rolü.....	140
2.7.2. Kalb Temizliği-Kalb Tasfiyesi.....	150
2.8. İnsânı Kâmilin Kalbinin Sıradan Kalblerden Farkı	156
2.9. Kalbin İnsanın Uzuvarına Tesiri	163
2.10. Kalb/Gönül Bağı.....	167
2.11. Kalble İlgili Benzetmeler	168
2.11.1.Kalb Ayna Benzetmesi.....	169
2.11.2. Kalb Havuz Benzetmesi.....	171
2.11.3. Kalb Konak Benzetmesi.....	172
2.11.4. Kalb Ocak Benzetmesi.....	174
2.11.5. Kalb Mektup Benzetmesi.....	175
2.11.6. Kalb Dağ Benzetmesi.....	176
2.11.7. Kalb Şehir Benzetmesi.....	177
SONUÇ	178
KAYNAKÇA.....	181
ÖZGEÇMİŞ	186

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
as.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celalühü
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan.
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallallahü Aleyhisselam
terc.	: Tercüme

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Mesnevî’de Kalb/Gönül			
Tezin Yazarı: Elif YALÇIN		Danışman: Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK	
Kabul Tarihi: 18.09.2019		Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 153 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: Tasavvuf	
Kalb, tasavvuf geleneğinde özel bir yere sahip olan tasavvufi düşünce sisteminin merkezini oluşturan mânevi mekânın adıdır. Başlangıçtan günümüze kadar hemen hemen bütün mutasavvıflar kalb mefhumunu ele alıp değerlendirmiş, bu konuda eserler yazmış, kalbin insanın mânevi yaşantısı üzerindeki etkilerini farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Çalışmamızda mutasavvıf Hz. Mevlâna’nın eseri <i>Mesnevî</i> şerifte kalb mefhumunu nasıl ele alıp değerlendirdiği, kalbe hangi anlamları yüklediği, kalbin mânevi âlemdeki yeri ve önemi üzerinde durduk. İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle kalbin tanımları ve genel çerçevesi üzerinde durduk. Daha sonra Kur’an-ı Kerim ve hadislerde kalbin önemine ve nasıl kullanıldığına âyet ve hadis örnekleriyle kısaca değindik. Son olarak tasavvuf geleneğinde kalbin yeri ve önemi, sûfîlerin kalble ilgili değerlendirmeleri üzerinde durduk. Çalışmamızın esasını oluşturan ikinci bölümde ise <i>Mesnevî’de</i> kalb kavramını ele aldık ve Hz. Mevlâna’nın <i>Mesnevî’de</i> kalb mefhumuna bakışını; kalbin mertebeleri, makamı, kalbe etki eden unsurlar, kalb eğitimi ve selim kalbin önemi gibi ana konular üzerinde durduk. Çalışmamızı <i>Mesnevî’ye</i> göre kalblerin farklı kültürlerdeki insanlar arasında bağ oluşturma özelliğine ve kalbden kalbe bir pencere, bir köprünün olabildiği hususlarına dikkat çekerek sonlandırdık.			
Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, Kalb, Tasavvuf			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: The Heart in Mesnevî				
Author of Thesis: Elif YALÇIN		Supervisor: Associate Prof. Sezai KÜÇÜK		
Accepted Date: 18.09.2019		Number of Pages: viii (pre text) + 153 (main body)		
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Tasavvuf (Sufizm) Tasawwuf		
The heart is the name of the spiritual space that forms the center of the mystical thought system which has a special place in the Sufi tradition. Almost all Sufis from the beginning to the present have evaluated the concept of the heart, wrote on this subject, and expressed the effects of the heart on the spiritual life of man in different ways. In our study, we have focused on issues such as how great Sufi Hz. Mevlâna, considered and evaluated the concept of heart in his grand work, Masnawi and what he attributed to the heart and the place and importance of the heart in the spiritual world. In the first part of our study, which consists of two parts, we first focused on the definitions and general framework of the heart made by the scholars. Then, the importance of the heart and how it was used in the Quran and hadiths was briefly touched on by giving examples from verses and hadiths. Finally, in the tradition of Sufism, the importance and place of the heart and the heart-based evaluations of the Sufis are emphasized. In the second part, which constitutes the basis of our study, we discussed the concept of heart in Masnawi and have focused main topics on Mevlana's approach to the concept of heart in Masnawi, such as the order of the heart, his position, the factors affecting the heart, the importance of heart training and benign heart. According to Masnawi, we have ended our study by drawing attention to the fact that the hearts are connected to people in different cultures and that there may be a window and a bridge from the heart to the heart.				
Keywords: Mevlâna, Mathnawi, Heart, Sufizm				

GİRİŞ

Tezin Konusu

İnsan yaratılış bakımından diğer canlılardan farklı ve özel bir konuma sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışı şu şekilde anlatılmıştır: “Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalbler verilmiştir. Öyleyken, pek az şükrediyorsunuz.” (Secde, 32/7-9). İnsanın diğer canlılardan farklı olmasının en önemli nedeni düşünüp akletme melekesine sahip olmasıdır. İnsanın akletme ve idrak etme yetilerine Kur'an-ı Kerim'de çokça vurgu yapılır ve insandan bunların işlevsel hale getirmesi beklenir.¹

Düşünebilme, akletme melekeleri insanın kalbinin işlevleridir. Çünkü insandaki kalb anlama ve kavrama yetisi olarak genel bir yapıyı temsil eder. Kalbi yalnızca basit bir et parçası ve vücudun işlevlerinden birini gerçekleştiren bir organ olarak görmek doğru değildir. Zira böyle bir kalb hayvanlarda da vardır.

İşte insanda bu kadar önemli bir yapıyı temsil eden kalb kavramı sürekli üzerinde araştırma yapmayı, değerlendirmeyi de gerektiren bir yapıdır. İnsan öncelikle kendisini tanımak ve bilmek için bu yetisinin farkında olmalı, Yaratıcısına karşı görev ve sorumlulukları noktasında kalbi hayatın öneminin bilincinde olmalıdır. Eğer insan yaratılış amacının bilincinde hareket ederse kalbi hayatın da öneminin farkında olur. Hatta kalbiyle hareket eden insan zaten yaratılış amacına da uygun hareket eder de denilebilir.

Mutasavvıflar kalbin insanı özel kılan bir anlama, idrak noktası olmasından hareketle hayatlarını bu şekilde düzenlemiş, kalbî bir yaşantı benimsemiş ve kalb mefhumunu üzerinde sürekli düşünülmesi, anlaşılması gereken bir yapı olarak görmüşlerdir.

13. yüzyılda Konya'da yaşayıp orada vefat eden İslâm düşünürlerinden ve Türk dünyasının en büyük mutasavvıflarından biri kabul edilen Hz. Mevlânâ'na hayatı ve eserleriyle kalbî yaşam tarzının da öncülerinden biri olmuştur. Hz. Mevlâna'nın, eserleri bölümünde kısaca bilgi vereceğimiz; *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîh-i Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât* adında beş adet eseri bulunmaktadır. Bu eserlerinin içinde en çok

¹ Yûnus, 10/16; Hûd, 11/51; Nahl, 16/12.

bilineni altı ciltten oluşup 25.700 beyit içeren, yazıldığı günden itibaren her asırda pek çok insan tarafından okunup anlaşılması yönünde çaba gösterilen en önemli eseri *Mesnevî*'dir. *Mesnevî*'de de diğer tasavvuf kaynaklarında olduğu gibi kalble ilgili birçok bilgi ve değerlendirmeyi içerir. Tezimizin konusunu da bu eserde geçen kalb kavramı, kalbin önemi ve kalb kavramı ile anlatılmak istenenler vb. konular teşkil etmektedir.

Bu aşamada konuya geçmeden önce Hz. Mevlâna'nın hayatı hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Hız. Mevlâna'nın Hayatı

Mevlâna Celâleddin Rûmi, 30 Eylül 1207 de (6 Rebîu'l-evvel 604) Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Muhammed Celâleddin olup, Mevlâna lakabı kendisine daha sonra verilmiştir. Doğu İslam dünyasında Mevlâna lakabıyla bilinen Hz. Mevlâna, Batı dünyasında Rûmi olarak tanınmaktadır.² Babası dönemin tanınmış âlimlerinden olan Sultânu'l-ulemâ diye bilinen Bahâeddin Veled'dir.³

Hız. Mevlâna'nın babası Bahâeddin Veled, bâtnî ve zâhîrî ilimlerde derinleşmiş biriydi. Halk tarafından çokça sevilen, övülen saygın bir şahsiyetti.⁴

Hız. Mevlâna'nın ailesi 1212 yılında Moğol tehdidi nedeniyle önce Bağdat, Şam, Malatya, Karaman gibi şehirlere göç etmişler daha sonra 1228'de Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın daveti ile Konya'ya gelip, buraya yerleşmişlerdir.⁵

Hız. Mevlâna ilk evliliğini 1226 yılında Karaman'da Gevher Hatun ile yapmıştır. Bu evliliğinden oğulları Sultan Veled ve Alâeddin dünyaya gelmiştir.⁶ İkinci evliliğini ise Gevher Hâtun'un vefatından sonra Kirâ Hâtun ile yapmış, bu evliliğinden de Muzaffereddin Emir Âlim Çelebi adlı bir oğlu ve Melîke Hâtun adlı bir kızı dünyaya gelmiştir.⁷

Hız. Mevlâna'nın ilk hocası babası Bahaeddin Veled'dir. Babasının vefatından sonra ise onun müridlerinden Burhaneddin Muhakkık Tirmîzi'nin terbiye ve eğitime girmiştir.

² Mehmet Aydın, *Mevlâna ve Sufizm*, Nüve Kültür Merkezi yay., Konya 2007, 105.

³ Ahmet Eflâkî, *Menâkibu'l Ârifîn*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1989, 1: 1-2, 77; Bedüzzeman Furuzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Aralık 2005, 49.

⁴ Feridun b. Ahmed, *Risale-i Sipehsalar*, çev. Ahmed Avni, sad. Tahir Galip Seratlı, Elest yay., İstanbul 2007, 22.

⁵ Eflâkî, a.g.e., 1: 13-22, 25-26.

⁶ Eflâkî, 1: 22-23.

⁷ Eflâkî, 2: 25-26.

Seyyid Burhaneddin Hz. Mevlâna'nın hayatında çok önemli bir yere sahip olup, onun tasavvufî-mânevi terbiyesinde etkili olmuş bir şahsiyettir.⁸

Hz. Mevlâna hocası Seyyid Burhaneddin'in vefatından bir süre sonra 1244'de Şems-i Tebrizî (Melikdân b. Ali b. Şemseddin Mehmed) ile karşılaştı. Şems-i Tebrizî Hz. Mevlâna'nın hayatında çok önemli yere sahip bir şahsiyettir, onun hayatında adeta bir dönüm noktası olmuştur. Şems-i Tebrizî'nin hayatına girmesiyle Hz. Mevlâna önceki alışkanlıklarından, tanıdıklarından gittikçe uzaklaşmış neredeyse kendini tamamen Şems-i Tebrizî'nin sohbetine vermiştir. Eski öğretimini ve va'zı bırakmış, Şems-i Tebrizî ile semâ'a başlamıştır.⁹

Sultan Veled, Hz. Mevlâna'nın Şems'e duyduğu sevginin Hz. Musa'nın (a.s.) Hızır'a (a.s.) olan sevgisine benzediğini söyler. Hz. Musa bir peygamber olduğu halde nasıl ki Hızır'ı aramışsa Hz. Mevlâna'da döneminde kendisinin ulaştığı makama ulaşan kimse olmamasına rağmen Şems'i aramıştır.¹⁰

Hz. Mevlâna Şems-i Tebrizî ile pek çok sohbette bulunmuş; semâ yapmayı, sarık ve feraciye giymeyi ondan öğrenmiştir.¹¹

Hz. Mevlâna 1247'de Şems'in ortadan kaybolmasından sonra hocası Seyyid Burhaneddin'den feyz almış olan Selahaddin Zerkûbi ile tanışıp onunla dost olur. Selahaddin Zerkûbi dünya meşgalelerini bırakarak Hz. Mevlâna'ya mürid olur. Hz. Mevlâna talebeleri ile meşgul olamadığından bu vazifeyi Selahaddin Zerkûbi'ye vererek onu kendisinin yerine halife tayin eder. Selahaddin Zerkûbi'nin vefatından sonra ise Çelebi Hüsameddin'i halife tayin eder ve Çelebi Hüsameddin bundan sonra Hz. Mevlâna'nın vefatına kadar onun yanında bulunur hizmetini görür. Çelebi Hüsameddin Hz. Mevlâna'ya hayatı boyunca sohbet arkadaşlığı etmiştir ve onun, Mesnevî'nin kaleme alınmasında da en önemli role sahip olduğu bilinmektedir.¹²

Hz. Mevlâna 5 Cemâziye'l-Âhir 672 (17 Aralık 1273) tarihinde Konya'da vefat etmiştir.

⁸ Sâfi Arpaguş, *Mevlâna ve İslâm*, Vefa yayınları, İstanbul 2007, 49-50.

⁹ Furuzanfer, a.g.e., 49-65.

¹⁰ Sultan Veled, *İbtidânâme* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara 1976, 48.

¹¹ Feridun b. Ahmed, a.g.e., 34.

¹² Arpaguş, a.g.e., 57-58.

Hız. Mevlâna, âlim, sûfi ve şairlik gibi özelliklere sahip bir şahsiyettir. Çocukluğunda ilk olarak babasının yanında başladığı öğrenimini daha sonra gittiği Halep ve Şam'da sürdürmüştür. İlk tasavvufî eğitimini de yine babasından almıştır.¹³

Hız. Mevlâna'nın düşüncesi her şeyden önce Kur'an ve Sünnet merkezli oluşmuştur. O, bu temel üzerinde yetişmiş, eğitimler almış ve kendini yetiştirmiş bir sûfi mütefekkindir.¹⁴

Hız. Mevlânâ aynı zamanda edebî bir bilgi birikimine sahipti ve sosyal, kültürel, ilmî, siyasi, iktisadi dîni çevresinden hareketle hem İslâm'ı hem insanı çözümlemeye, tahlil etmeye çalışmıştır.¹⁵

Hız. Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesinde insan ön plandadır. Ona göre insanın değeri aşrştan dahi üstündür. Ne olursa olsun insan için hep bir kurtuluş kapısı vardır. İnsana yaklaşımında hoşgörü düşüncesiyle hareket edert. Ayrıca insanın gönlü yücedir ve gönül Allah'ın veli kullarından beslenir, onların eğitiminden geçerse o zaman yücelir, değer kazanır. Gönlin en yüce duygusu âşktır ve âşk insanı insan eden her türlü kötülükten, kibirden, hasedden, hırstan v.b. duygulardan kurtaran yüce bir duygudur.¹⁶

Hız. Mevlâna'nın tasavvuf düşüncesinde özellikle Mesnevî'den hareketle "Varlığın Birliği" düşüncesi göze çarpar. Mesnevî'nin ilk beyitlerinde bahsi geçen kamışın vatanına dönmek istemesi, bundan dolayı feryat etmesi hep bir ayrılık üzüntüsü, vuslata erme ve aslına dönme özlemi içermektedir.¹⁷

Hız. Mevlâna'nın Eserleri

Hız. Mevlânâ'nın ikisi manzum, üçü mensur olmak üzere bilinen beş eseri vardır. *Mesnevî-i Mânevî* ve *Dîvân-ı Kebîr* manzum eserleri, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâli-i Seb'a* ve *Mektûbât* mensur eserleridir. Eserlerinin hepsi dönemin edebî dili olan Farsça ile yazılmıştır.¹⁸

¹³ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2004, 29: 441-448.

¹⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Dergisi*, "Hız. Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme", Yıl:8, Sayı:20, 2007, 7.

¹⁵ Cebecioğlu, a.g.m., 7.

¹⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Dergisi*, "Mevlânâ ve Mesajı", Yıl: 8, Sayı:20, 2007, 14-17.

¹⁷ Mehmet Aydın, *Mevlâna ve Sufizm*, 117.

¹⁸ Arpaguş, a.g.e., 62.

1. *Mesnevî-i Mânevî*:

Hz. Mevlânâ'nın eserleri arasında en çok bilinenidir. Beyitleri kendi arasında kafiyeli olan manzum eserlere genel anlamda “Mesnevî” denilmesine rağmen Mesnevî kavramının ilk akla getirdiği eser Hz. Mevlâna'nın eseridir.

Mesnevî-i Şerif tasavvufî düşüncenin hemen bütün konularını içermekte ve İslâm kültürünün en önemli eserleri arasında sayılmaktadır. Eser müellifi tarafından “Keşşâfü'l-Kur'ân”, “Fıkıh-ı Ekber”, “Şaykalü'l-ervâh” ve “Hüsâmînâme” gibi lakaplarla da adlandırılmıştır.¹⁹

Mesnevî, altı ciltten ve yaklaşık 25.700 beyitten oluşan Farsça yazılmış manzum bir eserdir.

Mesnevî yaklaşık olarak 1260-1267 yılları arasında yazılmıştır. İlk on sekiz beyitini Hz. Mevlâna kendisi yazmış geriye kalan kısmı ise onun söylemesiyle Çelebi Hüsameddin tarafından yazılmıştır. *Mesnevî*'nin yazılmasında Hâkim Senâî ve Feridüddin Attar'ın eserlerinin de yönlendirici etkisi olmuştur.²⁰

Hz. Mevlâna *Mesnevî*'yi şiir söylemek amacıyla telif etmediğini belirtir. Ona göre şiir düşünceleri anlatmak için bir alettir. O mânânın harflere sığmayacağını, harfin layıkıyla mânaya suret olamayacağını belirtir.²¹

Mesnevî'nin anlatım metodu daha çok hikâyeler aracılığı ile bir konu birden fazla küçük hikâye ile çoğu zaman tüme varım metodu ile ele alınmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi *Mesnevî* salt bir bakış açısı ile tam olarak anlaşılabilen bir eser değildir. Bu eseri okurken tasvirlerin ve sembollerin yoğun olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Mesnevî'de anlatılan konuların anlaşılmasının güç olmasından dolayı âlimler, mutasavvıflar onun sırrını çözmek için çeşitli çalışmalar yapmış hem mansur hem manzum olmak üzere gerek tamamına gerek muhtelif kısımlarına yönelik Arapça, Farsça, Türkçe çeşitli şerhler yazmışlardır.²²

¹⁹ Reşat Öngören, *DİA*, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 29: 441-448.

²⁰ Eflâki, a.g.e., 2: 155-160.

²¹ Semih Ceyhan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Mesnevî”, Ankara 2004, 29: 325-334.

²² Furuzanfer, a.g.e., 161.

Mesnevî dini gerçeklerin beyanını, tasavvufun usulünü, Kur'an ayetleri ile peygamberlere ait remizlerin şerhini ihtiva etmekte, Hz. Mevlâna ve onun seçkin dostlarının mertebelerinden, makamlarından ve maksatlarından bahsetmektedir. Bununla birlikte Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî*'yi yazmaktaki asıl maksadı çeşitli hikâyeler ve meseller aracılığıyla mânevi hallerinin beyanıdır.²³

Mesnevî'nin Türkçe'de Veled İzbudak²⁴, Abdülbâki Gölpınarlı²⁵, Şefik Can²⁶ tercümeleleri bulunmaktadır.

2. *Dîvân-ı Kebîr*:

Hız. Mevlâna'nın ikinci manzum eseri *Divân-ı Kebîr* olarak bilinen *Külliyât-ı Dîvân-ı Şems-i Tebrizî* veya *Dîvân-ı Şemsü'l-Hakâyık* isimleriyle de anılan eserdir. Bu eser onun kaside, gazel, rubâi ve diğeri şiirlerini de içermektedir. Eserdeki bütün şiirlerde Hız. Mevlâna'nın coşkusu, engin duyguları, aşk ve cezbesi yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Şiirlerinde zaman zaman ızdırapla yanan bir gönlün feryatları görülürken zaman zaman da coşkun, heyecanlı bir gönlün mırıldanması görülür. Bu şiirlerde sürekli Şems-i Tebrizî'den bahseder, zaman zaman da onun adını mahlas olarak kullanır.²⁷

Eserin Türkçe'de Gölpınarlı²⁸, Şefik Can²⁹, Mithat Bahâri Beytur³⁰ tercümeleleri mevcuttur.

3. *Fîhi Mâ Fîh*:

Hız. Mevlâna'nın bu eseri onun çeşitli meclislerdeki sohbetlerinin oğlu Sultan Veled ya da müridlerinden birisi tarafından yazılmasıyla daha sonra da bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Kitabın bölümlerinin çoğu o andaki durumla alakalı ortaya çıkmış ifadeleri içerdiğinden bir biriyle bağlantısızdır. Çoğu kısım daha çok çeşitli sorulara verilmiş cevaplar niteliğindedir. Eserin bölümlerinde genellikle o günkü meclisin konusu, ahlaki, konular, âyetler, hadisler, tarikat, tasavvuf, irfan sohbetleri şeklinde Hız. Mevlâna'nın kendine has üslubuyla yani hikâyelerle yer alır.³¹

²³ Furûzanfer, ag.e., 162.

²⁴ Veled İzbudak, *Mesnevî*, I-VI, İstanbul 1990 MEB yay.

²⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, İstanbul 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yay.

²⁶ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-III, İstanbul 1997, Ötüken yay.

²⁷ Arpaguş, a.g.e., 66-67.

²⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Dîvân-ı Kebîr*, I-VII, Ankara 1992, Kültür Bakanlığı yay.

²⁹ Şefik Can, *Divân-ı Kebîr'den Seçmeler*, I-IV, İstanbul 2000, Ötüken yay.

³⁰ Mithat Bahâri Beytur, *Dîvân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler*, I-III, İstanbul 1990, MEB yay.

³¹ Furûzanfer, a.g.e., 165.

Fîhi Mâ Fîh'in Türkçe'de iki tercümesi bulunmaktadır. Biri Meliha Ülker Anbarcıoğlu³² Tercümesidir. Diğeri Ahmed Avni Konuk³³ tercüme ve şerhidir.

4. Mecâlis-i Seb'a:

Hız. Mevlâna'nın yedi meclisteki vaazından oluşmuş eseridir. Hız. Mevlâna'nın bu vaazlarında konuyla ilgili âyet ve hadislerin açıklamalarıyla birlikte Hâkim Senâî, Feridüddin Attâr gibi şairlerin şiirlerine, *Mesnevî*'de anlatılan bazı hikâyelere ve *Dîvân-ı Kebîr*'den şiirlere de yer verilmiştir. Eser, Abdülbaki Gölpınarlı³⁴ tarafından Konya nüshası esas alınıp Türkçe'ye çevrilmiştir.

5. Mektûbat:

Bu eser, Hız. Mevlâna'nın çağdaşlarına yazmış olduğu mektuplardan oluşur. Hız. Mevlâna'nın mektuplarında da diğer eserlerinde olduğu gibi ayetler, hadisler, şiirler ve hikayeri içeren bir anlatım tarzı gözlenir. Onun mektuplarını aile efradı ve yakın dostlarına yazmış olduğu mektuplar, tavsiye niteliğinde yazmış olduğu mektuplar, devlet büyüklerine ve üst düzey yöneticilere ikaz, hayırlı işlere teşvik amacıyla yazmış olduğu mektuplar ve kendisine yöneltilen sorulara cevap niteliğinde yazmış olduğu mektuplar şeklinde kategorize etmek mümkündür.³⁵

Bu eserin Türkçe'de Abdülbâkî Gölpınarlı³⁶ ve F. Nâfiz Uzluk³⁷ tarafından yapılmış tercümeleri mevcuttur.

Tezin Amacı

Bu tez ile Hız. Mevlâna'nın *Mesnevî*'de kalb kavramını ele alış biçimini, *Mesnevî*'ye göre kalbin ve kalbî yaşantının önemi anlatılmak istenmiştir. *Mesnevî*'nin anlatım tarzı genel olarak konuları kâmil, sâlik ve nâkıs insanlar aracılığıyla; bunları çoğu zaman semboller ve benzetmelerle (mecazlarla) aktarma şeklindedir. Kalb konusu da aynı tarzda ele alınıp işlenmiş kâmil insanların kalbiyle nâkıs insanların kalblerinin farklılığına dikkat

³² Meliha Ülker Anbarcıoğlu, *Fîhi Mâ Fîh*, İstanbul 1990, MEB yay.

³³ Ahmed Avni Konuk, *Fîhi Mâ Fîh*, [haz. Selçuk Eraydın] İstanbul 1994, İz yay.

³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mecâlis-i Seb'a [Yedi Meclis]*, Konya 1965; 2. bs., İstanbul 1994.

³⁵ Arpaguş, a.g.e., 69-70.

³⁶ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mektuplar*, İstanbul 1999, İnkılap yay.

³⁷ F. Nâfiz Uzluk, *Mevlânâ'nın Mektupları*, [yayına haz. A. Remzi Akyürek], İstanbul 1937, Sebât Basımevi.

çekilmiştir. Biz de çalışmamızda *Mesnevî*'de kalb kavramını anlatmaya çalışırken daha çok kâmil ve nâkıs insanlardan hareket ederek anlattık.

Mesnevî sembolik anlatım tarzının yoğun olduğu bir eserdir. Hz. Mevlâna hikâyeleri tamamladığında genelde sembolleri açıklar fakat hikâyeler bazen içinde birçok hikâyeyi içeren ve ilk hikâyenin nerede bittiğinin anlaşılmasını zorlaştıran bir yapıdadır. Bundan dolayı *Mesnevî*'yi okuyup anlamaya çalışan kimseler bu sembollerde kastedilen manayı iyi tahlil etmeli geniş bir perspektiften bakarak anlamaya çalışmalıdır.

Kalb kavramı da *Mesnevî*'de aynı yaklaşım tarzıyla ele alınmış, hikâye içinde hikâyeler ve sembollerle aktarmıştır. *Mesnevî*'de kalb kavramının da doğru bir biçimde anlaşılması için mecazlara ve sembollere hâkim olmak, bunları iyi okumak gerekir.

Biz de tezimizin uygun bir amaca hizmet etmesi için 6 cilt ve binlerce beyitten oluşan bu kıymetli eserde kalb mefhumunu açık ve anlaşılır bir şekilde ele alıp uygun başlıklar altında değerlendirerek sistemli ve düzenli olmasına dikkat ederek bir bütünlük içinde aktarmaya çalıştık.

Tezin Önemi

Hz. Mevlâna düşünceleri ve tasavvuf anlayışıyla bir çığır açmış, geçmişten günümüze kitleleri etkileyen, dünya çapında etkiye sahip bir düşünür, bir mutasavvıftır. Onun yazıldığı ilk günden günümüze kadar farklı milletler tarafından dikkate değer görülmüş, âlimler tarafından tekrar tekrar şerh edilip üzerinde fikirler üretilmiş en önemli eseri *Mesnevî*'dir.

Mesnevî, Hz. Mevlâna'nın pekçok konuyu farklı yönleriyle ele alıp değerlendirdiği ve bir neticeye ulaştığı araştırmaya ve incelemeye değer bir eserdir.

Mesnevî'nin ilgi çekici konularından biri de tasavvufun en önemli meselelerinden biri olan kalb mefhumu ve kalb mefhumunun Hz. Mevlâna'nın kendine özgü üslubuyla ele alınıp yorumlanmasıdır.

Çalışmamız bu alanda önemli bir araştırma çalışması olarak *Mesnevî*'de kalb kavramını bütün yönleriyle ele alıp değerlendirecek nitelikte hazırlanmıştır.

Tezin Yöntemi

Araştırmamızda yöntem olarak ilgili kaynakta metin taraması kullanılmıştır. Bu tarama sonucu konumuz ile ilgili bulgular anlama ve yorumlama yöntemi ile şekillendirilmiştir. Çalışmamıza kaynak ise Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sidir. Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî* adlı eseri gerek bazı bölümleri gerek tamamı olmak üzere hem manzum hem mensur olarak birçok dilde çok sayıda tercümesi ve şerhi olan bir eserdir.

Tezin Sınırlılıkları

Biz çalışmamızda temel kaynak olarak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncülüğünde yapılmış Veled İzbudak tercümesini kullandık. Tercüme eserde kullanılan noktalama işaretleri vb. yazım kurallarında değişikliğe gitmeksizin ifadeleri olduğu gibi aldık. Yalnızca tercümede kullanılan “Tanrı” lafzını, Allah lafzıyla değiştirerek bu kullanımın daha uygun ve yerinde olacağını düşündük (kullanım uygunluğu açısından bir iki yerde “Tanrı” lafzını değiştirmedik). Ayrıca zaman zaman konuyu desteklemesi bakımından Şefik Can tercümesinden de istifade ettik.

Şerh olarak ise Ahmed Avni Konuk, Tâhir-ul-Mevlevî, İsmail Hakkı Bursevî, Abidin Paşa, Hüseyin Top şerhlerinden yararlanarak konuyu çeşitli yönleriyle ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

BÖLÜM 1: GENEL HATLARI İLE KALB/GÖNÜL

Sözlükte “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelen kalb kelimesi vücutta kan dolaşımını sağlayan organın adıdır. Kalb, marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı, keşf ve ilhamın yeridir. Bir et parçasından ibaret olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki kalbe “rabbani latife” ve “ilahi cevher” de denir.³⁸

Bir şeyin kalbi, onun bir şekilden başka bir şekle döndürülmesi, çevrilmesidir, elbisenin kalbi, insanın kalbi gibi. Burada insanın yolundan çevrilmesi anlamına gelir.³⁹

Kalb kelime olarak bir nesneyi geri çevirmek, yaratılış cihetinden çevirip döndürmek anlamlarına gelir.⁴⁰

İnsanın kalbi sürekli bir değişim içerisinde bulunmasından bu adı almıştır. Kalbin eylemi veya özelliği olan ruh, ilim, şecaat gibi manalar da kalb diye adlandırılır.⁴¹ Vücutta kan deveranını gerçekleştirmesi ve irade, idrak, duygu ve bilgi gibi manevi dinamikleri, aksiyon haline çevirmesi sebebiyle de bu ismi aldığı söylenebilir. Manevi dinamiklerin müşahhas bir şekilde tezahürüne sebep olması, müşahhas tezahürlerden manevi sonuçlar çıkarılabilmesi de kalbin bu çevirici özelliğini teyid etmektedir.⁴²

Kalb için arifler, insanın ruhu sürekli iki şey arasında gidip geldiği için ve hali değiştiği için kalb olarak adlandırılmıştır, demişlerdir. Bu iki şey Hakk’ın tarafı, yüzü ile nefsin yüzüdür.⁴³

Kalb kullanıldığı durumlara göre akıl, lüb, fuad gibi anlamlarda ve Türkçe’de ise yürek ve gönül anlamlarında kullanılır.⁴⁴ Ayrıca ruhânî ruhun huylarında gerçekleşen itidal⁴⁵ anlamında kullanılmıştır.

³⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı yay. İstanbul 2012, 205; Süleyman Uludağ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Kalb”, İstanbul, 2001, 24, 229-230.

³⁹ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an*, trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, 862.

⁴⁰ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhit Tercümesi*, Yayına haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, 1: 616.

⁴¹ el-İsfehani, a.g.e., 862.

⁴² Adem Ergül, *Kur’an ve Sünnet Işığında Kalbi Hayat*, İstanbul, 2000, 96.

⁴³ Seyyid Cafer Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü*, Ensar yay. İstanbul 2007, 266.

⁴⁴ Mütercim Asım Efendi, a.g.e., 1: 616-617.

⁴⁵ Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İz yay., İstanbul 2004, 457.

Kalb terim olarak iki anlamda kullanılmıştır:

Birisi, göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir tür çam kozalağı şekline benzer bir şekilde ve bedendeki etlerin hiçbirine benzemeyen, hem kaslar hem sinirler dokusunu kapsayan özel bir ettir ki damarlar ve atardamarlar; bütün damarların köküdür. İçinde karıncıkları ve kulakçıkları vardır. İnsanın organları içinde kendiliğinden hareket eden odur. Harekete getiren ruh ondan başlar. Bu motoru kendinde, kendi kendine açılıp kapanan bir tulumbadır. Kan dolaşımı buna borçludur. Ve bununla beraber bu hareketin teneffüs ve akciğerin hareketi ile de bir ilgisi vardır. Bu kalp, tıp ilminin ve tabiplerin meşgul olduğu cismani ve yer kaplayan kalptir. Buna biz, dilimizde yürek deriz.⁴⁶

Âlimler maddi kalb için, göğsün sol tarafındaki konik et parçası olduğunu ve bu kalbin hayvanlarda da olduğunu söylemişlerdir. Hatta bu ölülerde de vardır.⁴⁷

İkincisi, ruhani bir latife-i rabbani olan ve bütün şuur, vicdan, duyu ve algılarımızın, aklımızın manevi âlemimizin merkezi bulunan mekansız kalbdır ki buna nefis-i natika (insan ruhu) da denilir. İnsanın asıl hakikati bu kalptir. İnsanın algılayan, alim, arif olan bölünemez parçası, muhatap, azarlanan, istenen ve sorumlu olan cevheri budur. Bütün benliğimiz evvela bundadır.⁴⁸

Âlimler kalbin ikinci manası için birincisinin melekûti boyutu ve aynı zamanda şuur, vicdan, idrak, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi olan ruhani bir varlık demişlerdir. Tasavvuf ehli buna “hakikat-ı insaniyye”, filozoflar da “nefis-i nâtika” demişlerdir. İnsanın asıl hakikati (benliği) de işte bu kalbdır. Bu yönü itibariyle insana “âlim”, “ârif” ve “müdrik” denilmiştir. Allah’a muhatap olan, sorumlu tutulan, ceza gören, mükafat alan hep bu ruhani cevherdir.⁴⁹

Tasavvufta kalb; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah’ın tecelli ettiği mahal, ilâhi latîfe gibi çok yönlü manaları ifade eder.⁵⁰

⁴⁶ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Heyet, İstanbul, 1/189.

⁴⁷ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, *Tâ'rifat*, Terc. ve Şerh, Arif Erkan, Bahar Yayınevi, İstanbul, 1997, 182.

⁴⁸ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, a.e., 1/189

⁴⁹ Cürcani, a.g.e., 182.

⁵⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi yay. İstanbul 2009, 341.

Kalb, bedeni ve ruhani âlemimizin merkezidir. Bedeni hayatın devamında merkezi bir rolü vardır. İnsan vücudundaki milyarlarca hücreden herhangi birine taze kan ulaştırılması dört saniyeden daha az bir süre kesintiye uğrarsa, o hücre hayatini kaybeder. Bedeni hayat için böyle mühim olan kalb, aynı zamanda insandaki tahassüs(hissetme) kudret ve kabiliyetinin merkezini teşkil eden manevi bir varlıktır. Buna göre kalb, hem uzviyet hem de maneviyat cihetiyle insan varlığının sultanı mesabesindedir. Öyle ki bir tefekkür merkezi olan beyin bile ondan meydana gelen hislerin tesiri altında fikir üretir. Bu demektir ki kalb, sahip olduğu hissi kabiliyetle beyin de dahil olmak üzere bütün uzuvlara hakim bir rol oynar. Heyecanlanan adamın eli titrer, kalp çarpıntıları artar. Herhangi bir harici tesirin tahrik ettiği merhamet, öfke, muhabbet gibi hislerin tefekküre, iradeye ve neticede hareketlere yön verışı beşeri bütün davranışlarda müşahade edilebilen bir gerçektir.⁵¹

Kalb, insanın hem maddi hem manevi dünyasının merkezidir. Günlük konuşma dilimizde bir şeyin en önemli unsurunu ifade etmek için de kalb kavramını kullanırız. Örneğin Hz. Peygamber Yasin suresinin Kur'an-ı Kerim'deki önemini ifade etmek için "Yasin suresi Kur'an'ın kalbidir"⁵² demiştir.

Maddi olarak kalb, bedenimizde diğer organlar gibi ama diğer organlarımızın hemen hepsinden çok daha önemli olan işlevini yerine getirmektedir. Manevi dünyamızda ise kalb; düşünme, anlama, hissetme, sevmek, merhamet etmek, nefret etmek vb. hislerin merkezidir. Örneğin insan korktuğu, heyecanlandığı zaman kalbi hızlı hızlı çarpar, mutlu olduğunda ya da üzüldüğünde vb. her duygusunda kalbinde hissi bir değişim meydana gelir.

Kalb dini ve tasavvufi bakımdan oldukça önemli kabul edilmiştir. Çünkü vahiy, Allah Telâla'dan Cebrail (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'in kalbine indirilmiştir. "Cebrail Kur'an'ı onun kalbine indirmiştir" (Bakara, 2/97; Şuara, 26/194). Tasavvufi düşünce açısından düşündüğümüzde ilham da kalbe gelir. Hz. Peygamber, "Allah'ım kalbime gözüme, kulağıma nur ver"⁵³ buyurmuştur.⁵⁴

Yukarıda genel anlamda kalb kavramından, bu kavramın dini ve tasavvufi öneminden bahsettikten sonra Kur'an-ı Kerim'de kalb kavramının kullanımı, ayetlerde yer alış

⁵¹ Osman Nuri Topbaş, "Kalb Âlemi", *Kur'an ve Sünnet Işığında Kalbi Hayat*, s. 11.

⁵² Tirmizî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 7; Dârimî, *Fedâilu'l-Kur'an*, 21; İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 26.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 17.

⁵⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, Ensar yay., İstanbul 2016, 42.

biçimini, Kur'an'da kalbden kastedilenin ne olduğu ve zaman zaman kalbin yerine kullanılmış diğer kavramlar üzerinde durmakta yarar görüyoruz.

Çalışmamızın bu bölümünde önce Kur'an'da, sonra hadislerde daha sonra da tasavvufta kalb kavramının kullanımını ele alıp değerlendireceğiz.

1.1. Kur'an-ı Kerim'de Kalb

Kur'an-ı Kerim'de kalb kavramı yaklaşık olarak 104 yerde geçmektedir. Kalb kavramı Kur'an-ı Kerim'de doğrudan kullanıldığı gibi kalb anlamını karşılayacak şekilde farklı kelimelerle de ifade edilir. Bazen de cümlelerin bütününden kalbe atıfta bulunulur.

Kur'an-ı Kerim'e göre kalb, düşünen, anlayan, ibret alan, evrilip çevrilen, mühürlenene, kararan, katılaşıp vb. birçok özelliği olan bir yapıya sahiptir.

Kur'an-ı Kerim'de kalb kavramının doğrudan yer aldığı ayetlerden bazıları şunlardır:

“Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir de perde vardır. Ve büyük azab onlarıdır.” (Bakara 2/7).

“Kalblerinde hastalık vardır. Allah da onların hastalığını arttırmıştır. Yalan söylemelerine karşılık onlara elem verici bir azab vardır.” (Bakara 2/10).

“Sonra bunun arkasından yine kalbleriniz katılaştı, şimdi de taş gibi, ya da taştan da beter hale geldi. Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor, yine öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor, öylesi de var ki, Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor... Ve sizin neler yaptığınızdan Allah gafil değildir” (Bakara 2/74).

“Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetden sonra kalblerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin.” (Âl-i İmran 3/8).

“Onlar, Allah'ın kalblerindeki bildiği kimselerdir; Onlara aldırma, onlara öğüt ver ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!” (en-Nisa 4/63).

“Biz onların kalblerini ve gözlerini çeviririz de, onlar, ilkin iman etmedikleri gibi, gene de iman etmezler. Biz de onları taşkınlıkları içerisinde kör ve şaşkın bırakırız.” (el-En'âm 6/110).

“Bunlar, o kimselerdir ki; Allah kalblerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir. Ve onlar, gafillerin ta kendileridir.” (en-Nahl 16/108).

Kur'an-ı Kerim'de kalb kavramı daha çok ikinci anlamı olan manevi dünyamızın merkezi gönül anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte manevi kalble maddi kalbi birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bedenin ortasında yer alan insanın maddi varlığını sürdürmesinde çok önemli bir organ olan bir et parçasına kalb denildiği gibi, manevi varlığımızın özü olan insanı diğer canlılardan ayıran Rabbani latifeye de kalb denir.

Kur'an'da ve hadislerde daha çok kalbin tarifi üzerinde değil işlevleri ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Kur'an ve hadislerde geçen kalb kelimesi insanın anlama, kavrama, düşünme ve hakikati bilme yönünü, yani insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliğini dile getirir. İnsanın idrak eden, bilen ve kavrayan tarafı olduğu için kalb, ilahi hitaba muhataptır bundan dolayı sorumlu tutulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de “Kalbleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar” (el-Âraf, 7/179); “Akletmek için onlarda kalb yok mu?” (el-Hacc, 22/46); “Kalbi olan için bunda öğüt vardır” (el-Kâf, 50/37) mealindeki ayetler kalbin idrak, ilim marifet aracı olduğunu göstermektedir.⁵⁵

Kur'an'a göre iman ve küfür, sevap ve günah kalbin amelidir.⁵⁶ “O gün, Allah'a selim bir kalble gelenler hariç, mal ve oğullar fayda vermeyecektir.” (Şuarâ, 26/88-89), “Kim şahitliğini gizlerse, onun kalbi günahkârdır.” (Bakara, 2/283).

1.1.1. Kur'an-ı Kerim'de Kalb Kavramının Müteradifleri

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kalb kavramının müteradifi kabul edilen kavramlar hakkında farklı tespitler yapılmıştır.

“Kur'an'da ve hadislerde fuad, sadr, lüb, nüha ve rûh gibi terimler genellikle kalb manasında kullanılmıştır. Fuad bazılarına göre kalb ile eş anlamlıdır; bazılarına göre ise kalb ondan daha özeldir. Mütercim Âsım Efendi'ye göre kalbin Türkçe karşılığı gönül, fuadınki yürektir.⁵⁷ Kalbin (fuad) göz ve kulak gibi sorumlu olduğunu bildiren ayette ise⁵⁸ fuad, kalb anlamına gelir. “Göğüs” manasındaki sadr, “Allah göğüslerde olanı bilir” (Al-i İmran 3/119, 154) ve “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslam'a açar” (el-

⁵⁵ Süleyman Uludağ, *DİA*, “Kalb”, 24, 230.

⁵⁶ Hülya Küçük, Zeynep Arzu Yegin, *Tasavvuf ve Tıp*, Ensar yayınları, İstanbul, 2016, 274.

⁵⁷ Mütercim Asım Efendi, a.g.e., 1: 612.

⁵⁸ el-İsra 17/36.

En'am 6/125; ez-Zümer 39/22) mealindeki ayetlerde mecaz yoluyla kalb manasında kullanılmıştır. “Ülû'l-elbab” (Al-i İmran 3/7, 190) ve “ülû'n-nüha” (Taha 20/5, 128) ifadeleriyle kalb sahiplerine hitap edilmiştir. Kur'an'da akletme (düşünme) fiili kalbe nisbet edilmiş⁵⁹ yani düşünmenin kalbin bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde fıkhetmenin de (anlama) kalbin bir işlevi olduğuna dikkat çekilmiştir (el-A'raf 7/179).⁶⁰

Yukarıda sayılanların dışında akl ve nefis kavramları da akl daha belirgin olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'de kalb manasında kullanılan kavramlardır.

Biz çalışmamızda bu kavramlar arasında en çok kullanılan sadr, fuad, akl, lüb ve nefis kavramlarını ele alacağız.

1.1.1.1.Sadr

Sadr kelimesi bir şeyin önü, baş tarafı, ilerisi, en âli ve refi mahal;⁶¹ reis, kumandan gibi anlamlara gelir. İnsan vücudunun bir bölümü olarak sadr, vücudun boyundan karın boşluğuna kadar olan ön kısmı olarak isimlendirilir.⁶²

Kur'an-ı Kerim'de kırk dört yerde geçen sadr kelimesi, Arapça'da sadra fiilinin mastarıdır. Çoğulu sudurdur.⁶³

Sadr kelimesi, göğüs olarak kabul edildiğinden kalbi içine alması ve kalbin sadrın bir parçası olmasından dolayı zaman zaman kalb anlamında da kullanılmıştır.⁶⁴

Kelime olarak insandaki göğüs ve sineyi ifade etmekle birlikte tasavvufta ruh anlamında da kullanılır ve kalbin mertebelerinden biri kabul edilir.⁶⁵

Sadr insan vücudunda kalbi içine alan kalbi kapsayan kalbin dış bölgesi kabul edilen bir mahaldir. Gözdeki beyazlık göze göre ne ise sadrın kalbe göre makamı odur. Evin

⁵⁹ el-Hacc 22/46.

⁶⁰ Uludağ, *DİA*, “Kalb”, 24: 230.

⁶¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal yay. İstanbul 2014, 642.

⁶² el-İsfahâni, a.g.e., 580-581.

⁶³ Ergül, a.g.e., 100.

⁶⁴ Fahrüddin er-Râzi, *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*, 8, Huzur Yayınevi, Ankara, 1990, 13; İmam Kurtubi, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 1, Terc. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul, 2005, 132; Mütercim Asım Efendi, a.g.e., 464.

⁶⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 303; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 532.

avlusunun eve, Mekke çevresinin Mekke çevresinin Mekke'ye, suyun kandile göre vs. yeri gibidir.⁶⁶

Sadr, düşmanlıkların, şehvetlerin, arzuların ve ihtiyaçların olduğu yerdir bazen daralır bazen genişler.⁶⁷ “Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” (İnşirâh, 94/1). “Rabbim! dedi, göğsüme genişlik ver” (Tâhâ, 20/25). Kur'an göğüslerdeki mânevi hastalıkları tedavi etmek için indirilmiş bir kitaptır.⁶⁸

Kalb ile sadr arasında şu fark vardır. Sadrın nurunun bir nihayeti vardır. Kalb nurunun ise kul ölse de nihayeti, sınırı, kesintisi olmaz. Kul imanlı olarak öldüğünde onunla birlikte olan kalb nuru kabirde de kıyamette de ondan ayrılmaz ve devamlı onunla birlikte olur.⁶⁹

Kur'an-ı Kerim'de sadr kelimesi, açılan, daralan, genişleyen, kalblerin bulunduğu mekan, arzu ve ihtiyaçların mahalli, bilgilerin konulduğu yer, kin, korku, vesveselerin yer ettiği mahal vb. anlamlarda kullanılmıştır. Ayrıca Allah'ın göğüslerde olanı bilmesi ve Allah'tan göğüslerdeki sıkıntılara şifa verilmesi şeklinde ayetler yer alır.⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de sadr kavramının yer aldığı ayetlerden bazıları şu şekildedir:

“Allah'tan korkun; çünkü Allah, göğüslerin içindekini bilir.” (el-Maide 5/7).

“Rabbin elbette göğüslerinin gizlediğini de onların açığa vurduklarını da bilir.” (en-Neml 27/74).

“Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse onun göğsünü, (o kimse) göğsü çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar” (el-En'am 6/125).

“Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık.” (el-A'raf 7/43).

“Onlarda sizin için yararlar vardır. Onların üstünde göğüslerinizde olan bir hacete (ihtiyaca veya arzuya) ulaşırsınız; onların üstünde ve gemilerin üstünde de taşınırsınız.” (el-Mü'min 40/80).

⁶⁶ Hâkim Tirmizi, *Beyanü'l fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fu'ad ve'l-lüb*, Kahire, 1958, 35.

⁶⁷ Hakim Tirmizî, a.g.e., 35; el- İsfehâni, a.g.e., 581.

⁶⁸ Hakim Tirmizî, a.g.e., 36.

⁶⁹ Heyet, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem yay. İstanbul-2006, 518.

⁷⁰ Ergül, a.g.e., 101-102.

“Allah’ın göğsünü İslam’a açtığı kimse, Rabbin’den bir nur üzerinde değil midir?” (ez-Zümer 39/22).

“Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.” (el-Hacc 22/46).

“Ey insanlar, size Rabbiniz’den bir öğüt, göğüslerde olan (sıkıntılar)a bir şifa ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.” (Yûnus 10/57).

“Onlarla (müşriklerle) savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, sizi onların üzerine getirsin ve mü’minler topluluğunun üzerine şifa versin.” (et-Tevbe 9/149).

1.1.1.2. Fuad

Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde fuad kavramı daha çok kalb ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bunun yanı sıra âlimler fuadın kalbden daha özel bir kavram olduğunu da söylemişlerdir.⁷¹ Fuadın kalbden daha özel olduğunun söylenmesinin nedeni fuadın yanıp tutuşan gönül anlamında kullanılmasından dolayıdır.⁷² “O, kalblerin içine işleyecek, Allah’ın tutuşturulmuş bir ateşidir.” (Hümeze, 104/6-7).

Fuad kalbin eş anlamlısı ya da müteradifi olarak düşünüldüğünde kelime anlamı Türkçe’deki yüreğe karşılık gelmektedir. Fakat dini, tasavvufi anlamda manevi yönüyle düşünüldüğünde Türkçe’deki gönül kelimesinin karşılığı olarak kabul edilir.⁷³

Sadr kalbin dışını kaplıyorken fuad kalbin içini ifade eder. En dışta sadr, onun içinde kalb, en içte ve en özel yerde olan ise fuaddir. Sadrı deniz, kalbi istiridye, fuadı da istiridyenin içindeki inci gibi düşünebiliriz.

Gözdeki siyahlığa göre göz bebeği, Mekke’ye göre içindeki Mescid-i Haram, eve göre içindeki yatak odası, bademe göre özü vs. ne ise kalbe göre fuad odur. Fuad kalbin merkezidir. Kişi maddi ve mânevi herhangi bir bilgiyi önce fuadda sonra kalbde idrak eder. Fuad görme, kalb bilme mevkiidir.⁷⁴

⁷¹ Uludağ, *DİA*, “Kalb”, 24: 230.

⁷² el-İsfahâni, a.g.e., 809.

⁷³ Âsım Efendi, a.g.e., 2: 1533.

⁷⁴ Hâkim Tirmizî, a.g.e., 38.

Fuad, maddi olarak kalbin içi, kalb zarı gibi düşünülebilir. Diğer taraftan manevi anlamda düşünüldüğünde kalbe göre daha özel bir mekân olması onu ilâhi tecellilerin temaşa mahalli kılmaktadır.⁷⁵

Fuad kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de on altı yerde zikredilir. Kur'an'da geçtiği yerler itibariyle fuad kavramı, sorumlu tutulan "Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur" (el-İsra 17/36), tasdik ve tekzib eden "Kalb, (gözün) gördüğünü yalanlamadı" (en-Necm 11/120), meyleden "Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir" (İbrahim 14/37), cezalandırılabilen⁷⁶ ve halden hale çevrilebilen⁷⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Bütün bu anlamlarından da yola çıkarak fuadın kalble eş anlamlı (müteradif) olduğu söylenebilir.⁷⁸

1.1.1.3. Akıl

Akıl, insandaki doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırmaya yarayan düşünce ve anlama gücüdür.⁷⁹ Başka bir ifade ile insandaki idrak kabiliyetine verilen addır. İslâm'da dini emirlere uymak ve yasaklardan kaçınmak için insanda akıl ve ergenlik şartı vardır. Akıl için ayrıca kalbde Hak ile bâtılı ayırt eden bir nur olduğu, başka bir görüşte de insan bedenini yöneten bir cevher olduğu söylenmiştir.⁸⁰

Kur'an-ı Kerim'de kalbin müteradifi olarak kullanıldığı kabul edilen kavramlardan biri de akıl'dır. Akıl kavramı Kur'an'da daha çok anlama ve idrak etme anlamında kullanılır. Kalbin idrak etme yönü düşünüldüğünde akıl, kalbin müteradifi olarak kabul edilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de sürekli olarak kâfirlerin aklın idrak yetisini kullanmayanlar olduğu ifade edilir. "Ey kavmim, buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ücretim beni yaratana aittir. Akıl etmez misiniz?" (Hud, 11/51). "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler." (Bakara 2/171. "Şüphesiz, yeryüzünde yürüyen canlıların Allah katında en kötüsü, akıllarını kullanmayan (gerçeği görmeyen) sağırlar, dilsizlerdir." (el-Enfal 8/22).

⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Fuad, 139.

⁷⁶ el-Hümeze, 104/7.

⁷⁷ el-En'am 6/110.

⁷⁸ Ergül, a.g.e., s. 103.

⁷⁹ Muhammet Yelten, Mustafa Özkan, *Türkçe'nin Sözlüğü*, Babıali yay., İstanbul 2002, 19.

⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 44.

Akıl insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. İnsan akılı sayesinde birçok nazari bilgiyi öğrenir. Bir diğer taraftan akıl hak ile batılı ayırt etmeye yarayan nur, Rabbani latife olarak görülmüştür. Bu yönüyle akıl kalble ilişkilendirilebilir. Gazali Kur'an'da kalb, nefis ve ruh kelimeleriyle kastedilenin de akıl olduğunu söylemiştir.⁸¹

Allah Teâla önce akılı yaratmıştır. Bazı sûfilere göre burada kastedilen ilk akıl hakikati Muhammedî'dir. Bu hakikate Nûr-i Muhammedî de denir. Bundan dolayı mutasavvıflar Hz. Peygamber'in bütün bilgilerin kaynağı olduğuna inanırlar.⁸²

Mutasavvıflar nazari akılla ilahi hakikatlerin kavranamayacağını kabul ederler böylece nazari akılı reddederler. Fakat Yeni Platonculuğun etkisiyle keşif ve marifet anlayışına uygun farklı bir akıl anlayışını ileri sürerler. İşte bu akıl Rabbani latife, ilahi nur olarak kabul edilen akıldır.⁸³

Akıl insanı diğer varlıklardan ayırması yönüyle ibadete ve cennete girmeye vasıta olan düşünce, kulluk aracı, yol gösterici ışık gibi anlamlarda da yorumlanmıştır.⁸⁴ Ayrıca akıl insanın eşyanın hakikatlerini bilmesini sağlayan yetisidir. Bu yönüyle aklın yerinin baş olduğu da kalb olduğu da söylenmiştir.⁸⁵

Gazâli aklın birçok anlamda kullanıldığını ifade eder ve şu iki sonuç üzerinde durur:

Birincisi akıl, eşyanın hakikatini bilmektir. Bu yönüyle akıl kalbde bulunan ilim sıfatına verilen isimdir.

İkincisi ise akıl, ilimleri idrak etmeye yarayan cevherdir. Bu akıl kalb manasına gelir.⁸⁶

Akıl ilmi kabul etmeye hazır olan güce denir.⁸⁷ Ayrıca akıl ilahi bir mevhibedir, Allah'ın insana bahsettiği en büyük nimettir. İlahi bir cevher ve nurdur⁸⁸; "Akıl, sadece insanlara has olan bir kuvvet ve onların hayatlarını korumaları için verilmiş ilâhî bir yeti, silahtır"⁸⁹ şeklinde tarif edilmiştir.

⁸¹ Bkz., *İhya, Akıl, Aklın Şerefi, Tarihi, Kısımları*, 1; *Târifat, Akıl*, 154.

⁸² Abdülkerim el-Cîli, *el-İnsânü'l-Kâmil*, Terc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, 372.

⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Akıl, 32.

⁸⁴ Uludağ, *a.g.e.*, 33.

⁸⁵ Cürcâni, *a.g.e.*, 154.

⁸⁶ Gazali, *İhyâ*, 3: 13-14.

⁸⁷ el-İsfahâni, *a.g.e.*, 75.

⁸⁸ Şerafettin Gölcük –Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1991, s. 93

⁸⁹ Hüsamettin Erdem, *Bazı Felsefe Meseleleri*, Konya, 1999, s. 21

Felsefede ise akıl, “ruhî kuvvetlerin en güçlüsü ve en şerefli, en üstünü”⁹⁰ olarak kabul edilmiştir.

Kur’an’da ve hadislerde akıl, fikir, mantık gibi kelimeler geçmez. Bu tür terimler İslam toplumunda daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış ve kavramlaşmıştır. Akıl kelimesi Kur’an’da fiil şeklinde “Akletmiyorlar mı, düşünmüyorlar mı?” (Bakara, 2/44, 76, 242) gibi ifadelerle geçse de “akıl” şeklinde isim olarak geçmez. Sahih hadislerde de “akıl” kelimesine isim olarak rastlanmaz. Burada bilinmesi gereken husus akletme, düşünme yetisinin aslında beynin değil kalbin işlevi olduğudur. Bundan dolayı da akıl kelimesi, kalble ilişkilendirilen bir kavramdır.⁹¹

Kur’an-ı Kerim’e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonuna anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur’an’da akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir. Bu ayetlerde genellikle “akletme”nin yani akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur.⁹² Kur’an-ı Kerim ancak bilenlerin akledebileceğini⁹³ söyler. Bu gücü ve bu bilgiyi kullanmadıkları için kâfirleri, “...Onlar sağırdılar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler.” (Bakara, 2/171) diyerek yermiş, “O, aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir” (Yûnus, 10/100) âyetiyle bütün insanlığı uyarmış ve akıllarını kullananların cehennem azabından kurtulacakları⁹⁴ belirtilmiştir. Kur’an’ın birçok âyetinde, akıl sayesinde kazanılan bilginin yine bu gücün kontrolünde kullanılması gerektiği, bunu yapmayanların sorumlu tutulacağı sık sık ifade edilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de, eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilâhî hakikatleri sezme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir. Nitekim “Allah, âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır.” (Bakara, 2/242) âyetiyle aklın bu fonksiyonuna işaret edilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de aklın isim olarak (el-akl) zikredilmemesi ve “düşünüp bir sonuca varma, anlama ve ibret alma” anlamındaki “akletme” fiilinin ise kalbe nisbet edilmesi⁹⁵ aklın, kalb kelimesinin müterâdifi olmaktan çok, -fonksiyonlarının hepsini ifade etmese de- kalbin en önemli işlevi olan idrak melekesinin adı olduğu sonucuna götürmektedir.

⁹⁰ Erdem, Hüsamettin, a.g.e., 21.

⁹¹ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 52-53.

⁹² Süleyman Hayri Bolay, *DİA*, “Akıl”, 2: 238

⁹³ Ankebût, 29/43.

⁹⁴ el-Mülk, 67/10.

⁹⁵ et-Tevbe 9/87; Hacc 22/46.

Bununla beraber, esas kaynağı itibariyle akla mahal olması, ya da bir şeyi bir bölümü ile adlandırma (zikrû'l-cüz irâdetü'l-küll) yoluyla “kalb”e “akıl” denilebileceği gibi, zaman zaman kalb zikredilip de aklın kastedilmesi (zikrû'l-küll irâdetü'l-cüz) her zaman mümkündür. Nitekim dilimizde de “gönlümden geçti, kalbimden geçti, zihnimden geçti, aklımdan geçti dediğimiz zaman hepsinde aynı mânayı kastederiz”⁹⁶.

Sonuç olarak, “akıl, “iyi” ile “kötüyü” “doğru” ile “yanlış” ayırmakta bize yardımcı olur; ilâhî emirlere uymakta bize yol gösterir; Allah’ın nimetleri üzerinde düşünmemizi sağlar.”⁹⁷ “İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.” (el-Ankebut, 29/43). Akıl ilahi bilgiyi anlama idrak etme özelliğinden dolayı kalble ilişkili ya da kalbin işlevlerinin bir parçasını içeren bir yeti olarak görülebilir.

1.1.1.4. Nefis

Sözlükte “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi mânalara gelen nefis kelimesi Kur’an’da “ruh” anlamında kullanıldığı gibi “Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, ‘Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı doğru olmayı söyledığınız ve O’nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız’ diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!”⁹⁸ “zat ve öz varlık” mânasında da kullanılmıştır. “Mü’minler, mü’minleri bırakıp inkarcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah’adır.”⁹⁹ İnsanı ilâhî hitaba muhatap kılarak onun sorumlu tutulmasına sebep olan nefse kötülüğü emretme “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.” (Yûsuf 12/53), nefsi ve yaptığı kötülükleri kınama “Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz).” (el-Kıyâmet, 75/2) daha ileri bir aşamada huzura erme “Ey huzur içinde olan nefis!” (el-Fecr, 89/27) gibi birbirinden farklı görevler yüklenmiştir.¹⁰⁰

⁹⁶ Elmalılı, a.g.e., 1, 210.

⁹⁷ Erdem, Hüsamettin, a.g.e., 23

⁹⁸ el-En‘âm, 6/93.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/28-30.

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, *DİA*, “Nefis”, 2006, 32, 526.

Nefis, benlik bir şeyin kendi varlığı anlamlara gelir. Sufilere göre nefis, kulun kötü fiileri, büyüklenme haset, öfke, kötü ahlak, tahammülsüzlük gibi çirkin huy ve niteliklerden oluşur.¹⁰¹

Can, benlik, ruh; aşağı duygular anlamına gelen nefis tasavvufta insanın kötü huy ve çirkin vasıfları, kötü duyguların merkezi anlamlarında kullanılır. Bu anlamdaki nefis dünyevi yaşama ve kötülüğe eğilimli olması gerekçesiyle tasavvuf ehline göre kişinin en büyük düşmanıdır.¹⁰² Kişi bu nefsi ezmeli, kırmalı ve mücâhede kılıcıyla öldürmelidir. Bunun için tasavvuf ehli riyazet yapar, çile çıkarırlar.¹⁰³

Nefis insanda bulunan gazap ve şehvet gücünün toplamı olduğu gibi kalb ve ruh manalarına gelir yani insanın hakikatı ve zatıdır.¹⁰⁴ Nefs insandaki hayat, his ve irade gücünün taşıyıcısı olan latif cevherdir.¹⁰⁵

Sûfiler, nefis terimiyle, kulun kötü vasıflarıyla yerilen, kınanan, hoş karşılanmayan huy, fiil davranış ve eğilimlerini kasteder. Kötü özellikler ikiye ayrılır. Birincisi iradesine bağlı olarak işlediği, dine aykırı ve günah dediğimiz davranışları, ikincisi de, hoş karşılanmayan kötü huylardır.¹⁰⁶

Fahreddin Râzi (ö. 606/1209)'ye göre nefis bütün idraklerin fiillerin kendisine ait olduğu bir cevherdir. Nefis, kalb aracılığıyla bedenın diğer uzuvlarına etki eder. Bedenin her uzvu nefsin aleti durumundadır. Göz nefsin görme aracı, kulak işitme aracı, dil konuşma aracıdır.¹⁰⁷

Hakîm Tirmizî (285/898)'ye göre nefis, temelde cismânî özellikler taşımakla birlikte, soyut bir karakter de arz etmektedir. O şöyle der:

“Nefs'in özü, dumana benzer sıcak bir rüzgâr, kötü davranıştan doğan bir karanlıktır. Nefsin ruhu aslında nûrânîdir. Bu nurluluk, güzel davranış ve samimi bir yakarıyla birlikte Allah'ın yardımıyla güzelleşmeye başlar. Nefsin güzelleşmesi, ancak kulun kötü

¹⁰¹ Kâşânî, a.g.e., 557-558.

¹⁰² *AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi*, Hürriyet, 1994, 23: 351.

¹⁰³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

¹⁰⁴ Gazali, *İhya*, 3, 114; Elmalılı, a.g.e., 1/203; *el-Müfredât*, 1076-177.

¹⁰⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 239.

¹⁰⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, 181.

¹⁰⁷ Fahreddin Râzi, *Kitâbü'n-nefs ve'r-rûh*, Tahran, 1364/1944, 5.

heveslerine karşı koyması, ondan yüz çevirmesi, açlık ve şiddetle onu yenmesiyle gerçekleşir.¹⁰⁸

Süleyman Ateş nefis kavramıyla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Nefs, nefes alan canlı anlamına gelir. Her canlı şeyde ruh vardır. Organizma içinde bulunan can (rûh), nefistir. Çünkü onun hayatı nefes (solunum) ile dir. Esasen esinti, rûzgâr anlamına gelen ruh da hayat soluğu demektir. Bu soluk maddeye girince nefis adını alır. Ruh denilince, maddeden soyutlanmış can anlaşılır. Ne bedene, ne de bedenli bir canlıya ruh denmez. Ruh, canlının bedensiz varlığıdır. Bedene hayat veren ruhtur.”¹⁰⁹

Nefis ruhla özdeş kabul edildiğinde şöyle denilmiştir. İlk yaratılan ruh Hz. Peygamber’in ruhudur. Yaratılmış diğer ruhlar ondan yararılmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in ruhuna “külli ruh” denilmiştir. Nefsin ruhla özdeş kabul edilmesinden dolayı ona da “külli nefis” denilmiştir. “Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden korkun!” (Nisa, 4/1) ayetinde bu düşünceye işaret vardır.¹¹⁰

Kısaca nefis kavramı, kelime olarak farklı anlamlara gelse de (özellikle insandaki şehvet gazap gibi negatif eğilimlerin kaynağı ve merkezi kabul edilse de) insanın özünü, hakikatini oluşturan ve bu noktada kalble de ilişkilendirilecek zaman zaman kalbin yerine kullanılabilecek bir kavramdır diyebiliriz. Nefsin kalble ilişkisi düşünüldüğünde kalbi yönlendirici ya da kalb tarafından yönlendirilen yani kalb ve nefis insanda var olan birbirleriyle etkileşim içindeki iki melekedir denilebilir.

1.1.1.5. Lüb

Sözlükte bir şeyin özü, içi gibi anlamlara gelen lüb kelimesi,¹¹¹ tasavvuf kaynaklarında “kuruntu ve hayal kabuğundan arınmış ve kutsal nurla aydınlanmış akıl”¹¹², “özün özü” anlamındaki lübbü’l-lüb ise “akla güç veren ilâhî ve kutsî nur” şeklinde tanımlanmıştır. Kur’an’da birçok yerde geçen “selim akıl sahipleri” mânasına gelen ülü’l-elbâb ifadesi “Bu Kur’an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz

¹⁰⁸ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 83.

¹⁰⁹ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü*, İstanbul, 1985, 170.

¹¹⁰ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 37.

¹¹¹ Cebecioğlu, a.g.e., 403.

¹¹² *Târîfat*, 194.

mübarek bir kitaptır.” (Sâd 38/29) âyetinde olduğu gibi bu terimin kaynağı olarak görülmüştür.

Ayrıca vehim ve hayal kabuğundan arındırılmış ve kutsiyet nuru ile aydınlatılmış halis, saf ve tam akıl anlamına da gelir.¹¹³ Bazı âlimler akıl ile lüb arasında fark bulunduğunu, bu sebeple her “lüb sahibi”ne akıllı denildiği halde, her akıllıya “lüb sahibi” denilemeyeceğini ifade ederler. Lüb kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de her türlü şâibeden uzak, saf, temiz ve tam akıl anlamında kullanılmıştır.¹¹⁴ Ülü’l elbâb şeklinde terkip olarak kullanıldığında ise içi çürük veya kof olmayan, sağlam özlü, temiz akıllı kimseler anlamına gelir.¹¹⁵

“Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve akıl sahiplerine bir öğüt olmak üzere ailesini ve onlarla birlikte bir o kadarını bahsettik.” (Sâd, 38/43).

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.” (Bakara, 2/179).

“Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” (Bakara, 2/269).

“O kullarım ki sözü dinlerler, sonra onun en güzeline tabi olurlar. İşte onlar Allah’ın kendilerine hidayet verdiği kimselerdir. Onlar gerçek akıl sahipleridir (ülü’l-elbâb).” (Zümer 39/18).

Hakîm Tirmizî’ye göre lüb, kalbde dördüncü makamdır. Cevize nisbetle ceviz özünün yağı gibidir. Lüb akıldır fakat sıradan akıldan farklıdır. Kandil de güneş de ışık verir fakat ikisinin ışığı arasında fark vardır. İşte akıllar arasında da farklar vardır. Lüb bu akıllar içerisinde en üst düzeydeki akıldır. Bu akıl Rahman’nın seçkin kulları olan müminlerde bulunur.¹¹⁶

Sonuç olarak lüb Kur’an’da daha çok çoğul şekliyle kullanılır ve bu kavramın Kur’an’da kastettiği anlam normal akıldan ziyade hidâyet nuruyla aydınlanmış akıldır. Bu yönüyle de kalble ilişkilendirilmiştir. Lüb, kalbin en önemli işlevi olan idrak ve anlama kabiliyetinin en üst düzeye ulaşmış halini ifade eder.

¹¹³ Kâşânî, a.g.e., 473; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 230.

¹¹⁴ el-İsfahânî, a.g.e., 2: 528.

¹¹⁵ Elmalılı, a.g.e., 5/108.

¹¹⁶ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 72-76.

1.2. Hadislerde Kalb

Kur'an-ı Kerim'de farklı yerlerde farklı ifade şekilleriyle karşımıza çıkan kalb kavramı, hadîs-i şeriflerde de aynı zenginlik ve derinlikte karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber kalbi insan vücudundaki basit bir et parçası olarak görmemek gerektiğini o bozulursa bütün vücudun bozulacağını, kalbin insanı yönlendiren, insanın düşünmesini, anlamasını idrak etmesini sağlayan ve bütün davranışlarına bir şekilde etki eden bir yapıya sahip olduğunu farklı hadislerinde sürekli ifade etmiştir. Aşağıdaki hadiste kalbin insan vücudundaki önemi vurgulanmıştır:

“Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi/doğru olursa bütün vücut iyi/düzgün olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalbdır.”¹¹⁷

Hz. Peygamber insanların makam mevki dış görünüş gibi özelliklerinin bir önemi olmadığını asıl olanın kalb ve kalbdeki duygular olduğunu şu şekilde ifade eder. “Muhakkak Allah Teâlâ sizin suretlerinize ve amellerinize bakmaz; belki kalplerinize ve niyetlerinize bakar.”¹¹⁸

Hz. Peygamber kalbin insan davranışlarına yön veren etkisini vurguladığı gibi kalbin değişkenliği, evrilip çevrildiği, başta Allah Teâlâ tarafından olmak üzere birçok etki sebebiyle değişip dönüştüğü, katılaştığı, önüne perde gelip gerçekleri görmediği bunun yanında açılıp genişlediği, aydınlandığı üzerinde de durmuştur.

“Kalbe kalb denilmesinin sebebi çok değişken olduğundandır. Kalbin misali çöldeki bir ağacın üzerinde asılı kalan kuş tüyünün misali gibidir. Rüzgar onu bir oraya bir buraya savurur.”¹¹⁹

“Muhakkak kalbler Allah Teâlâ'nın parmaklarından iki parmak arasındadır, onları döndürür.”¹²⁰

“Âdemoğlunun kalbi, (ateşin üzerindeki) tencere gibi kaynayan bir şeydir, sürekli değişir.”¹²¹

¹¹⁷ Buhârî, İmân, 39.

¹¹⁸ Müslim, Birr, 34.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, 4: 409.

¹²⁰ Müslim, Kader, 3.

¹²¹ İbn Hanbel, VI, 4.

Hız. Peygamber kalb ile beden arasındaki ilişkiyi anlatırken bazı rivayetlere göre insan bedenini sınırları, bekçileri, orduları olan ve sürekli saldırılarla, taarruzlarla karşı karşıya olan bir şehre ya da ülkeye benzettir. Kalbi de bu ülkenin sultanı olarak değerlendirir.

Bu sultanın her hükümdar gibi hem güçlü hem de zayıf yönleri bulunmaktadır. Küçük bir öfke ve basit bir arzu ile ülkesini harabeye çevirebilecek zayıflıkta olduğu gibi; ilim iman ve hikmet nuruyla bütün kâinatı abad edecek kadar da güçlü bir sultandır.¹²²

O halde bedende en önemli etkiye sahip olan sultan konumundaki kalbi korumalı, hareket noktasını doğru bir şekilde seçmesi için bilinçli ve uyanık olmalıyız.

Kalbin müteradifi olan fuad kavramının hadislerde de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin bir hadîs-i şerifte kalb ve fuad kelimeleri bir arada kullanılmıştır: “Yemen halkı size geldi. Bunlar, gönülleri (ef’ide) çok yufka ve kalbleri (kulûb) pek yumuşak kimselerdir.¹²³ Başka bir hadiste de fuad kavramı “...kalbleri çok zayıf, gönülleri pek ince”¹²⁴ şeklinde geçmektedir.

Hız. Peygamber bir hadisinde kalblerin dört çeşit olduğunu söyler. Bunlardan birincisi müminin kalbidir ve bu kalb parlayan, nurlu, temiz bir yapıya sahiptir. İkincisi kâfirin kalbidir ki bu kalb simsiyah olup ters döndürülmüş kalbdir. Üçüncüsü münafığın kalbidir ve bu kalbin özelliği kılıfına konulup ağzının bağlanmış olmasıdır. Dördüncü kalb ise içinde imanı da nifakı da barındıran, yüzü çevrilip terkedilmiş kalbdir. Kalbdeki iman, temiz suyun büyütüp beslediği yeşillik gibidir. Bu ikisinden, iman ve nifaktan hangisi daha galip ise, kalb için onunla hükmolunur.¹²⁵

Hız. Peygamber kalbin insanın amelleriyle kararan ya da aynınlanan bir yapıya da sahip olduğunu belirtmiş, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Kul, bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta oluşur. Tövbe ettiği takdirde cilalanıp silinir. Ama o günaha devam ederse, o siyah nokta da gittikçe büyür, kalbi istila eder. İşte bu husus Allah Teâlâ’nın, ‘Asla öyle değil, fakat onların yapmış olduğu günahlar kalblerini iyice

¹²² Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, Otto Yayınları, Ankara, 2015, 10-11.

¹²³ Buhâri, Megâzi, 74; Müslim, İman, 90.

¹²⁴ Müslim, İman, 84.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 17; Ebu Nuaym, *Hilye*, 4: 385; Tabarani, *el-Mu’cemu’s-Sağir*, No:1077.

kaplamıştır' (Mütaffifin, 83/14) âyetinde anlatılan, kalbin kapanması ve günahla örtülmesidir.”¹²⁶

Netice olarak kalb kavramı Kur'an-ı Kerim'de de hadislerde de daha çok manevi anlamda insan vücudunda bir merkez, öz, yönetici ve yönlendirici etkiye sahip bir sultan vb. anlamlarda kullanılmış olup; insanın biyolojik çalışma sistemi açısından hayati işlevi olan bir et parçası yönü çok fazla dikkate alınmamıştır.

Çalışmamızın bundan sonraki aşamasında asıl konumuz olan Mesnevi'de kalp kavramına geçmeden önce tasavvufta genel olarak kalb nasıl değerlendirilmiş, sûfîler bu konuda nasıl bir kanaatte bulunmuş kısaca ele alacağız.

1.3. Tasavvufta Kalb

Bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkışından itibaren âlimler tarafından tasavvuf ile ilgili çok çeşitli tanımlar yapılmıştır. Tasavvufun mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet'le irtibatını, kulun Allah'la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalb temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfinin niteliklerini ve görevlerini belirten bu tariflerin 1000'e kadar olduğu söylenebilir. Tanımların çeşitliliği daha çok tanımlı yapan sûfinin o anki mânevî hali ve mertebesiyle ilgilidir. Bu sebeple tariflerin sayısının sûfîlerin sayısı kadar çok olduğu düşünülebilir.¹²⁷

Tasavvuf için kısaca İslâm'ın ruh hayatı ve Hz. Peygamberin şahsında temsil ettiği “*Üsve-i Hasene*”¹²⁸ olarak ifade edilen örnek kişiliğinin müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir de denilebilir.¹²⁹

Tasavvuf; İslâmî ilimlerin özü ve zirve noktasıdır. Tasavvuf bir “hâl” ilmi olduğu gibi insanın ahlaki olgunluğunu ve kemal sıfatlarını gerçekleştirmeyi esas alan İslâmî bir ilimdir. Hz. Peygamber örnek yaşantısında insanlara ibadetlerin önemini anlatırken aynı zamanda sürekli olarak güzel ahlak, samimiyet ve takvaya dikkat çekmiştir.¹³⁰ Yapılan

¹²⁶ Müslim, İman, 231; Tirmizi, Tefsir, 83; İbn Mace, Zühd, 29; Muvatta, Kelam, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 297.

¹²⁷ Reşat Öngören, *DİA*, “Tasavvuf”, İstanbul, 2011, 40: 119-126.

¹²⁸ El-Ahzab, 33/21.

¹²⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları İstanbul, 2009, s. 23.

¹³⁰ Yılmaz, a.g.e., 24.

ibadetlerin anlamlı ve değerli olması için takva, samimiyet gibi hususların olmazsa olmaz olduğunu vurgulamıştır.

Tasavvufta kalb anlayışını ele aldığımızda ise, tasavvufa tabi olan kimseye sûfî, derviş gibi isimlerin verilmesi, bu kimselerin dünya zevklerinden ve meşgalelerinden uzak yalnızca takvayı ve Allah'ın rızasına uygun bir yaşantıyı tercih etmeleri, onların kalbî yani mânevi derinlikte bir yaşantı benimsemiş olmalarındandır. Sûfiler gönül ehli kimseler olup yalnızca gönülden geçen duygulara önem vermişlerdir. Onlar kendilerinin dünyaya dair hiçbir şeye ihtiyaçlarının olmadığını yalnızca Allah'a ihtiyaçlarının olduğunu bilir ve böyle yaşarlar. Bundan dolayı da onların kalbleri Allah'tan başka herhangi bir şeye bağılıktan uzaktır. Bütün bunlardan yola çıkarak tasavvufun kalb merkezli bir ilim ve kalb merkezli bir hayat olduğu söylenebilir.

Sûfiler başlangıçta kalb kavramını anlama ve idrak manasında kullanmış daha sonra bu kavrama bir derinlik kazandırarak gönül anlamında kullanmaya başlamışlardır. Kalb aynı zamanda keşif ve ilhamın merkezidir. Çünkü kalb Hakk'ın tecelligahıdır bundan dolayı keşif ve ilham yoluyla ulaşılan hakikat bilgisi kalb ile elde edilir.¹³¹

Tasavvufta kalb kavramı, daha çok manevî anlamda kullanılmaktadır. Duygu ve idrakin merkezi olan kalb bâtın âlemine aittir. Diğer organlar ise zâhir âlemindendir. Ancak bu organların hepsi birlikte uyum içinde çalışırlar.¹³²

Gazâlî kalbi bir vâiz, nasihatçi ve uyarıcı olarak görmüştür. “Allah bir kuluna hayır murad ederse ona kalbinden bir vâiz tayin eder.” “Kalbinden vâizi olanın koruması Allah'tır.”¹³³

Tasavvufta kalb ilâhi hitabın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı, ilâhi isim ve sıfatların tecelli ettiği yer olarak görülmüştür.¹³⁴

Kalb ilmin, irfanın ve marifetin kaynağıdır. Arifler Allah, Allah'ın sıfatları, filleri, isimleri ve mâna âlemi hakkında en doğru bilgiyi kalblerinden alırlar.¹³⁵

Sûfiler kalbin bir gözü olduğunu ve bununla insân-ı kâmil olarak tabir edilen kimselerin mânevi hakikatleri gördüğünü söylerler. İnsan baş gözüyle zâhiri şeyleri görür, kalb

¹³¹ Ebu Nasr Serrac et-Tûsi, *el-Lüma*, Haz. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, 557.

¹³² Küçük, Yegin, a.g.e., 282.

¹³³ Gazâlî, *İhyâ*, 3: 26.

¹³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

¹³⁵ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 43.

gözüyle ise manevi hakikatleri görür. Kalb gözü baş gözünden daha güçlüdür çünkü zâhir şeyleri görmek için ışığa, konuma, mesafeye vb. ihtiyaç vardır. Kalb gözü ise bir kere açılmışsa artık onun hakikatleri görmesinin önünde hiçbir engel yoktur.¹³⁶

Hakîm Tirmizî'ye göre Allah'ın rahmeti ve hidayetiyle kalb gözü açılan kimseler Allah'ı bilirler ve artık eşyâyı kalb gözüyle görmeye başlarlar. Allah'ı bildikçe de O'ndan korkarlar (haşyet). Kalbde bu haşyet hali devam edince de Allah onu muhabbetle doldurur. Kişi hayet sayesinde Allah'ın yasaklamış olduğu her şeyden korunmuş olur, muhabbet sayesinde de bütün ilerinde ferahlık, genişlik (inbisat) halini yaşar.¹³⁷

Kalbin gözü olduğunu söyleyen sûfiler kalbin kulağı olduğunu da söylerler. Kalb bizim derin zekâ ve irfanımızı içerir. Kalb, marifetin mekânıdır. Kalb gözü açıldığında, eşyanın yapay dış görünüşünün ilerisini görebileceğimiz gibi kalbin kulağı açıldığında da sözlerin ardında gizlenen hakikati duyabiliriz.¹³⁸

İslâm düşünce tarihinde âlimler tarafından diğer alanlarda olduğu gibi tasavvufî düşünce sisteminde de kalble ilgili yorumlar değerlendirmeler yapılmıştır. Hatta kalb mevzuuna en çok sûfiler değinmiştir denilebilir. Çünkü tasavvuf doğrudan kalble ilişkili bir yaşantıdan doğmuştur. Zira tasavvufun varlık sebeplerinden en önemlisi, “*nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi*”dir.¹³⁹ Bundan dolayı bütün sûfiler kalble ilgilenmiş ve konuyla ilgili görüşlerini sözlü ya da yazılı bir şekilde ifade etmişlerdir.¹⁴⁰

Her İslâmî ilimde olduğu gibi tasavvuf alanında da âlimler görüşlerini beyan ederken Kur'an ve sünnetten yola çıkmışlar, düşüncelerinde Kur'an ve sünneti dayanak göstermişler kalb mefhumunu da bu bakış açısıyla değerlendirmişlerdir.

Sûfiler kalb konusunu işlerken Hz. Peygamberin “Haram da açıktır, helal de. Bunların arasındakiler ise şüpheli şeylerdir. Dikkat edin bedende bir et parçası vardır ki o iyi olduğu zaman bütün beden iyi olur, bozulduğu zaman ise bütün beden bozulur. İşte o kalbdır.”¹⁴¹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi burada kastedilen kalbin iyiliği ve kötülüğü

¹³⁶ Küçük, Yeğin, a.g.e., s. 277

¹³⁷ Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l-Evliyâ*, İnsan yay. İstanbul 2006, 153.

¹³⁸ Robert Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, çev., İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları., İstanbul, 2005, 28.

¹³⁹ Saîd Havvâ, *Terbiyetünâ er-rûhiyye*, çev., İbrahim Sarmış, M. Saîd Şimşek, İstanbul, 1995, 52-53.

¹⁴⁰ Ergül, a.g.e., 142.

¹⁴¹ Buhari, İman, 39.

daha çok kalbin mânevi yönüyle ilgilidir. Kalb mânevi dünyamızın merkezidir ve insan davranışlarına yön verici bir etkiye sahiptir.

Sûfilere göre ibadetlerde en çok önem verilen “huşû” bilincinin mahalli de kalbdır. Sufilerden biri bir adamı ibadet yaparken huşu için omuzlarını düşürmüş bir vaziyette görünce ona göğsünü göstererek: “Ey adam, huşû buradadır”, omuzlarını göstererek: “Burada değildir” demiştir.¹⁴²

Sûfilerin kalble ilgili önem verdikleri hususlardan biri de kalb-i selimdir. Yapılan amellerin gönül hoşluğu ve kalb-i selim ile yapılması Allah’a selim bir kalb ile gidilmesi büyük önem arz etmektedir. Sûfiler bu noktada “Ben yerime göğüme sığmadım, fakat mümin kululumun kalbine sığdım”¹⁴³ hadîs-i kutsisinden yola çıkarak selim kalbin genişliği ve Allah’ın tecelli mekânı olması açısından önemine işaret etmişlerdir.

Sûfiler kalble ilgili daha çok kalbin mahiyeti ve özellikleri üzerinde dururken bir taraftan da nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesine önem vermişler kalbe bu yönüyle bir önem atfetmişlerdir. Kalb insanı Allah’a yakınlığı derecede önemlidir, eğer böyle bir rolü ve etkisi varsa dikkate değerdir şayet kalbin görevi diğer organlar gibi yalnızca vücudun düzgün bir şekilde işleyişine katkı sağlamak olsaydı onun mutasavvıflarca bir değeri olmazdı.

Tasavvuf bir yanıyla tasfiye, kalb temizliği olarak görülmüştür. Bazı mutasavvıflar, tasavvufu bu şekilde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

Bişr Hafî (ö. 227/841): “Süfî, kalbini Allah için tertemiz yapan kimsedir.”

Ebü Saîd Harraz (ö. 268/881) “Süfî, Allah’ın, kalbini tasfiye edip nurla doldurduğu kimsedir. Böyle kalbine nur giren kimse zikir-i ilahîden lezzet duyar.”

Cüneyd Bağdadî (ö. 297/909): “Tasavvuf Allah’ın safayı sana has kılmasıdır. Allah’tan gayri herşeyden (masiva) gönlü arındıran kimse gerçek süfidir.”¹⁴⁴

Tasavvuf tarifleri içinde tasfiyeyi öne çıkaran mutasavvıflar, sayı bakımından diğerlerine göre daha fazladır. Kur’an’da kalbin safvet ve kasvet şeklinde birbirine zıt iki vasfından bahsedilmekte, bunlardan biri övülürken, diğeri yerilmekte; kalbin paslanıp kirleneceğine

¹⁴² Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar yay., İstanbul 1992, 359.

¹⁴³ Aclûnî, İsmâil b. M. (H.1342), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzi'l-İlbâs*, Beyrut 1985. 2: 195.

¹⁴⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Altınoluk Dergisi*, Tasavvuf ve Kalb, 1994 – Ekim, Sayı: 104, 31.

işaret edilmektedir. “Hayır öyle değil, bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalblerini paslandırmıştır.” (el-Mutaffifin, 83/14) Hadislerde işaret edildiği üzere işlenen günahlar da kalb üzerinde siyah bir leke oluşturarak kalbi karartmaktadır.¹⁴⁵ Kalbi kararmaktan paslanmaktan korumanın yolu ise bol bol Allah’ı zikrederek tasviye etmekten geçer.

Mâhir İz tasavvufun kalb temizliği olması hususuna değinirken şu ifadeleri kullanmıştır: “Tasavvufta aslolan, kalbin çeşitli hastalıklardan temizlenerek şifa bulmasını temin etmek, onu güzel sıfatlarla süslemektir. Allah Teâla’ya ulaşmanın yolları, tevbe, muhasebe, havf ve reca gibi kalbî makamlarla; sıdk, ihlas, sabır gibi güzel hasletlerdir.”¹⁴⁶

Zikir ve nafile ibadet kalbi temizler, helal lokma da kalbin tasfiyesinde etkilidir. Ayrıca insanın dış dünyaya bakışı da kalbin safvet veya kasvetine etki eder. Çünkü gözler gördüklerini kalbe aktarır. Bu gelen bilgiler de kalbi çoğu zaman meşgul ederek asli işinden koparabilir. İnsanın dış dünyaya bakışını temiz tutması kalbin safiyetini korur. Bu yüzden sufilerden bazıları safvet ile tasavvuf arasında bir ilgi olduğuna kanaat etmişler ve tasavvufu tasfiye hareketi olarak görmüşlerdir.¹⁴⁷

Sûfilerin kalble ilgili zaman zaman birbirine benzeyen değerlendirmeleri bulunsa da her birinin farklı tespit ve ifade tarzlarının olduğu da muhakkaktır. Bu tespit ve değerlendirmeler arasında kalbin mahiyetinin tam olarak bilinmeyeceğini söyleyenler, bunun bilinse de kelimelerle ifade edilemeyeceğini söyleyenler ve kalbin mahiyetinin bir şekilde açıklanabileceğini söyleyenler olmuştur.¹⁴⁸

Ali b. Sehl el-İsfahanî “ Adem (a.s.) zamanından kıyametin kopacağı güne kadar halk, kalb!, Kalb! Gönül! Gönül!, der dururlar. Ben ise kalbin ne olduğunu ve nasıl olduğunu bana vasfedecek bir er görmeyi o kadar çok arzu ederim de, yine de göremem”.¹⁴⁹ Hücvîrî (ö. 465/1072) de, “ Halk et parçasına kalb yürek der. Oysaki o delillerde, sabillerde, bebeklerde, mağlup (ve meczuplar)da da vardır. Ama yine de bunlar kalpsizdirler. Şu halde kalb nedir? Kalb adına duyduklarımız ve işittiklerimiz ibare ve sözden başka bir şey değildir. Yani eğer akla kalb ismini versek, o kalb değildir. Ruha kalb desek o da kalb değildir. İlme kalb desek o da kalb değildir. O halde bütün Hakk’ın şahitleri (alâmetleri

¹⁴⁵ Yılmaz, a.g.m., 31.

¹⁴⁶ Mâhir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi yay. İstanbul 2000, 30-31.

¹⁴⁷ Yılmaz, a.g.m., 31.

¹⁴⁸ Ergül, a.g.e., s. 143.

¹⁴⁹ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yay., Mart, 2014, 207.

ve tecellileri) Hak ile kâimdir. Hâlbuki kalb konusunda ibare ve lafızdan başka bir şey mevcut değildir".¹⁵⁰

Bu da gösteriyor ki bazı sûfiler kalbin yalnızca bir kavram olduğunu, mahiyetinin bilinmeyeceğini, kalbden kastedilenin göğüsteki et parçası ya da akıl, ilim vs. herhangi bir şey olmadığını manevi eğilimleri ifade eden genel bir kavram olduğunu söylemişlerdir.

Başta Gazali (ö. 505/1111) olmak üzere bazı sûfiler de kalbin mahiyetinin bilinebileceğini ancak herkes tarafından değil yalnızca havas tarafından bilinebileceğini savunmuşlardır.

Kalbin mahiyetinin bilinebileceğini söyleyen ve kalbi açıklamaya çalışan sûfiler ise kalbin rabbâni bir latîfe olmasının üzerinde durmuş bu latifenin çam kozalağı şeklindeki cismani kalble ilişki içinde olduğunu savunmuşlardır. Bu anlayışa göre kalb, insanın bilen, idrak eden, sorumlu tutulan vb. özellikleri olan yegâne hakikatidir.¹⁵¹

Sûfiler kalble ilgili bu genel yaklaşımların dışında kalbin değişkenliği, Kâbe'ye benzediği, arşla ilişkilendirilebileceği, ilâhi aşkın tecelligâhı olduğu; insanın diğer uzuvlarıyla ilişki içinde olduğu, diğer uzuvlara etkisi ve aynı şekilde dış etkiler sebebiyle farklı hallerde olabilmesi gibi hususların üzerinde durmuşlardır. Ayrıca yine kalbin çeşitli eğitimlerden geçerek yaratılış hikmetine uygun hale gelebileceği vb. daha birçok özelliğine de dikkat çekmişlerdir.

Kalb ile Beytullah'ı ilişkilendiren sûfiler kendi kalbini fethedemeyenlerin çölleri aşarak hac için Kâbe'ye gitmelerinin bir anlam ifade etmeyeceğini asıl haccın bir gönül elde etmek olduğunu söylemişlerdir.¹⁵²

Çalışmamızın bu aşamasında sûfilerin kalble/kalbin fonksiyonlarıyla ilgili değerlendirmelerine dair birkaç örnek vermekte fayda görüyoruz.

İbni Arabî'ye göre kalb, ibadetin en önemli şartı olan ihlasla diğer organlara yardımcı olur. Bu haliyle diğer organların içinde en değerli olan organ kalbdır denilebilir. Kalb diğer organlardan önce secde ederse hepsinin secdesi sürekli olur. Çünkü kalb secde edince bir daha başını kaldırmaz. Ancak kalbin secdesi diğer organlarınkinden zordur.

¹⁵⁰ Hücvîrî, a.g.e., s. 207.

¹⁵¹ Ergül, a.g.e., s. 144.

¹⁵² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, 140.

Zîra kalb yalnızca selim olduğunda secde eder ve kalb secde edince diğer organlar da secde etmiş olur.¹⁵³ Ona göre kalbin hakikati gayb âleminde dir.¹⁵⁴

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, kalbin gözü olduğu gibi kulağı, burnu ve dili olduğunu da söyler ve bunların fonksiyonlarını şöyle ifade eder: Kalb gözüyle gayb âlemini müşâhede eder, kulağıyla gayb âleminin sözlerini duyar, burnuyla güzel kokuları koklar ve diliyle de ilim irfan, iman lezzetlerini tadar.”¹⁵⁵

Gazalî kalbin ilmin yeri olduğunu ve kalbden kastın bütün azalarımızı sevk ve idare eden nurani ve mânevî benliğimiz olduğunu vurgular. Ona göre bu anlamda kalb renklerin şekil ve suretine nispetle ayna ne ise hakikatin bilgisine nispetle kalb odur. Aynaya renklerin suretlerinin yansması gibi kalbe de hakikatin bilgisi yansır.¹⁵⁶

Yine Gazalî’ye göre kalb, insanın diğer organları içinde kral mesabesindedir. Bunun yanında akıl vezir duyu organları da onların askerleri ve casuslarıdır. Topladıkları bilgiyle onlara yardımcı olurlar. Aynı şekilde kalb arşa, beyin Kürsî’ye duyu organları da Allah’a itaatten başka bir şey yapamayan meleklerle benzerler.¹⁵⁷

Kalble ilgili sadr, fuad ve lüb kavramlarını da ele alıp bunlar arasındaki farkları ayrı ayrı inceleyen Hakîm Tirmizî (ö. 285/898) ise kalbi, insanın batınî makamlarını yani kalbin iç ve dışını teşkil eden ”lüb”, “fuad”, “kalb” ve “sadr” dan oluşan insanın iç dünyası¹⁵⁸ ifade eden genel bir mefhum olarak tanıtır ve bunu bazı benzetmelerle şöyle açıklar: Arapça’da göz anlamına gelen ‘ayn kelimesi, gözün iki kapağı arasında bulunan beyaz tabakayı, siyah yuvarlağı, göz bebeğini ve göz nurunu içeren bir kelime olduğu gibi kalb kelimesi de sadr, kalb, fuâd ve lüb kavramlarını bütünüyle içeren bir kelimedir. Bu benzetmeye göre sadrın kalbe nisbeti, gözün beyaz kısmının göze nisbeti gibidir. Yine bunun gibi gözün siyah kısmı kalbe, göz bebeği fuâda, göz nuru ise lübbe benzer.

Hâkim Tirmizi yine benzer bir mantıkla Mekke’nin Mekke çevresine göre, Kâbe’nin de Mekke’ye göre durumunu yine sadr, fuad ve lüb kavramlarıyla benzeştirerek bu

¹⁵³ Küçük, Yegin, a.g.e., 283.

¹⁵⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhâtü’l-Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli, Litera Yay., İstanbul, 2006, 3: 303.

¹⁵⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015, 287.

¹⁵⁶ Gazalî, *İhya’u Ulum’id- Din*, (trc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., 3: 2.

¹⁵⁷ Küçük, Yegin, a.g.e., 90-91.

¹⁵⁸ Bk. Hakîm Tirmizî, *Beyânü’l-fark*, 33.

kavramları açıklama yoluna gider. Tirmizi'ye göre îman, niyet, ilim, yakîn, huşu, takvâ, muhabbet ve rızâ gibi kavramlarla ifade edilen manevî hallerin kaynağı kalbdır.¹⁵⁹

Hucvîrî de kalbi Kâbe'yle ilişkilendirir hatta kalbin Kâbe'den daha üstün olduğunu söyler ve bunu “Mârifet mahalli olan gönül, hizmet kıblesi olan Kâbe'den daha üstündür. Kâbe sürekli olarak kulun baktığı bir şeydir; kalb ise devamlı olarak Mevlâ'nın nazar ettiği bir yerdir”¹⁶⁰ şeklinde ifade eder.

Ebu Talib el-Mekki (ö. 386/996) kalbin altı çeşit düşüncenin etkisi altında olduğunu söyler. Kalbe gelen ve kalbi etki altına alıp çepeçevre kuşatan düşünceler nefis, şeytan, akıl, ruh, melek ve yakîndir. Bu düşüncelerin hepsi kalbi farklı şekillerde etki altına alır ve yönlendirir. Kişi doğru bir bilinç içerisinde olarak kalbini olumsuz etki altına alan düşüncelerden kaçınmalı doğru düşüncelerin ortaya çıkması için çaba göstermelidir.¹⁶¹

Bütün bu örneklerden de anlaşıldığı gibi kalb; sûfilerin hemen hepsi tarafından vücutta kendine ait işlevini gören basit bir organ olarak değil de insanın mânevî dünyasında çok önemli işlevleri olan adeta her şeyin başladığı ve bittiği nokta olarak kabul edilen bir yer olarak görülmüştür.

Son olarak Robert Frager'in mânevî kalble fiziki kalb arasında ki karşılaştırmasından da bahsederek bu bölümü bitirmeyi uygun görüyoruz.

Robbert Frager mânevî kalb ile fiziki kalbin işleyiş sistemini birbirine benzetir ve bu işleyiş benzerliğini şu şeklide ifade eder: “Mânevî kalb tıpkı fiziki kalb gibi işlev görür. Fiziki kalb, insan bedeninin en merkezî yerine yerleşiktir; mânevî kalb ise alt benlik ile ruh arasında bir yere yerleşmiştir. Fiziki kalb bedeni düzenler; mânevî kalb ise ruhu düzenler. Fiziki kalb taze oksijenli kanı bedendeki her bir organ ve her bir hücreye göndermek suretiyle bedeni besler. Ayrıca damarlar aracılığıyla kirli kanı toplar. Aynı şekilde, mânevî kalb hikmet ve nûr yayarak ruhu beslerken kişiliği de tahammül edilmez özelliklerinden arındırır. Kalbin bir yüzü mânevîyat âlemine, öbür yüzü ise alt benlik âlemine ve negatif özelliklerimize dönüktür.

¹⁵⁹ Hakîm Tirmizî, a.g.e., 33-36.

¹⁶⁰ Hucvîrî, a.g.e., 204.

¹⁶¹ Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, Terc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2003, 458-460.

Fiziki kalb yaralandığında, hastalanırız ve eğer aşırı derecede hasar görürse ölürüz. Eğer mânevî kalbimiz nefsin negatif karakteristiklerine boyanırsa, manen hastalanırız. Eğer kalbimiz tamamen nefsin egemenliğine girerse, o zaman da mânevi yaşamımız sona erer.

Kalb, duygusallıkla karıştırılmamalıdır. Öfke, korku ve açgözlülük gibi duygular nefsten gelir. İnsanlar “kalblerinin arzusu” hakkında konuştukları zaman, genellikle nefsin arzularından söz etmektedirler. Nefsler zevke düşkündür ve Allah (c.c.)’la ilgilenmezler; kalb ise Allah (c.c.)’a düşkündür ve yalnızca Allah (c.c.)’ı anmakta zevk arar.

Kalb her bir düşünce ve eylemimize doğrudan tepki verir. Şeyhim her türlü sözcüğün ya da eylemin kalbi yumuşattığını ve her türlü nezaket dışı sözcük ya da zararlı eylemin onu katılaştırdığını söylerdi.¹⁶² Hz. Peygamber (s.a.v.) şu sözleriyle kalbin merkezi önemine atıfta bulunmaktadır: “ Dikkat edin vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalbdır.”¹⁶³

Netice olarak kalb konusu tasavvufun en önemli meselelerinden biridir diyebiliriz. Tasavvufun başlangıcından günümüze kadar kalb kavramı mutasavvıflarca ele alınıp değerlendirilmiş, çeşitli izah ve tanımlar yapılmıştır. Kalb kavramı tasavvufta başlangıçta her ne kadar anlama ve idrak noktası olarak görülse de tasavvufun kalb merkezli bir yaşam olması nedeniyle sonraları bütün duygu ve davranışların merkezi olarak görülmüş, bilgi ve marifetin; keşif ve ilhamın mahalli olarak kabul edilmiştir.

Hemen her mutasavvıf eserinin büyük bölümünde kalb konusuna yer vermiş; kalbin işlevi, mâhiyeti, önemi, eğitimi ile ilgili bilgi vermiştir. Çalışmamızın bu bölümünde mutasavvıfların kalble ilgili değerlendirmelerinin yalnızca kısa bir özetini sunmaya çalıştık. Sûfilerin kalb konusundaki değerlendirmelerini daha iyi ifade etmek ancak bu konuda yapılacak olan müstakil bir çalışmayla mümkün olabilir. Biz çalışmamızın bundan sonraki bölümünde asıl konumuz olan Mesnevî’de kalb kavramını detaylarıyla ele alarak Mevlânâ’nın kalb meselesiyle ilgili değerlendirmelerini sunmaya çalışacağız. Kur’an-ı Kerim’de, hadislerde ve tasavvufta genel anlamda kalb kavramını kısaca bu şekilde sunduktan sonra şimdi asıl konumuz olan Mesnevî’de kalb kavramına geçebiliriz.

¹⁶² Robert Frager, a.g.e., 46-47.

¹⁶³ Buhârî, İman, 39.

BÖLÜM 2: MESNEVÎ'DE KALB/GÖNÜL

2.1. Mesnevî'de Kalb Kavramına Genel Bir Bakış

Çalışmamızın birinci bölümünde de genel hatlarıyla bahsettiğimiz üzere gönül tasavvufi düşüncenin, sûfi yaşam biçiminin merkezidir. İlahi bilginin kaynağıdır.

Kalb dediğimiz şeyden kastımız, bir kandamlası veya bir et parçası değildir. Böyle bir kalbe bütün hayvanlar sahiptir. Öküz, merkep, deve gibi her hayvanın bir kalbi, akciğerleri ve karaciğeri vardır. Bizim kalbden kastettiğimiz şey, keyfiyeti tarif olunamayan bir nurdur. İşte bir kandamlasından ibaret olan kalb, o nurun uğrağıdır. Bu nur; sonsuzdur. Göz nuru, gözün içindeki siyahlık ve beyazlık olmadığı gibi kalb nuru da kandamlası ya da et parçası değil oradan yansıyan manevi hislerdir.¹⁶⁴

Kalble ilgili çalışmamızın birinci bölümünde aktardığımız çeşitli tanımlara benzer bir tanım olan Sultan Veled'in (ö. 712/1312) yukarıdaki tanımından da anlaşılacağı üzere kalbe salt bir parçası gözüyle bakmak bu organın mahiyetini, sıfatlarını ve daha pek çok yönünü anlamayı imkânsız kılar. Tasavvuf alanında kalble ilgili yapılan tanımların hemen hemen hepsi benzer ifadeleri içerir ve hepsinde kalble ilgili vurgulanan ortak nokta aynıdır. Kalb manevi duyguların merkezidir ve insanın bütün düşünceleri, davranışları kalbin etkisiyle gelişir.

Hiz. Mevlâna'nın kalb kavramına bakışı da tasavvufi düşünce sisteminin bakış açısıyla paraleldir. Hatta Hiz. Mevlâna eserlerinde ve tasavvuf anlayışında kalb düşüncesini çok daha fazla ön planda tutmuştur denilebilir. O diğer eserlerinde olduğu gibi *Mesnevî*'de de kalb kavramının üzerinde çokça durmuş, *Mesnevî*'nin hemen her aşamasında kalbe atıfta bulunmuş, her olayı ve davranışı kalble ilişkilendirerek insan davranışlarının kalbî boyutunu ele almıştır.

Kalb/gönül içinde birçok duyguyu barındıran, insandaki duyguların merkezi kabul edilen bir organdır. İnsan kalbiyle sever, kalbiyle nefret eder, kalbiyle üzülür, kalbiyle sevinir... En önemlisi de kalb, Hakk'ın ve hakikatin mekânıdır.

Hiz. Mevlâna'nın Divân-ı Kebir'de yer alan aşağıdaki ifadeleri onun kalble/gönülle ilgili düşüncelerini özetler niteliktedir:

¹⁶⁴ Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Ü. Anbarcıoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1984, s.41.

“Gönlü gereği gibi anlamak için bir zaman, gönül mahallesine girdim, orada kaldım. Böylece gönlün hâlinden bir iz, bir nişan aramaya koyuldum. Bakayım gönlümün halleri nedir? Nasıldır? Diye düşündüm. Gördüm ki, yalnız ben değil, bütün dünyâ ondan şikâyetçi, onun yüzünden feryâda düşmüş. Her ovada, her şehirde rastladığım bilginlerden, akıllı kişilerden gönüle dâir ne düşündüklerini, ne destanlar söylediklerini sordum. Hepsi de gönlün elinden yakındı, yaka silkti, hepsi de feryâda geldi. Bu hal bana dokundu. Gönül konusu üzerinde bir şüpheye zanna düştüm. Sonunda, bu konu üzerinde, aklın bir işe yaramadığını anladım da aklımı bıraktım. Gönüle doğru sefere çıktım, yola düştüm, fakat onun bulunmadığı hiçbir yer de görmedim. Aslında şu gönül, ârif ile mârufun, yâni bilen ile bilinen arasında tercümanlık edip durmada. Gönülün ne olduğunu ancak gönül sâhipleri bilir. Ruhsuz kişi, gönlün değerini ne bilsin? Sen gönülü ancak Allah kapısında, ilâhî dergâhta bulabilirsin. Gönül filanda fişmanda bulunmaz. Âlemde kırık gönülleri onaran, eksiklikleri tamamlayan, dilediğini zorla yaptırmaya gücü yeten, her izi olana, her izi bulunmayanı gereği gibi gören Allah’tan başkasında gönlü bulamazsın. Çünkü Allah, gönlü ev edinmiştir.”¹⁶⁵

Hız. Mevlâna öncelikle tasavvufî düşüncenin kalbe etkisinden bahseder ve tasavvufun gönle ferahlık verdiğini söyler:

“Tasavvuf nedir diye bir uluya sordular da dedi ki: Sıkıntı zamanı, gönülde neşe, ferah bulmak!”¹⁶⁶

Hız. Mevlâna tasavvufun gönle ferahlık verici etkinin yanısıra dördüncü cildin giriş bölümünde de *Mesnevî* için aynı şeyi söyler. *Mesnevî*’nin gönle neşe ve ferahlık verdiğini, ruhların onunla huzur, bedenlerin şifa bulduğunu özellikle dördüncü cildi okuyanların göğüslerine inci, elmas vb. mücevherler takmış gibi sevinç ve neşe içinde olacaklarını söyler.¹⁶⁷

Hız. Mevlâna *Mesnevî*’de gönlü tarif ederken su testisinde su varsa nehirde ondan çok daha fazlası vardır, evde var olan şeylerin hepsi şehirde çok daha fazladır der ve buradan yola çıkarak gönlü tarif eder. Âlem testiyse gönül nehir sayılır âlemde olan her şey insân-ı kâmilin gönlünde fazlasıyla mevcuttur.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Can Şefik, *Mevlânâ- Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995, s.414.

¹⁶⁶ *Mesnevî*, çev. Vele İzbudak, gözden geç. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi, 2. Baskı, Temmuz-Konya-2006, 3: 3261.

¹⁶⁷ *Mesnevî*, 4, bkz. Giriş bölümü.

¹⁶⁸ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitabevi yay, 7: 243; Tâhir-ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, 2. Baskı, Selam Yayınları, İstanbul, 1971, 12: 206.

“Testide ne vardır ki nehirde olmasın... Evde ne vardır ki şehirde bulunmasın!

Bu âlem bir testidir, gönül de ırmak suyuna benzer. Bu âlem odadır, gönülse görülmedir ve şaşılacak şeylerle dolu bir şehir!”¹⁶⁹

Hız. Ali’ye isnat edilen bir söze göre o: ‘Ey insan; senin ilacın sendedir fakat bilmiyorsun. Derdin de yine sendedir, lakin görmüyorsun. Sen öyle bir açık kitapsın ki harfleriyle gizli şeyler âşikar olur. Sen kendini ufak bir cisimden mi ibaret sanıyorsun? Sureta büyük bir âlem olan kâinat, sende gizlidir’ buyurmuştur.¹⁷⁰

Buna göre gönül insana bahşedilmiş yüce bir makamdır, insanoğlunun aradığı bütün soruların cevapları gönlünde gizlidir. Yeter ki insan gönlünü açsın, kendindeki bu cevheri görsün ve hem kendine hem evrene gönül gözüyle bakabilsin.

Mesnevî’de her zaman kalb suretten üstün tutulmuş, insan dış görünüşünün güzelliğiyle değil kalbinin temizliği ve güzelliğiyle değerli kabul edilmiştir. Hiç şüphesiz bu düşünce genel anlamda manevi dünyamızda ve tasavvufi bakış açısında da mevcuttur. Nitekim Hız. Peygamberin (s.a.v.) buyurduğu gibi “Allah Teâlâ sizin suretlerinize ve amellerinize bakmaz; belki kalplerinize ve niyetlerinize bakar”¹⁷¹ hadîsi şerifinde vurgulanan düşünce de budur.

Hız. Mevlâna *Mesnevî Şerif*’in birçok yerinde bu düşünceyi savunur ve kalbin/gönlün suretten üstünlüğünü vurgular. İnsanın sözlerine değil kalbine itibar edilir. Kişi dış görünüşünde tevazu sahibi olmasa bile kalbinde huşu varsa bu yeterlidir. Çünkü kalb cevherdir ve her zaman bâkidir. Söz ise her zaman bâki olmadığından arazdır. Araz cevhere tabidir, bunun için söze değil, kalbe bakmak esastır.¹⁷²

Aşağıdaki beyitlerde bu durum ifade edilmiştir:

“Biz; dile, söze bakmayız; gönle, hâle bakarız.

Kalb huşu sahibiyse kalbe bakarız, isterse sözünde kulluk ve aşağılık olmasın!

Çünkü gönül cevherdir, söz söylemekse araz. Bu yüzden araz, âriyettir, maksat cevherdir.”¹⁷³

¹⁶⁹ *Mesnevî*, 4: 810-811.

¹⁷⁰ Tâhir-ul-Mevlevî, 12: 206.

¹⁷¹ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285,539.

¹⁷² Konuk, 3: 483-484.

¹⁷³ *Mesnevî*, 2: 1759-1761.

Kalb nihayetinde insan vücudunda bir organdır ve diğer organlar gibi insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan işlevini yerine getirir. Fakat kalbi diğer organlardan ayıran ve onun salt bir et parçası olmaktan çıkıp manevi duyguların merkezi haline gelmesini sağlayan yani kalbe gönül vasfını kazandıran manevi yolculuktur, hisleri açığa çıkarmaktır.

Aşağıdaki beyitlerde de bu durum dile getirilmiştir:

“Yazan kişi önce yazı yazacağı tahtayı yıkar, temizler; sonra ona harfleri yazar.

Allah da önce gönlü kan eder, hor hakir gözyaşıyla yıkar, sonra o gönle sırları kaydeder.”¹⁷⁴

Nasıl ki kâtip yazı yazmak için yazı tahtasını temizlerse, kâinat da bu kaideye tabidir. Bunun gibi Hak Telâlâ bazı kullarının kalbini kan eder ve gözyaşları döktürür ve ağlatır; ondan sonra o gözyaşlarından kalb üzerine ilahi sırlarını, hakikat ilmini yazar. Kalbi istila etmiş gafletin silinip kan olması eksiklik iken bunun üzerine ilahi sırların ve hakikat ilminin yazılması bir üstünlük sayılır.¹⁷⁵

Aşağıdaki beyitlere göre ise gönlün istediği şey sevgilidir ve sevgili de ancak gönül derdinde bulunabilir. Gönülün asıl muradı Hakk’a vuslattır, gönül ondan başka hiçbir şeyle mutmain olamaz. Kalbin derdi de ızdırabı da ancak budur.¹⁷⁶

“Ay, ancak geceleyin cilve eder. Gönülün istediği sevgiliyi gönül derdinden başka bir şeyde arama.

Fakat sen, İsa’yı bıraktın da eşiği besledin. Hulâsa eşek gibi perdenin altında kaldın da gitti!

.....

Gönülün İsa’dan hastalandıysa yine ondan iyileşir, sıhhat yine ondan gelir, onu bırakma.”¹⁷⁷

Hiz. Mevlâna gönülle ilgili bu tariflerinin yanısıra kalbin kendisinde bulunan güzellikleri ve çirkinlikleri dışarı yansıtıcı özelliğine de dikkat çeker.

¹⁷⁴ *Mesnevî*, 2: 1827-1828.

¹⁷⁵ Konuk, 4: 13-14.

¹⁷⁶ Konuk, 4: 19-23.

¹⁷⁷ *Mesnevî*, 2: 1849-1861.

Kalb insan vücudunun en önemli parçası olması hasebiyle onda herhangi bir illet, bir maraz olması durumu da insanın tüm bedenini, hareketlerini, yönelimlerini etkiler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v): “Âdemoğlunun bedeninde bir et parçası vardır. O iyi olunca bütün beden iyidir, bozulunca da bütün beden bozulur. Haberin olsun ki o et parçası kalptir”¹⁷⁸ buyurmuştur.

Mesnevî Şerif’in genelinde kalbdeki illetler, bunlardan kurtulmanın önemi ve yolları anlatılmıştır. Çalışmamızın Kalb Hastalıkları bölümünde bu konuyu detaylıca ele aldık.

Hz. Mevlâna’ya gönüldeki illetler nasıl dışa yansiyorsa gönüldeki güzellikler de o şekilde dışa yansız. Çünkü gönül gönlün kâinattaki bütün güzelliklerin kaynağı İlâhi rahmetin eseridir. Dışarıda görülen güzellikler ise ancak gönlün yansımasıdır.

Mesnevî’nin dördüncü cildinde geçen aşağıdaki hikâyede gönlün asıl güzelliklerin mekânı olduğu dışarıdaki güzelliklerin ise ancak gönülden yansıyanlar ve gölgeler olduğu anlatılmıştır.

Sûfinin biri, bir bağda neşelenip açılmak için yüzünü dizine koymuş, sâficesine murakabeye varmıştı. O sûfi derinlere dalmıştı ki fodulun biri geldi ve onu uyandırdı: ‘Ne uyuyorsun? Gözünü aç da üzüm çubuklarına, çiçek açmış ağaçlara ve yeşermiş çimenlere bak! Allah’ın emrini dinle, rahmet eserlerine bakın, yüzünü rahmet eserlerine çevir, seyret!’ dedi. Bunun üzerine sûfi o kişiye dedi ki: ‘Ey heveskâr adam! İlâhi rahmetin âsârı gönüldür, hariçtekiler ancak onun âsârının âsârıdır. Ruhta öyle bağlar ve yeşillikler vardır ki hariçteki akisleri, akarsuda görülen akisler gibidir. Mesela ağaçların arasında bir dere akıp gider. Onun berrak suyunda iki taraftaki ağaçların akisleri görünür. Fakat su içinde görülen o ağaçlar, suya akseden hayali bir bağıdır; suyun letâfet ve cereyanından hareket eder gibi görülür. Asıl bahçeler ve meyveler gönüldedir de, onların lâtif akisleri, bu su ve çamur âleminde dir.’¹⁷⁹

Hz. Mevlâna’ya göre gönül insanların sözlerinin doğruluğunu yanlışlığını, niyetlerinin halis mi habis mi olduğunu ya da yapılan işlerin sonucunun hayırlı olup olmadığını da anlama kabiliyetine sahiptir. Elbetteki bütün bunlara yetkin olabilecek gönül ancak nefساني sıfatlardan arınmış Hak nuruyla nurlanmış gönüldür.

¹⁷⁸ Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107,108.

¹⁷⁹ *Mesnevî*, 4: 1358-1365; Tâhir-ul-Mevlevî, 12: 350-352; Konuk, 7: 391-394.

Hiz. Mevlâna bu düşünceyi şu şekilde ifade eder:

“Hakiki olan va’dleri gönül kabul edici olur; mecâzi olan va’dler elem tutucu olur.”¹⁸⁰

İsmail Hakkı Bursevî bu beyti şu şekilde şerh eder: “Hakiki vaadler, gönül alıcıdır; gönle ferahlık ve neşe verir. Zira hak olan her şeyin hâricte bir eseri vardır, helal gıdadan vücuda ibadet neşesinin gelmesi gibi. Mecazi vaadler ise gönlü darlığa düşürür, tasaya sürükler; zira yalanın ışığı olmaz. Kur’an-ı Kerim’de, “Güzel söz ve bağışlama arkasından incitme gelen bir sadakadan daha iyidir.” (Hac, 22/72) buyurulmuştur. Güzel söz ile insanın ruhu sağlam, kalbi geniş ve göğsü ferah olur. Kötü söz ise gönle eziyet verir, gönlü sıkıntıya ve huzursuzluğa sürükler.”¹⁸¹

Abidin Paşa da yukarıdaki beyti benzer şekilde şu şekilde yorumlar: “Vaadler, sözler dürüst birinden geliyorsa hakiki ve gönül açıcı, bir yalancıdan geliyorsa keder verici ve zararlı olur. Çünkü cömert ve dürüstlerin vaadi sevinç ve mutluluk verici olduğu gibi kalbin kuvvetini artırır. Yalancının verdiği vaadler ise önce insanı ümitlendirir sonra soğutur ve hayal kırıklığı yaşatır.”¹⁸²

Gönül doğru sözleri alıp kabul ederken yalan sözlerden şüpheye düşer ve huzursuz olur.¹⁸³

Hiz. Mevlâna aşağıdaki beyitlerde 6. ciltte Tirmiz padişahı ve Delkak hikâyesinden hareketle sözün gönüldeki tesirine ve Hak nuruyla nurlanmış gönlün sözleri birbirinden ayırdedici özelliğine işaret buyurur. Padişah yalan söylediğini düşündüğü Delkak’ın inandırıcı olmasının ve ölümden kurtulmasının gönülde oluşturacağı etkiyle mümkün olacağını söyler.

Doğru söz nurludur, kalbe inanma duygusu ve sükûnet verir. Yalan söze inanmaya ise gönül meyletmez ve sükûnet bulmaz. Yalan söz tıpkı ağza giren çöpe benzer. İnsan ağzında bir çöp olduğunda nasıl ki onu fark eder ve dilini dolandırıp onu çıkarmaya çalışırsa, yalan söz de kalbde böyle bir etki uyandırır ve rağbet görmez.¹⁸⁴

¹⁸⁰ *Mesnevî*, 1: 180.

¹⁸¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî Şerhi (Rûhü’l-Mesnevî)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, 362; İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî’nin Rûhu*, Hazırlayan: Suat Ak, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2012, 103.

¹⁸² Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, 1: 75.

¹⁸³ Konuk, 1: 144.

¹⁸⁴ Konuk, 12: 212-213.

“Parlak ve açık doğru söz, gönle rahatlık verir. Gönül, yalan sözle yatışmaz.

Yalan, çerçöpe benzer, gönül de ağza. Çöp ağızda gizlenmez.

Ağızda çöp oldu mu dil dolanır durur, nihayet onu ağızdan atar.”¹⁸⁵

Hiz. Mevlâna aynı konuyla ilgili olarak yine başka bir yerde:

“İyi adamın gönlüne kötü bir düşünce geldi mi bu boş değildir, bir aslı vardır bunun.

O anlayışı vehim sayma. Allah’tan gelen bir anlayış bil. Gönüldeki nur, onu külli levihten okumuş anlamıştır”¹⁸⁶ buyurur.

Eğer bir velinin kalbine kötü bir düşünce gelmişse bunun bir sebebi vardır bu kuru bir vehim değildir. Kalbinde safvet olmayan kimselerin gönlüne çeşitli düşünceler gelir bunların hepsi bir vehimden ibarettir. Oysa insânı kâmilin kalbine gelen düşünceler Hak’tan gelir. Zira velinin gönlünün nuru levhi mahfuzdan gelir.¹⁸⁷

Hiz. Mevlâna’nın kalble ilgili dikkat çekici tespitlerinden biri de kalbe gelen her düşüncenin tamamen açığa vurulmaması gerektiğidir. Çünkü gönlün her hâlini söz ile söylemek mümkün değildir. Ona göre tasavvuf sözden ziyâde haldir. Söz ile anlatılması mümkün olan durumlar onu anlayacak kişilere açıklansa da sonuçta bir an olur ve sözün bittiği noktaya gelinir. Oradan öteye artık söze mahal yoktur. Yazılamayan haller ancak yaşanarak bilinebilir.¹⁸⁸

Mutasavvıflar bu halleri zevk ve vecd diye nitelendirirler. Sûfî hakîkati gördüğü zaman onun görüşü özel bir halde özel bir idrâk olayıdır; bu hal insanın normal şuur hâli değildir, idrâki de bizim anladığımız cinsten (duyu organlarıyla) bir idrâk değildir.¹⁸⁹

Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Bu bahisler buraya kadar söylenebilir. Bundan sonra ne zuhura gelirse gizlenmesi gerektir.

Söylersen de faydasız. Yüz binlerce cehtetsen de anlatmaya çalışsan yine açığa çıkmaz.

¹⁸⁵ *Mesnevî*, 6: 2576-2578.

¹⁸⁶ *Mesnevî*, 6: 2743-2744.

¹⁸⁷ Konuk, 12: 263-264.

¹⁸⁸ Kerim Kerim Kara, *Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Kalp-Gönül*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, 483-523.

¹⁸⁹ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, 121.

At ve üzengi, deniz kıyısına kadar gider. Ondan sonra sana tahtadan bir at gerek.”¹⁹⁰

2. 2. Kalbin Müterâdifleri

2.2.1. Gönül

Çalışmamızın adı olmasının öneminin yanı sıra *Mesnevî*’de kalb kavramının müterâdifi olarak en fazla “gönül” ifadesi geçmektedir. Hatta belki gönül kalbden daha fazla kullanılmıştır denilebilir. Aslında kalb daha çok bedendeki et parçasını ifade eder. Gönül ise genel olarak insandaki mânevi duyguların merkezini ifade amaçlı kullanılır. Bundan dolayı belki de gönül kavramını kalb kavramının müteradifi olarak düşünmek çok yerinde olmayabilir. Çünkü kalbi bir et parçası olarak düşündüğümüzde gönül kavramı kalbten tamamen başka bir anlam ifade eder. Bununla beraber biz yine de çalışmamızın sınırlarının ve bölümlerinin daha iyi anlaşılması için, “gönül” kavramını kalb kavramının müteradifi olarak ele alıp değerlendirdik.

Mesnevî’de gönül ve kalb kavramları daha çok aynı anlamı ifade etmek amacıyla zaman zaman bir arada çoğunlukla da birbirinin yerine kullanılmış kavramlardır. Biz de çalışmamız içerisinde bu iki kavramı özel anlamlarına göre değil de cümlelerin ve konunun akışına göre genel olarak aynı amaçla kullandık.

Hz. Mevlâna *Mesnevî Şerif*’in üçüncü cildinde geçen köylünün şehirli ahabını köyüne davet etmesi ve şehirlinin köye gitmesinin anlatıldığı hikâyede köyü çamurdan, pusu ve tuzaklardan oluşan Dünya’ya benzetir. Buna karşılık gönlün ise ferah, geniş bir sahraya benzediğini; menbâların ve gülistanların, çeşmelerin, akarsuların aktığı bir yer olduğunu söyler. Bundan dolayı insanın dünyaya değil gönle yönelmesini, gönle adım atmasını tembihler. Tâhir-ul-Mevlevî burada gönülden kastın ehli dîl olan kâmil kimseler olduğunu, köyün ise ahmaklar meclisi olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹

“Gönül ovasına adım atmak gerek. Çünkü bu ovada(Dünya’da) ferahlık, genişlik, neşe olamaz.

Dostlar, gönül, emindir, huzur yeridir. Orada kaynaklar, gül bahçeleri içinde gül bahçeleri vardır.

¹⁹⁰ *Mesnevî*, 6: 4620-4622.

¹⁹¹ Konuk, 5: 150-151; Tâhir-ul-Mevlevî, 9: 137.

Yolcu, kalbe yürü, orada seyret, orada gez dolaş. Ağaçlar var orada, akan sular var orada.

Köye gitme. Köy, adamı ahmak bir hale sokar... Akılsız, fersiz bir hale getirir.”¹⁹²

Hız. Mevlâna gönlü bir cüz olarak görür ve onun kâmil bir veliye iltica ederek Hakk’ın esmâ ve sıfatlarına mazhar olacağını böylece küllüne varabileceğini söyler. Bu noktada aslolan gönüldür suret değil çünkü ameller riyakârane olabilir fakat gönül asla yalan söylemez.¹⁹³

“Gönül, sen bir cüz’e benzersin, küllüne varır, ulaşırsan Allah’a makbul olursun.

Allah ‘Biz gönle bakarız, su ve topraktan ibaret olan surete değil’ diyor.”

Gönle ulvî ya da suflî âlemde çeşitli hayaller gelir; o hayal kişinin vücudunda var olduktan sonra artık insan nereye giderse gitsin onunla birliktedir. Ulvî âlemde gelen hayal aslî ve sabitken suflî âlemde gelen hayal bâtıldır yavaş yavaş eksilmeye sonuçta da kaybolmaya mahkûmdur. Suflî âlemin hayalleri birbirini bozduğu gibi ulvî âlemin hayalleri de suflî âlemin hayallerini izâle eder.¹⁹⁴

“Gönlüne bir hayal geldi de yerleşti mi nereye kaçsan o seninledir.”¹⁹⁵

Beşerin vücudu bu âlemde bir gemiye akıl da o geminin demirine benzer. Akıl demiri vücut gemisini kötü havalara karşı koruduğundan kâmil kimselerden gemi demiri gibi olan akıl istemek gerekir. Böyle bir akıl yardımı kişinin gönlünden sıçrar bâtın gözünü açar. Kalbimize, aklımıza gelen nurlardan bir pay da gözümüze verilir. Gözlerde parlayan nur gönüllerin nurudur, gönüller olmasa gözler de görmez olur.¹⁹⁶

“Akılla emniyet ve huzur veren akıl lengeridir... Akıllardan bir lenger dilen!

İnsan, o cömertlik denizinin inci hazinesinden akıl, fikir kazanırsa

Bunların yardımıyla gönlü marifetler elde eder, gönüllükten çıkar, yücelir... Gözleri de nurlanır.

¹⁹² *Mesnevî*, 3: 514-517.

¹⁹³ Konuk, 5: 593; *Tâhi-ul-Mevlevî*, 10: 590.

¹⁹⁴ Konuk, 6: 362-363.

¹⁹⁵ *Mesnevî*, 3: 3774.

¹⁹⁶ Konuk, 6: 508-509; Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, 3, 345.

Çünkü nur, gönülden doğar da bu göze vurur. Gönül olmasa göz hiçbir şeyi göremez.

Gönül, akıl nurlarıyla nurlanırsa o nurdan göze de bir pay verir.”¹⁹⁷

Hız. Mevlâna *Mesnevî Şerif'in* bütününde gönülden gönüle fark olduğunu her gönülün bir tutulmayacağını, hakikatlere kapalı olan gönüller, sıradan gönüller ve kâmil insanların gönülleri arasında bir ayırım yapmak gerektiğini her gönlü kendine göre değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler yalnızca *Mesnevî*'de gönül kavramının kalb kavramının müteradifi olarak kullanıldığına dair birkaç örnekten ibaretti. Başta da ifade ettiğimiz gibi gönül ve kalb kavramı *Mesnevî*'de sürekli olarak birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Bu iki kavramı net bir şekilde birbirinden ayırmak mümkün değildir.

2.2.2. Can

Mesnevî'de zaman zaman kalb kavramının yerine onu ifade etmek için kullanılan bir diğer kavram da “can” kavramıdır. “Can” kavramının kalbin yerine kullanılmış olması çok net bir biçimde ifade edilmemiş olmakla birlikte, konunun bütününden ve şerhlerden çıkarılabilecek sonuçlardan “can” kavramından da zaman zaman kastedilenin kalb olduğudur.

“Can” daha çok kişiyi ifade etmek için kullanılır. Bununla birlikte kalbin de insan vücudundaki en önemli organ olduğu ve insanın merkezi olduğu düşünüldüğünde, kalbin “can” kavramıyla ilişkilendirilmesi pek tabii mümkündür.

Aşağıdaki beyitte “can” kavramının kalb kelimesini ifade etmek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

“Hudây-ı müteâl her kimin canına mihek koydu ise, o her yakîni şekden açık bir surette bilir.”¹⁹⁸

Bu beyitte geçen can ifadesi bazı tercümelerde ruh olarak da geçmektedir. Fakat burada ister ruh ifadesini ister can ifadesini tercih edelim, her iki tabirle de kast edilen kalbdır.

¹⁹⁷ *Mesnevî*, 3: 4312-4316.

¹⁹⁸ *Mesnevî*, 1: 300.

Çünkü insanda ilim, irfan yahut bunların zıddı olan cehalet, bilgisizlik gibi durumların merkezi kalbdır.

A. Avni Konuk bu beyti özetle, Allah kimin canına (kalbine) ilim ve irfan mihekkini koymuş ise o kişi hakkı bâtıldan ayırt eder şeklinde şerh etmiştir.¹⁹⁹

Aynı beyti Abidin Paşa da şu şekilde yorumlar: “Allah insanın kalb ve aklına feraset ve zekâ bahşeder, insan da bu kabiliyetleriyle kendisine emredilen hükümleri yerine getirirse her şeyin önem derecesinin farkında olur. Böylece iki cihanda da diğer insanlardan farklı, özel bir konumda olur.”²⁰⁰

Allah ehlinin, rahmani telkin ile şeytani telkini birbirinden ayırması gibi Allah kimin canına mihenk ve feraset nuru koymuşsa, o kimse yakîni şüpheli olandan ayırt eder.²⁰¹

Aşağıdaki beyitlerde yine “can” ifadesi insanın duygularının ve bu duyguların neticesi olan eylemlerinin merkezine yani kalbine işaret etmektedir.

“Canın yolu, cismi vîrân eder; o vîrânlıktan sonra ma’mur eder.

Ne mutludur ve ne kutludur o can ki mâna âşkıyla evini, barkını, mülkünü, malını bağışlamıştır.”²⁰²

A. Avni Konuk yukarıdaki beyitler için şu ifadeleri kullanır. Can yolu nefsin sevdiği şeyleri men etmektir bunun için nefsin hayvani zevklerini ortadan kaldırır. Fakat buna karşılık kişinin cismini irfan zevkiyle ihyâ eder. Böylelikle bütün hânûmânını, malını, mülkünü feda eden ve sonuçta bâkiyi fâniye tercih eden can ne saadetli bir can olmuş olur.²⁰³

Bursevî ise bu beyitleri şöyle açıklar: “Can yoluna ve manaya talip olan kimse suret alemini ve cismini viran ederek yok eder. Böylelikle kendisini yenilemiş, o viran olmuş cismin üzerine manayı inşa etmiştir. Çünkü bazı duyguların var olması başka duyguların yok olmasına bağlıdır. O saadete ermiş olan canın bahtı ve yıldızı açık olsun ki, o Allah

¹⁹⁹ Konuk, 1: 170.

²⁰⁰ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 109.

²⁰¹ Bursevî, *Mesnevî'nin Ruhu*, Suat Ak, 130.

²⁰² *Mesnevî*, 1: 306-307.

²⁰³ Konuk, 1: 171.

aşkıyla hanümanını, malını mülkünü terk etmiştir. Nitekim İbrahim bin Ethem hazretleri de bu sevdaya düşerek saltanatından, bütün malından mülkünden feragat etmiştir.”²⁰⁴

Abidin Paşa bu beyitlerde geçen ruhani ve kalbi hayatın cismi viran etmesi ifadelerini aslında şeklen bir viran etme olarak yorumlamış gerçekte bir imar ve güzelleştirmenin olduğunu vurgulamıştır. Nasıl ki çalışan beden tıbben daha zinde ve sağlıklı kabul edilirse mana yönünde ve ahlaki anlamda gösterilen çabalar da hem ruhu hem bedeni güzelleştirir. İnsan cesaret, sabır, tevekkül gibi hasletlere nail olursa her anlamda yüksek derecelere ulaşır. Allah aşkıyla ve Allah yolunda din ve devlet uğruna canını ve malını feda eden, kendi ihtiyaçlarını terk eden kimsenin feyiz ve saadete nail olduğu yüce mertebelere ulaştığı muhakkaktır. Bu uğurda can vermek malı mülkü terk etmek şeklen tahrip gibi görünse de gerçekte tahrip değil imardır. Allah yolunda cihad eden kişinin savaşta canını vererek şehit olması şeklen bir yok oluş gibi görünse de ebedi saadete ulaşma noktasında aslında gerçek bir varoluştur. Bu kimse şehitlik mertebesine ulaşmasa da Allah yolunda verdiği mücadeleyle Allah katında yüce derecelere vasıl olur.²⁰⁵

Yukarıdaki beyitlerden ve şerhlerden de anlaşıldığı üzere can ifadesi öz anlamında olduğu için zaman zaman *Mesnevî’de* kalb kavramının yerine kullanılmıştır. Can yolunu tercih etmiş yani kalbî bir hayatı benimsemiş olan insan fani olandan sıyrılmış ve manayı tercih etmiştir. Böylelikle hakikate ve saadete ulaşma imkânı elde etmiştir.

Yukarıdaki beyitlerin dışında farklı beyitlerde de can ifadesi kalb anlamında kullanılmış olarak karşımıza çıkar.

Peygamberlerden sonra her dönemde onların vârisleri olan zatların varlığı ve can gözü açık olanların bu kimseleri görebildiği, onlardan istifade ettiğinin anlatıldığı aşağıdaki beyitler yine “can”ın kalb kavramının müteradif olarak kullanıldığını gösteren örneklerdir.

“Vârisler senin huzurunda oturuyorlar, fakat nerede senin huzurun? Senin önündedirler, fakat nerede önü sonu düşünen zât?

Eğer sen, kendinde ön, art olduğunu sanıyorsan cisme bağlısın, candan mahrumsun.

²⁰⁴ Bursevî, a.g.e., 558-560.

²⁰⁵ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 111.

Alt, üst, ön, art; cismin vasfıdır. Nurani olan can ise bunlardan münezzehtir ve cihetsizdir.

Kısa görüşlüler gibi zanna düşmemek için gözünü, o pâdişahın nuruyla aç.”²⁰⁶

Yukarıdaki beyitler farklı şarihler tarafından şu şekilde şerhedilmiştir.

O enbiyanın vârisleri senin önünde oturmuştur. Sen önünün nerede olduğunu görüyor musun? Senin önün, canının önüdür; fakat sende bu canın önünü görecektir kalb gözü var mıdır; senin o varlığının ve cismani enaniyetinin önünde düşünen ve manevi huzuru gören can nerededir? Eğer sen kendi zatının ve hakikatının önü ve arkası vardır zannında bulunursan, sen onu kendi cisminde kıyas etmiş olursun; bu halde de manadan gafil ve candan mahrum olmuş bulunursun. Aşağı, yukarı, ön, arka bedeninin sıfatlarıdır. Parlak olan cânın zatı için ise yön tayin etmek doğru değildir. Kendini sınırlı bir bakış çerçevesinden görerek cisimden ibaret olduğunu düşünme ve kendine Hak nuru ile nazar et.²⁰⁷

Abidin Paşa *Mesnevî Şerhi'nde* bu beyitleri yorumlarken “Veliyyullah dediğiniz nerededir, diye soracak inatçıya cevap verilmektedir” der. Ve yüce kişilerin insanın varlığının önünde durduğunu fakat ilim irfandan yoksun hayallere dalmış kişinin onları görecektir bir ruha sahip olmadıklarını ifade eder. İnsan peygamberlerin, evliyanın ve ruhların önceden yaratılmış olduğundan, ahiret hayatının varlığından şüphe ederse o zaman o ruhani değil, cismanidir, maddeye bağlıdır, süfli ve adidir. Çünkü gözün gördüğü her şey fanidir. Ama ruh fani şeylerden uzaktır, yüce ve ebedidir. O halde insan kurtuluşa ermek için Allah Teâla hazretlerinin Rabbani iradesine boyun eğmeli, O'nun aşkının nurundan almalıdır. Böylece kişinin kalb gözü açılmış, kalbi ve akli zanlardan şüphelerden kurtulmuş olur.²⁰⁸

Bir başka âlim Hüseyin Top ise yukarıdaki beyitleri eserinde şu şekilde izah eder: “Hz. Peygamberin varisleri olan erenler senin önünde oldukları halde senin canın onları görebilecek nura sahip mi? Eğer sen kendi hakikatının “önü, arkası, sağ, solu var” gibi bir düşünceye kapılıyorsan, bil ki sen henüz cisimsin, beden mertebelerinden çıkıp ruhânî yüceliğe erişememişsin. Çünkü aşağı, yukarı, sağ, sol gibi yönler cisme aittir, can için herhangi bir yön yoktur, zira ilâhi nurun yönü, sağ, solu olmaz. Öyleyse Mevlâ Teala

²⁰⁶ *Mesnevî*, 1: 2006-2009.

²⁰⁷ Konuk, 2: 42-43; Can, Şefik, a.g.e., 1: 145.

²⁰⁸ Abidin Paşa, a.g.e., 2: 46.

Hazretlerinin nurundan nur al, basiret sahibi ol ve gönül gözünü aç. Böylelikle Hakk'ın velisinin saçtığı nurla bezenip aydınlanır, hidayet yolunda yol alırsın. Yoksa dar görüşlü kimseler gibi şüphe içinde çırpınarak helak olursun.”²⁰⁹

Netice olarak yukarıdaki beyitlerdeki kalb anlamında kabul edilen “can” ifadesi yine öz, hakikat bilgisine ulaşabilen, açık ve kapalı olabilen özelliklerde ifade edilmiştir. Can gözüyle bakan kimse evliyanın varislerini de, onlardan yayılan ve Allah’a ulaştıran nurları ve hakikatleri de görür, denilebilir.

Hiz. Mevlâna yine başka bir yerde baş gözü ve kalb gözü arasındaki farkı dile getirirken kalb yerine can ifadesini kullanır: “Zâhiri kör, görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan kişi gizli olan, görünmeyen pisliklere bulaşır”²¹⁰ beytinde can gözünden maksat kalb gözüdür. Kalb gözü kapalı olan kimse ise baş gözü kapalı olandan daha kötü durumdadır. Çünkü baş gözü kapalı olan yalnızca görünen pisliklere bulaşır. Oysa can gözü yani kalb gözü kapalı olan görünmeyen pisliklere bulaşır ki bu pislikler de onun hakikat bilgisine ulaşması yönünde büyük engeller halini alır.

Dördüncü ciltte Hiz. Osman'ın halîfe olunca mescitte minberde oturduğu basamak bahsinde kalb gözü yerine yine can gözü ifadesi kullanılır. Şöyle ki Hiz. Osman minberin üçüncü basamağında yani Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) basamağında oturur, o sırada mescidin içi nurla dolar fakat bu nuru yalnızca can gözü açık olanlar görür. Bununla birlikte kalb gözü kapalı olanlar da o güneşin hararetini hisseder gönlüne bir üzüntü gelir. Allah'ın teveccühüyle gelen bu üzüntü kalb gözünün açılmasına da etki eder. Can gözünün açılmasında bu durum ancak bir başlangıç sayılabilir. Zira can gözünün tam anlamıyla açılmasına biraz daha yol vardır.²¹¹

Mesnevî Şerif'in dördüncü cildinde geçen aklın nefisle savaşmasının mecnunla devesinin savaşına benzetilmesi hikayesinde geçen aşağıdaki beyitlerde de mecnunun gönlü anlamında can ifadesi kullanılmıştır.

“Senin canın da Arş'ın ayrılığı ile yoksulluğa düşmüş... Teninse diken âşkıyla deveye dönmüş!

Can, yücelere kanat açmada... Ten tırnaklarıyla yere sarılmada!

²⁰⁹ Hüsetin Top, *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi*, Rûmî Yayınları, Konya 2011, 2: 377-378.

²¹⁰ *Mesnevî*, 3: 2091.

²¹¹ *Mesnevî*, 4: 490-504; Konuk, 7: 157-159.

Ey vatan âşkıyla ölmüş deve, sen benimle oldukça canım, Leylâ'dan uzak kaldı gitti!”²¹²

2.3. Kalbi Yönlendirenler

Tasavvufta var olan genel kanaate ve Hz. Mevlâna'ya göre kalb dışarıdan etki eden çeşitli âmiller vasıtasıyla kişinin kendi kontrolünün dışına çıkabilir ve bu da kalbde farklı hal ve duyguların tezahürüne neden olabilir.

Çalışmamızın bu bölümünde *Mesnevî'ye* göre kalbi yönlendiren başlıca âmilleri dört başlıkta ele alıp değerlendirdik.

2.3.1. Allahu Teâla

Kur'an-ı Kerim, mutlak irade ve güç sahibi olan Yüce Allah'ın her şeyi kuşattığını²¹³, kişi ile kalbi arasına girdiğini²¹⁴, kalbleri yönlendirdiğini²¹⁵, bir kısım kalblere imanı yazarken²¹⁶, bazılarına da kılıflar geçirdiğini²¹⁷ ve hatta mühürlediğini beyan etmektedir. Ayrıca Allah bazı kullarını gönül makamına ulaştırır. Allah'ın gönül makamına ulaştırdığı kişilerde artık ten cinsiyeti kalmaz.²¹⁸

Mesnevî'de Allah'ın kalbleri yönlendirdiğine dair farklı bölümlerde birçok beyit vardır. Çalışmamızın bu bölümünde söz konusu beyitleri ele alıp şerhleriyle birlikte değerlendireceğiz.

Aşağıdaki beyit Allah'ın kalbleri yönlendirdiğini örneklerinden beyitlerden biridir:

“Hakk'ın cebrinden agâh isen feryadın nerede? Cebbarlık zincirini görüşün hani?”²¹⁹

A. Avni Konuk bu beyti şu şekilde şerh eder: Hz. Mevlâna'ya göre kaderin sırrına vakıf olan kişi başına bir iş geldiğinde hemen “Aman Allah'ım” demez. Hakikatleri gören kişi amellerinin kendi kontrolüne bağlı olmadığını ve ne kadar aciz olduğunu da görür.

²¹² *Mesnevî*, 4: 1545-1547.

²¹³ Fussilet, 41/54.

²¹⁴ Enfal, 8/24.

²¹⁵ Âl-i İmran, 3/8; et-Tevbe, 9/127.

²¹⁶ Mücadele 58/22.

²¹⁷ En'am 6/25; el-İsra 17/46.

²¹⁸ *Mesnevî*, 3: 2562.

²¹⁹ *Mesnevî*, 1: 630.

Bundan dolayı da “Ben şöyle yaparım, böyle yaparım” gibi iddialı konuşmalardan Allah’a sığınması gerektiğini bilir.²²⁰

Bursevî bu beyitle ilgili olarak; insan her ne kadar iradesi olan bir varlık olarak görünse de, ihtiyarı dışında gerçekleşen hadiseler karşısında inleyip ağlar, ben böyle istemedim bu nasıl olur gibi şeyler düşünebilir. Halbuki o kişi Allah’ın Cabbar sıfatından habersizdir. Bir şeyin O’nun istemesiyle mümkün, engellemesiyle imkansız olabileceğinin farkında değildir. Bu durum ayın bulutun içinde gizli olmasına benzer, bulut ayın ışığını nasıl engellerse gaflet karanlığı da kişinin Hakk’ın cebbariyetini düşünme ve kavramasını engeller.²²¹ şeklinde ifadeler kullanır.

Abidin Paşa şerhinde ise bu beyte şu şekilde yer verilmiştir: Hakk Teala’nın kudretine kalben iman eden kimsenin hayırlı işler yapmak için çabaladığı halde bu çabasının işe yaramadığı durumlarda Allah’ın iradesiyle kuşatıldığını düşünse kendini prangaya vurulmuş gibi hissetmesi gerekirdi. Her şeyin Allah’ın iradesiyle tecelli ettiğini bilmesi onun kendini mahpus gibi hissetmesine neden olabilirdi. Böylece çaresizlik içinde feryat figan ederek Allah’a yalvarması lazım gelirdi.

Beyitten ve şerhlerinden de anlaşıldığı üzere insan elinden gelen bütün çabayı gösterse de eninde sonunda Allah’ın iradesiyle kuşatılmıştır. Bu yüzden yaptığı hiçbir şeyin sonucunun garanti olmadığına bilincinde olmalı ve Allah’a dua ve niyazı ihmal etmemelidir.

Resulullah (s.a.v.): “Ey kalbleri ve basarları döndüren Allah’ım, bizim kalblerimizi, dinin üzerinde tesbit et!” diye yalvarırdı. Hazreti Enes dedi ki: “Ey Allah’ın Peygamberi, biz sana ve senin getirdiğin şeye inandık. Sen bundan sonra da bizim üzerimize korkar mısın?” Resul-i Ekrem (s.a.v.) buyurdu ki: “Evet, muhakkaktır ki kalbler Rahman’ın parmaklarından iki parmak arasındadır; onları istediği gibi çevirir.”²²² Hadisten de anlaşıldığı üzere kalbler Allah’ın yönlendirmesine tabidir, her an dönüşüp değişebilir, sabit olması mümkün olmadığı gibi kişinin bu hususta kesin ve iddialı konuşması ancak ahmaklıktır.

²²⁰ Konuk, 1: 238.

²²¹ Bursevî, *Mesnevî’nin Ruhu*, Suat Ak, 194-195.

²²² Tirmizî, Kader, 7, Devâhât, 89, 124.

Hız. Mevlâna yine Allah Teala'nın sâliklerin gönlüne etki etmesiyle ilgili olarak başka bir yerde de Allah'ın maddi ve manevi yolculuklarda sâliklerin kalb gözlerine birlik yüzünü gösterdiğini, dervişin nefsanî sıfatların dikenlerine takılarak yırtılmış olan hırkasını dikip, “*Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.*” (İsrâ, 17/70) makamına oturttuğunu söyler.²²³

Söz konusu beyit *Mesnevî*'de şu şekilde yer alır:

“O, hem gönüllere kendisini gösterir, hem dervişin hırkasını diker.”²²⁴

Yukarıda yer alan A. Avni Konuk şerhinden başka muhtelif şerhlerde bu beyitle ilgili olarak şu açıklamaları görürüz:

Allah Teâla aciz ve temiz niyetli olanların imdadına koşar. Gamlarla yaralanmış kalbini, fakirin parça parça olmuş hırkasını merhametle diker, halini ve istikbalini kederlerden kurtarır.²²⁵

Allah Teâla hem basiretleri açarak cemalinini gönüllere gösterir hem de kendi yoluna düşen dervişin parçalanmış hırkasını bütünleyip diker. Settâr sıfatıyla da ayıplarını örter.²²⁶

Allahu Teala'nın kalbi yönlendirmesine dair yine *Mesnevî*'in I. cildinde geçen tavşan ve aslan hikâyesinde tavşanın aslana galip gelmesi sonucu av hayvanlarının ona iltifatları üzerine tavşanın söylediği sözler örnek gösterilebilir.

Tavşan onlara şöyle cevap verdi: Ey batınları ve hakikatleri anlama lüzumu hisseden istidâd sahipleri; bu kıssanın hakikati ancak Hakk'ın teyidi idi. Yoksa benim gibi aciz bir tavşan, koca bir aslana karşı ne yapabilirdi?

Hak Teâla bir kimsenin kalbine Âlim ism-i şerifiyle tecelli ederse, fiileri ve hareketleri ilim dairesinde olur ve azaları ilim ile hareket halinde olduğu cihetle cahilce hareket eden kavîleri mağlup eder.

²²³ Konuk, 1: 249.

²²⁴ *Mesnevî*, 1: 685.

²²⁵ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 229.

²²⁶ Bursevî, a.g.e., 1081.

Bu gâlibiyet bana firâset ve akıl cihetiyle Hak'tan bir ihsan idi. Kuvveti ile hayvanlar üzerinde her zaman galip olan aslanın mağlubiyeti yine Hak'tandır. Âlemde her zaman görülen faziletler ve faziletlerin rezâile tebdili hep bir hikmete istinaden Hak cânibinden meyana gelir.²²⁷

“Tavşan dedi ki: ‘Ey ulular! Allah yardım etti, yoksa dünyada bir tavşan kim oluyor ki?

Koluma kuvvet, kalbime kudret verdi; cenneti, huriyi kucağıma attı.

Üstünlükler, Hak'tan gelir, hallerin değişmesi de ondandır.”²²⁸

Abidin Paşa bu beyitlerde geçen tavşan ve av hayvanlarını köylüler ve onlar arasından akıyla ön plana çıkmış biri olarak yorumlar. Tavşan köylülere müjde getiren akıllı kişidir. O akıllı köylü kendi aczini itiraf ederek kazandığı başarıyı Allah'ın merhameti ve kudretiyle elde ettiğini söyleyerek doğru bir düşünceye sahip olduğunu göstermiştir. Böylece diğer köylülere nasihat vermiştir. Allah Teâla insanın kalbine kuvvet, aklına nur bahşedince o kimse büyük başarılar elde eder ve yüce mertebelere ulaşır. Kişi eğer başarılarını kendinden bilirse gerçek kudret sahibi olan Allah'ı unutmuş olur. Bütün yükselişlerin, başarıların ve aczin, zaafın hepsi Allah'ın sonsuz adaletinin ve merhametinin deryasından cereyan eder. Ahmak kimseler başarılarını kendilerinden, çöküşlerini de başka maddi sebeplerden bilirler.²²⁹

Hüseyin Top yukarıdaki beyitleri şu şekilde şerh eder: Allah benim kalbime nur ihsan etti, o nur da elime güç, dizlerime derman oldu. Allah'ın lütfu bana akıl verdi ve ben böylece O'nun yardımıyla arslanı alt ettim. Arslanın üstünlüğü de Allah'ın istemesiyle yenilgiye dönüşmüş oldu. Halden hale dönüş ve kuvvet ancak Allah'tandır.²³⁰

İnsan yaptığı her işte başarısının da aczinin de Allah'tan geldiğinin bilincinde olmalı, başarısıyla övünüp asıl kaynağını gözardı etmemelidir. İnsana zorluklar karşısında azmi, cesareti ve gücü veren Allah'tır.

Aynı konuya örnek olarak aşağıdaki beyti de aktarabiliriz:

²²⁷ Konuk, a.g.e., 1: 414

²²⁸ *Mesnevî*, 1: 1365-1367.

²²⁹ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 452-453.

²³⁰ Top, 2: 79.

“Güneşin bile gideremediği, aydınlatamadığı karanlık, bizim nefsimizden kuşluk çağı gibi aydınlanır.”²³¹

Allahu Teâlâ’nın kalbleri yönlendirmesi hususunda yukarıdaki beyitle ilgili olarak A. Avni Konuk, güneş maddî ve zâhirî karanlığı kaldırır, mânevi zulmetleri kaldıramaz. Biz onu, ey halifem, senin mişkât-ı kalbinden aksettirdiğimiz hidâyet güneşimizle kaldırır ve o mânevî karanlığa maruz kalan kalbleri, kuşluk vakti gibi nurani bir hale getiririz.²³² İfadelerini kullanır.

Abidin Paşa bu beyitteki karanlığı küfür ve cehaletin karanlığı olarak şerh eder. Bu tür bir karanlığı ne güneşin nuru, ne de aklın ışığı giderebilir. Küfrün ve cehaletin karanlığı ancak peygamberlerin bildirdiklerinin ve Kur’an’ın hükümlerinin yerine getirilmesiyle mümkündür. Bu konuda geçmişteki kavimlerin durumundan ibretler çıkarılabilir. O kavimlerin pek çoğu küfür ve cehalet karanlığında oldukları halde hidayet nurlarıyla kuşluk vakti gibi aydınlanmışlar ve böylece saadete erişmişlerdir.²³³

Hüseyin Top da yukarıdaki beyiti *Mesnevî-i Ma’nevi Şerhi’nde* Abidin Paşa ile benzer bir biçimde şerhederek buradaki karanlığın küfür ve gaflet karanlığı olduğunu ve bunun güneş tarafından bile giderilemeyeceğini söyler. Ancak Hakk’ın nefesiyle o karanlık yok olur ve orası nurla dolar nitekim ayeti kerimede “De ki: Hakk geldi, bâtıl ortadan kalktı. Zaten bâtıl, yok olmaya mahkûmdur.” (İsrâ, 17/81) buyurulmuştur, şeklinde ifadeleler kullanır.²³⁴

Yukarıda üç şerhte de beyitle ilgili olarak vurgulanan Allah’ın nurunun karanlıkları aydınlığa dönüştürdüğüdür. Zaten küfür ve cehalet de öncelikle kalbde olan eğilimlerdir. O halde Allah’ın kalbleri yönlendirmesi açısından bu beyti düşündüğümüzde o küfürle güneşin aydınlatamadığı kararmış kalbleri aydınlatan ancak Allah Telala’dır. Hidayet nurunu nasip edip kararmış kalbleri kuşluk vakti gibi apaydınlık bir hale getiren O’dur. Zira her şey O’nun istemesiyle mümkün hale gelir.

²³¹ *Mesnevî*, 1: 1942.

²³² Konuk, 21.

²³³ Abidin Paşa, a.g.e., 2: 25-26.

²³⁴ Top, a.g.e., 2: 343.

Mesnevî'ye göre kulun kalbine Allah'ın tasarrufu zaman zaman da kulun çeşitli imtihanları, Allah'a yakarıp ağlayıp inlemeleri sonucu gerçekleşir. Allah Teâlâ kulun kalbini bu ağlayıp inlemelere göre açar ya da kapatır ve rahmetine mazhar kılar.

Konuk, Allah Teâlâ “Ben bir kulumu ağlattığım vakit, rahmet deryam kaynar ve dalgalanır; sonunda da feryat eden o kulum benim lütfuma ve nimetime nail olur. Eğer istemezsem, atâlarımdan ve keremlerimden kulumun kalbini haberdar etmem. O hiçbir şeyde rahat bulamaz hale gelir. Ne zaman ki kalbindeki sıkıntısı ve ıstırapı ziyadeleşir işte o zaman onun kalbine bir ferahlık ihsan ederim. Benim rahmetimin zuhuru, kullarımın o latîf ağlamalarına bağlıdır. Kullarım daraldıkları vakit, bana teveccüh edip ağlayarak tazarru ve niyaz edince, rahmet deryamın dalgaları harekete geçer.” Buyurur,²³⁵ şeklinde aşağıdaki beyitleri şerh eder.

“Ben, birisini ağlatırsam rahmetim coşar; ağlayıp taşan da nimete erişir.

Birisine bir şeyi vermek istemezsem o isteği göstermem. Fakat gönlünü kapattım mı artık açmam.

Rahmetim, o ağlamalara bağlıdır. Kul ağladı mı rahmet denizi, kabarmaya, dalgalanmaya başlar.”²³⁶

“Bu kaza ve kaderin çeşit çeşit işleri vardır. Adamın gözünü Allah nasıl dilerse öyle bağlar.

Gönül hilesini hem bilir, hem bilmez. Mührünü vurmak için demiri bile yumuşatır muma döndürür.

Gönül der ki: Mademki Allah'ın takdiri böyle, bunu istiyor, ha olsun, ne yapalım?²³⁷

“Allah dilediğini işler.” (İbrahim, 14/27), “Dilediği şeye hükmeder” (Maide, 5/1) ayeti kerimelerinin mucibince kazayı ilahinin türlü türlü cereyanları vardır. Nitekim Firavun ülkedeki İsrailoğullarının çocuklarını öldürttüğü halde Hz. Musa Firavun'un sarayında büyümüştür. Gönül kazanın fennini bilse de bilmese de o demir gibi kuvvetli olan kararı kazayı ilahinin mührü için mum gibi yumuşar ve ne onun kesin kararının ne de tedbirinin hükmü kalmaz. O vakit gönül, mademki kazanın meyli budur. Ne olacaksa olsun artık der ve teslim olur.²³⁸

²³⁵ Konuk, a.g.e., 3: 121-122.

²³⁶ *Mesnevî*, 2: 373-375.

²³⁷ *Mesnevî*, 6: 2760-2762.

²³⁸ Konuk, a.g.e., 12: 268-269.

Hız. Mevâna Allah Teâlâ'nın kalbi yönlendirmesine yine üçüncü ciltte geçen dağda inziva halinde tek başına yaşayan zâhidin hikâyesinde değinir ve 'inşallah' sözünün öneminden bahseder. Çünkü kalbleri yönlendiren Allah'tır, sen eğer şunu yapacağım bunu yapacağım şeklinde kesin yargılarla konuşursan sonun hüsrân olur. Allah insanın gönlüne her zaman başka bir meyil verir, başka bir işaret koyar.

İnsanın kalbi bir tûy misalidir ve tûy nasıl sahrada oradan oraya uçuşursa, Kalb de Allah tarafından öyle evrilip çevrilir. Ya da gönül ateş üzerinde kaynayan su gibidir. Hadis-i Şerifte de "Kalb, kaynayan tenceredeki suyun hareketinde daha ziyâde şekil değiştirir"²³⁹ buyrulmuştur. Nasıl ki kazandaki su kaynarken iner, çıkar, sağa sola dalgalanır işte kalbin değişmesi de ilâhi irâdenin tesiriyle böyle değişir, dalgalanır. O halde insan neden gönlünün dileğine emin olur söz verir ve sonra da pişmalık yaşar? Hâsılı kişin bu şekilde söz verip pişmanlık yaşaması da aslında Allah'ın takdirindendir.²⁴⁰

Netice olarak ayetler ve hadislerin de ışığında hareket ettiğimizde *Mesnevî*'ye göre insanın kalbini yönlendiren en önemli etken Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ istemedikçe bir şeyin olması mümkün olmadığı gibi o isteyince bir şeyin olmaması da imkansızdır. İnsan bütün eşyanın gerekliliğini yerine getirdiği halde gerçekleşmemesi için hiçbir neden olmayan olaylar olmayıverir. Ve yine insan tamamen ümitsizliğe kapılıp ne yapsa gerçekleşmeyeceğini düşündüğü bir şeyin ansızın oluverdiğini görür. İşte bütün bunların hepsi Allah'ın dilememesi olan şeylerdir. İnsan bu bilinçle ve tevekkülle Allah'a dayanırsa pek çok zorluğun üstesinden gelecektir.

İnsanın kalbindeki duyguların, eğilimlerin değişkenliği de yine öncelikle Allah Teâlâ'nın tasarrufuyıdır. Ayetlerde vurgulanan kalblerin kararması, mühürlenmesi, açıklığı, kapalılığı hep bu duruma işaret etmektedir. O halde insan hiçbir halinden emin olmamalı her zaman Allah'a sığınmalı ve teyakkuz halinde olmalıdır. Hız. Ömer'in imana erişerek kalbinin açılmasından Ebu Cehil'in kalbinin kararnlıkta kalmasından ve Ebu Talib'in yumuşak huylu olmasına rağmen imandan nasiplenmemiş olmasından ibretler almalıdır.

²³⁹ İbn Hanbel, 6: 4.

²⁴⁰ *Mesnevî*, 3: 1638-1646; Konuk, a.g.e., 5: 437-440; Tâhir-ul-Mevlevî, a.g.e., 10: 425-427.

2.3.2. Melek ve Şeytan

Hız. Peygamber bir hadisinde şöyle buyuruyor: “İnsanoğlunun kalbinde şeytanın vesvesesi ve meleğin ilhâmı bulunur. Şeytanın verdiği vesvese, şerri vadedip hakkı yalanlamaktır. Meleğin ilhâmı ise, hayrı tavsiye ve tasdik etmektir. Kim kalbinde hayrı kabul edip hakkı tasdik duygusunu bulursa, onun Allah’tan olduğunu bilsin ve ona hamdetsin. Kim de, aksini bulursa, şeytandan Allah Teâlâ’ya sığınsın.”²⁴¹

Tasavvufa göre kalbi etki altına alan amiller arasında melek ve şeytan da gösterilebilir. Kalbe gelen düşüncenin şeytandan mı melekten mi olduğunu farkına varmak ancak susuz bir kimsenin suya düşmesi gibi Hakk’ı istemekle mümkün olur. Hak talibi olan bu kimseler kalbe gelen bu düşüncelerin tesirinin, tehlikesinin farkında ve uyanık olurlar. Bunların dışında kalan kimseler ise kalbe gelen düşünceleri birbirinden ayırt etmeye önem vermezler, vesvese ve ilhâmı ayırt etmek için herhangi bir çaba göstermezler. Oysa kalbe gelen öyle düşünceler vardır ki; bunların bazıları Allah’ın kuluna göndermiş olduğu manevi işaretlerdir.²⁴²

Ebu Talib el-Mekki’nin *Kûtü’l-Kulüb*’de kalbe gelen düşünceleri tasnif ettiğı bölümde nefis, şeytan, melek ve ruh da yer alır. O bu konuyu şöyle ifade etmiştir, kalbe gelen düşünceler arasında nefsin ve şeytanın vesveseleri de vardır. Müminlerin çoğı bunlardan yakalarını kutaramazlar. Bu düşünceler kınanmış ve kötülenmiş düşüncelerdir. Bunlar kalbe kötü arzuları ve ilmin kabul etmeyeceğı şeyleri getirirler.

Yukarıdaki iki düşünceye karşılık kalbe ruhtan ve melekten de düşünceler gelir. Seçkin müminler bu düşünceleri devamlı hisseder ve farkedirler. Bu düşünceler kalbe Hakk’ın ve ilmin gösterdiği şeyleri getiren övülmüş düşüncelerdir.²⁴³

Hız. Mevlâna da *Mesnevî*’de genelde insanoğlunun özelde ise sâlikin kalbine etki eden âmiller arasında görünmeyen varlıkları; cinleri, melekleri ve şeytanları da saymak gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle melek ve şeytanın insanoğlunun kalbi üzerinde büyük ölçüde etki sahibi olduğunu belirtmiştir.²⁴⁴

²⁴¹ Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 2, 35; Taberi, Câmiu’l-Beyân, 3: 88-89.

²⁴² Şihâbüddîn Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü’l-Meârif)*, Terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2010, 594-595.

²⁴³ *Kûtü’l-Kulüb*, 459.

²⁴⁴ Bkz. *Mesnevî*, 1: 1033-1034.

Aşağıdaki beyit bu konuyu örneklendiren beyitlerdendir:

“Bizden gizli; güzel, çirkin nice mahlûkat vardır ki onlar, daima gönül kapısını çalıp dururlar.”²⁴⁵

Konuk bu beyti eserinde şu şekilde yorumlamıştır. Allah’ın görünmeyen mahlûku vardır; bunların güzelleri ve çirkinleri olur. Güzelleri melâike ve cinnin mümin taifesidir; çirkinleri de İblîsin avanesi olan şeytanlardır. Bu görünmeyen mahlûkların beşer kalbine tesirleri çoktur; daima melâike tarafından kalbe ilham, şeytanlar tarafından da vesvese vâki olur. Melâike tarafından kalbe güzel, şeriata ve ahlâka uygun manalar ilham olunur; şeytanlar tarafından ise şeriata muhâlif ve nefsin hazlarına muvafık ve ahlaka aykırı şeyler ilkâ olunur. Bunlara melekî düşünceler ve şeytânî düşünceler derler. Hadisi şerifte: “Âdemoğluna muhakkak şeytanın ilkâsı ve meleğin ilkâsı vardır. İlkâyı şeytani şerre ve doğruyu tekziye davet eder; ilkâyı meleğe gelince ise hayrı ve doğtuyu tasdike davet eder. Kim ki bunu bulursa, Allah’a hamd etsin ve kim ki diğerini bulursa, şeytandan Allah’a sığınsın” buyurulmuştur.²⁴⁶

Abidin Paşa ise eserinde bu beyti şu şekilde açıklar; şeytan insana sürekli çeşitli vesveseler verirken, melekler rahmetle ilham verir. Bu vesvese ve ilhamlar şeklen gizli olsa da hakikkatte açıktır. Şeytan vesvese ile ruhaniyetin gerçek olmadığını söylerken, ilham ruhaniyet gerçek olmasa ruhsuz olan maddi varlıklar nasıl hareket edebilirdi der. Vesveselerden korunmanın çaresi her zaman Allah’ın emirlerine uygun yaşamaktır. Bununla birlikte bu bilince sahip olmak ancak Allah’ın lütfuna mazhar olmakla mümkündür.²⁴⁷

Bundan sonraki birkaç beyitte yine melek, cin ve şeytanın insanın davranışları üzerindeki etkisi görünmeyen varlıklardan gelen kötülükler ve bu kötülükler karşısında Allah’a sığınmak gerektiği anlatılır. Bütün bu düşünceleri birer efsaneden ibaret sayma ihtimali olan kimseler için ise sabretmeleri gerektiği, ölümün gelmesiyle bütün gerçeklerin ortaya çıkacağı ve bu gerçeklerikabul etmemenin de yine şeytanın vesvesesinden olduğunun anlaşılacağı ifade edilir.²⁴⁸

²⁴⁵ *Mesnevî*, 1: 1035.

²⁴⁶ Konuk,a.g.e., 1: 330-331.

²⁴⁷ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 344-345.

²⁴⁸ *Mesnevî*, 1: 1036-1040; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 345-346.

Şeytanın insanoğlunun kalbine nüfuz etmesi ve onu yönlendirmesi ta Hz. Âdem’le başlar. Kıssada da malum olduğu üzere Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva şeytanın kalblerini yönlendirmesi sonucu düştükleri hata yüzünden cennetten çıkarılmışlardır. Bu hususla ilgili *Mesnevî*’de şu beyitler yer almaktadır:

“(O, Hz. Âdem) gönlünce te’vili üstün tutunca kendisi hayretteyken tabiatı, buğdaya doğru koştu.

Bahçıvanın ayağına diken batınca hırsız fırsat buldu, esvabını alıp kaçtı.

Âdem hayretten kurtulup tekrar yola gelince gördü ki hırsız eşyayı iş yerinden götürmüş!

“Rabbenâ innâ zalemnâ” deyip âh etmeye başladı. Yani “karanlık bastı, yol kayboldu” dedi.”²⁴⁹

Hz. Âdem’in gönlü şeytanın vesvesesi ile gitmesinin yasak olduğunu bildiği halde buğday tarafına koştu. Bu hal aslında her gün insanların başına gelir. Buna “dalgınlık” deriz ve bu dalgınlık içinde istemediğimiz şeyler yaparız. Bu durum ilâhi kazanın meydana gelmesinden kaynaklanır. Bahçıvan ayağına batan diken çıkarmakla meşgul iken, hırsız onun bu dalgınlığından istifade ederek, aleacele eşyasını çalar. İnsanın kalbine ve aklına vesvese girer, tereddüt başlarsa insanda bir karmaşa başlar. O durumdayken şeytan insanın itikadından bazı şeyleri çalabilir. Hz. Âdem ile şeytan arasındaki durum bunun gibi olmuştu. Hz. Âdem bir dalgınlık ve tereddütle şeytanın vesvesesine kapılmıştı. O bu dalgınlıktan kurtulup kendine geldiği vakit, hırsız olan şeytanın kendisinden kıymetli bir meta’ olan itaat ve teslimiyetini çalmış olduğunu gördü. O ağaca yaklaştıktan sonra saadetten mahrum kaldını gördü ve pişman oldu. Hz. Âdem gafletten uyandığı vakit: Eyvah ne yaptım! Yâ Rab, biz zulmettik²⁵⁰, dedi. Biz üzerimize zulmeti ve karanlığı davet ettik; bu karanlık içinde de yolumuzu kaybettik.²⁵¹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere insanın gönlü açık ve net olan ilâhi hükümlere karşı olabilecek düşüncelere meylediyorsa ya da bu konuda kafasında bir karışıklık tereddüt meydana geliyorsa hemn uyanmalı, gönle gelen bu düşüncelerin şeytandan olduğunu bilmelidir. Hemen Allah’a sığınıp O’na yönelmeli dua, zikir ve ibadetle gönlünü bu veseveselerden kurtarmalıdır.

²⁴⁹ *Mesnevî*, 1: 1251-1254.

²⁵⁰ Âraf, 7/23.

²⁵¹ Konuk, a.g.e., 1: 386-387; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 417-418.

Mesnevî'de yine insanların bir kısmının yaptıklarıyla inandıkları ve düşündüklerinin farklılık göstereceğine, bu farklılığın da şeytanın kalbe etkisiyle söz konusu olduğu yönünde beyitler de vardır. Böyle insanlar dış görünüşleriyle insanlara güzel görünürken içlerinde türlü türlü fesatlıklar gizlidir. Kalblerindeki niyetleri başka dışarıya yansıtmaya çalıştıkları durum başkadır. Bu insanlara karşı uyanık olmak, onlara güven konusunda dikkatli olmak gerekir. Zaten böyle insanların niyetleri az çok dışarıdan da anlaşılabilir.

Bu hususla ilgili olarak *Mesnevî*'de şu beyitler yer almaktadır:

“İnsanların çoğu insan yiyicidir. Onların selam vermelerine pek emin olma!

Hepsinin de gönlü Şeytan evidir. İnsan şeytanının lafına pek kulak asma!”²⁵²

A. Avni Konuk eserinde bu beyitlerle ilgili şu açıklamayı yapar. Bu dünyadaki insanların çoğu insan helak edicidirler. Sen onların ‘Selamünaleyküm’ demelerinden bir selâmet bekleme! Onların çoğunun lisanlarında olan bu gibi sözlerin manası kalblerinde yoktur. Çünkü onların kalblerinde şeytan mutasarrıftır; onları istediği tarafa sevk eder. Onların suretleri insandır fakat kalblerinde şeytanın tasarrufu hâkim olduğu için her birisi birer insan şeytanıdır. Onların sözlerine kulak asma ve söylediklerinden emin olma!²⁵³

Hız. Mevlâna başka bir yerde de Şeytanın her kalbe etki edemeyeceğini; temiz sözün nurunun kör kalblere tesir edemeyip tekrar çıktığı yere yani Hâdî isminin mazharı olan kâmilin kalbine döneceğini vurgular. Bununla birlikte Şeytanın da ancak eğri gönüllere yani hakikatten uzak gönüllere girip yerleşeceğini ifade eder. Aynı şekilde ilim ve hikmetin ise ne kadar tekrarlanırsa tekrarlansın, ister yazarak ister okuyarak ezberlensin böyle gönüllerde barınmayacağını söyler.²⁵⁴

“Temiz söz, hakikatten uzak olan gönüllerde karar etmez, nûrun aslına dek gider.

Çarpık ayakkabı, nasıl çarpık ayağa uyarsa şeytanın afsun ve efsanesi de doğru olmayan gönüllere uyar.

Hikmeti istediğin kadar tekrarla... ona ehil değilsen hikmet, senden ne kadar uzak!

İster yaz, belle... ister bahset, söyle!”²⁵⁵

²⁵² *Mesnevî*, 2: 252-253.

²⁵³ Konuk, a.g.e., 3: 86.

²⁵⁴ Konuk, a.g.e., 3: 107-108.

²⁵⁵ *Mesnevî*, 2: 316-319.

2.3.3. Nefis

Mutasavvıflara göre insan tabiatı aşağı âleme mensup olduğu için süflîdir. Onun bu yönüne tasavvufta “nefs-i emmâre” denir. Nefs-i emmârenin önemseydiği ve değer verdiği hususlar rûhun kıymet verdiği değerlere zıttır. Bu yüzden Cenâb-ı Hakk’ın ruhları yaratıp “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A’râf, 7/172) dediği günden beri süflî tabiat olan nefis-i emmâre, gönle düşmanlık yapmaktadır.²⁵⁶

Bir şeyin varlığı, özebenliği gibi anlamlara gelen nefis kavramı sûfilere göre kulun illetli vasıfları, kötü huy ve fiileri olarak görülmüştür.²⁵⁷

Nefis, insanın kalbini etki altına alan ve davranışlarını yönlendiren en önemli âmillerden biridir. Nefis insandaki negatif duyguların merkezidir ve insanı kontrol altına almaya çalışan içgüdüsel duyguların toplamıdır da denilebilir. Âyeti kerimede “Muhakkak ki nefis daima kötülüğü emreder.” (Yusuf, 12/53) buyurulmuştur. İnsanı bu denli etki altına alabilen ve kuşatan bu içgüdüsel eğilim elbette *Mesnevî*’de de üzerinde durulan bir konu olmuştur. Hatta nefis kavramı *Mesnevî*’de kendisine genişçe yer verilen başlı başına bir konudur ve *Mesnevî*’nin bütününde sıklıkla nefis kavramına atıfta bulunulmuştur. Biz konumuz çerçevesinde sınırlandırarak nefsin kalbi yönlendirici olmasını ve kalbi etki altına alma özelliğini ele aldık.

Nefsin insanı baştan çıkarmak ve doğru yoldan uzaklaştırmak için pek çok hileleri, tuzakları, oyunları, çeşitli aldatma yöntemleri vardır. Nefsin bu oyun ve aldatmaları kullanması zamana ve kişiye göre değişir. Nefis insanı özellikle zayıf tarafından yakalar, tuzakına düşürür ve gafil avlar.²⁵⁸

Mesnevî’nin bütününden çıkarılabilecek genel kanaatlere göre nefsin insanı baştan çıkarmak için girdiği türlü türlü şekiller vardır. *Mesnevî*’nin hikayelerinde zaman zaman karşımıza çıkan metaforik anlatımlarla nefsin kılıktan kılığa girerek insanı yoldan çıkarması anlatılır.

Mesnevî’ye göre nefis, insanı baştan çıkarmanın yüzlerce yolunu bilen fattan bir kadına, yalakalık yapan köpeğe, zehirli yılan, ejderhaya, açgözlü domuza, bazen öküze, bazen renkten renge giren bukalemuna, ahtapota, vahşi canavara, ilahlık iddiasında bulunan

²⁵⁶ Sühreverdî, a.g.e., 587.

²⁵⁷ H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2004, 205.

²⁵⁸ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 39.

Nemrud’a vs. benzetilir. Nefis yalnızca kendini düşünür, kendini görür ve kendine tapar (Şems, 91/9-10). Nefis yabani at gibidir, eğitilmeden, itaat altına alınmadan üzerine binilmesi tehlikelidir ama iyi eğitilirse binicisini amacına ulaştırır. Nefis ikiyüzlüdür, yüzlerce dil bilir. Bir yandan imanlı görünür diğer yandan dinsiz. İnsanı abdest al namaz kıl diye kuyunun başına getirir sonra da gafletinden yararlanarak kuyunun dibine yuvarlar.²⁵⁹

İşte yukarıda sayılan bütün özelliklere sahip olan insanın en büyük düşmanı nefis, bu özellikleriyle insandaki merkez sayılabilecek organı yani kalb-gönül dediğimiz şeyi etki altına alarak onu yönlendirici, kontrol altına alıcı bir güce sahiptir.

Nefis her ne kadar *Mesnevî*’nin en önemli konularından biri olsa da kalbi yönlendirici etkisi direkt olarak karşımıza pek fazla çıkmaz. Daha çok konunun bütününden ve olaylardan metaforik anlamtımlardan çıkarılabilecek sonuçlarla nefsin kalbi yönlendirdiği kanaatine varılabilir.

Nefsin kalbi yönlendirici etkisine yönelik *Mesnevî*’nin birinci cildinde Hz. Ömer ve ihtiyar çalgıcı ile ilgili hikâyede yer alan aşağıdaki beyitleri örnek olarak aktaracağız:

“Sen, kendi tarafından tavaf edip durdukça nasıl tavafta olursun, kendinde oldukça nasıl olur da Kâbe’ye gelmiş sayılırsın?

Haberlerin haber vericiden bihaberdir; tövben günahından beterdir.

Ey geçen hallerden tövbe etmek isteyen! Bu tövbe etmekten ne vakit tövbe edeceksin, söyle! Gâh zir nağmesini kible edinirsin; gâh ağlayıp inlemeyi öper durursun.”²⁶⁰

A. Avni Konuk, bu beyitlerle ilgili olarak şu açıklamaları yapar. Nefsinin etrafında dönerek hakikatten uzaklaşan kimse kalb evinde de Hakk’ı değil kendi nefsini bulur. Sen gaflet içinde gaflete düştün Hakk’ın kendisini haber vermesinden gafıl oldun, geçmiş ve gelecek gamlarını kendi nefsine yükledin binaenaleyh tövben günahından beter oldu. Sen geçmiş günahlarından tövbe etmek istiyorsun. Halbuki bu günahlarının sebebi, senin senliğin idi. Bu sebepten senin tövbenden dahi tövbe etmen lazım.²⁶¹

²⁵⁹ Uludağ, a.g.e., 39.

²⁶⁰ *Mesnevî*, 1: 2204-2206.

²⁶¹ Konuk, 2: 91.

Abidin Paşa ise bu beyitlerle ilgili olarak ilk beytin hem gerçek hem mecâz anlamda düşünülebileceğini söyler. Çünkü Kâbe'yi tavaf etmek isteyen insan orada elbiselerini çıkarıp ihrama girecektir böyle düşünüldüğünde gerçek anlamda değerlendirilebilir. Fakat konunun bütününde bu beyti mecaz anlamda yorumlamak daha doğrudur. Zira insanı benlik elbisesi, nefsi, hırsları vb. kuşatmışken bu kimsenin Kâbe'yi hakkıyla tavaf etmesi nasıl mümkün olabilir? Orada yaptığı ibadetlerin kabul ve makbul olması nasıl düşünülebilir? O halde insan benliğinden sıyrılıp, günahlarından tövbe edip, pişmanlığını dile getirerek huzura varmalıdır. Aksi halde geçmiş günahlarından tövbe etmek isteyen insan enaniyet elbisesine bürünmüş halde bunu yapıyorsa onun tövbesi bile tövbeye muhtaçtır denilebilir.²⁶²

Netice olarak kalbi ve ruhu nefsinin kuşatması altında olan insan ne ibadete yönelebilir ne de yaptığı ibadetten hakkıyla bir haz alabilir. Hem Allah'a karşı kulluk görevinde hem de insanlara karşı, evrene ve diğer varlıklara karşı yaklaşımında nefsinin etkisi altında olacak enaniyetini yüksek görecektir. Sonuçta her durumda olduğu gibi insan her an teyakkuzda olmalı kalbini şeytana, nefsine dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korumaya çalışmalıdır.

Hakîm Tirmizî, nefis lezzete, şehvete, hevâ ile amel etmeye alıştığında, onun bütün bu alışkanlıklarını kesip, onun için daha büyük bir şeye yönelmek gerektiğini söyler. Böylece kişinin kalbi hür olur, Allah'a, Allah'ın iyilik ve lütfuna alışır.²⁶³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi nefsin kalbi yönlendirip etki altına alması *Mesnevî*'de doğrudan çıkarılabilecek bir yargı olarak değil, olayların bütününden dolayı anlaşılabilecek bir yargı olarak karşımıza çıkar. Biz konuyu örneklendirmesi bakımından bir örnekle özetlemeyi yeterli gördük.

2.3.4. Allah'ın Veli Kulları

İnsân-ı kâmil diye tabir olunan Allah'ın veli kulları tasavvufun en önemli unsurlarındandır. *Mesnevî*'de de şüphesiz insân-ı kâmilin yeri ayrı görülmüş, özellikle

²⁶² Abidin Paşa, 2: 104-105.

²⁶³ Hakîm Tirmizî, *Riyâzetü'n-Nefs*, Harf yay., İstanbul 2014, 89.

kalb ile ilgili meselelerde gerek kalb eğitimi gerek kalbin yönlendirilmesi gibi hususlarda insân-ı kâmilin rolünün önemi vurgulanmıştır.

İnsân-ı kâmil kavramı Kur'an-ı Kerim'den doğrudan çıkarılacak bir kavram olmasa da tasavvuf âlimleri bazı âyetlerin bu kavrama işaret ettiğini düşünmüş ve insân-ı kâmil kavramını bu âyetlerle delillendirmişlerdir. Örneğin, “Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti” (Bakara, 2/30) âyetinde geçen halîfe ifadesinin insân-ı kâmile işaret edildiği kabul edilir. Ayrıca, “Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık” (İsrâ, 17/70); “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık” (Tîn, 95/4) âyetlerinde ve göklerde ve yerde olan her şeyin onun emrine verildiği,²⁶⁴ kendisine esmânın öğretildiği²⁶⁵ ve onun emaneti yüklendiği²⁶⁶ âyetlerinde kastedilenin insân-ı kâmil olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁷

Hiz. Mevlâna da eserlerinde insân-ı kâmil düşüncesini önemsemiş, insân-ı kâmil her yönüyle ele almıştır. Çalışmamızın farklı bölümlerinde insân-ı kâmil kavramlarını pekçok kez ele adlığimiz için bu bölümde giriş açıklaması olarak bu kadar bilgiyi yeterli gördük.

Hiz. Mevlâna *Mesnevî*'de insân-ı kâmil olarak bilinen Allah'ın veli kullarının kişinin kalbini yönlendirici etkisine de dikkat çekmiştir.

Mesnevî'ye göre Allah'ın veli kullarının kalbi yönlendirici etkisini *Mesnevî*'nin birinci cildin ilk hikâyelerinden olan tüccar ve dudu hikâyesinden yola çıkarak değerlendireceğiz. Bu konudaki beyitler şu şekildedir:

“Velilerde Allah'tan öyle bir kudret vardır ki atılmış oku yoldan geri çevirirler.

Allah kudretiyle; söylenmiş bir sözü söylenmemiş bir hale getirir. Bir halde ki ne şiş yanar ne kebab!

Bütün kalblerdeki nükteleri işitir, gönüllerden o sözü yok eder.

Ey ulu kişi! Sana delil ve hüccet gerekse “Min âyetin ey nüsiha” âyetini oku.

“Ensevküm zikri” âyetini de oku velilerin kalplere nisyan koyma kudretini anla!

²⁶⁴ el-Câsiye, 45/13.

²⁶⁵ Bakara 2/31.

²⁶⁶ el-Ahzâb 33/72.

²⁶⁷ Aydın, Mehmet S., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “İnsân-ı Kâmil”, İstanbul, 2000, 22:300-301.

Veliler, hatırlatma ve unutturmaya kâdirdirler; şu halde herkesin gönlüne hâkimdirler.

Veli, unutturma kudretiyle bir kişinin istidlâl yolunu bağladı mı, o adamın hüneri bile olsa bir iş yapamaz.

Siz, yüce kişileri alaya aldınız, bundan bir şey çıkmaz sandınız ama Kur'an'da "Ensevküm" âyetini bir okuyun!

Şehir ve köye sahip olan, cisimlerin padişahıdır. Gönül sahibi ise gönüllerin sultanıdır.

Mademki halkı unutması ve hatırlatması onun elindedir, imdatlarına da o, erişir.

O güzel huylarla huylanmış olan zat, her gece gönüllerden yüz binlerce iyi ve kötü hâtırayı giderir;

Gündüzün gönülleri, yine o hâtıralarla doldurmakta; o sedefleri, incilerle dopdolu bir hale getirmektedir.

Evvelki düşüncelerin hepsi, Allah'ın hidayetiyle sahiplerini tanır."268

Allah'ın veli kullarının insanların gönüllerine tesir etmelerine yönelik yukarıda yer alan beyitlerle ilgili olarak şerhlerde benzer ifadeler yer alır. Abidin Paşa, A. Avni Konuk ve Şefik Can şerhlerinden derlediğimiz ifadeler doğrultusunda özetle şunları söyleyebiliriz.

Allah'ın veli kullarının insanlar üzerinde çok çeşitli tasarrufları bulunmaktadır. Onlar ortaya çıkabilecek bir olumsuzluğu önlemek, bir fitneyi gidermek için söylenmiş sözü söylenmemiş hale getirebilirler. Yaydan çıkan okun geri dönmeyeceği düşünüldüğünde bu noktada alimler tarafından, onların adeta yaydan çıkan oku geri döndürebildikleri ifade edilmiştir. Velilerin insanların kalbleri ve zihinlerindeki tasarruflarından biri de kötü hatıraları unutturmak, yok etmektir. Bazen insan birinin karşısında söyleyeceği sözü unuttur işte bu noktada söylenecek şeyin unutturulduğu ve bunda hayır olduğu düşünülmelidir. Bu konu şu ayetle daha iyi anlaşılabilir: "Eğer biz âyetlerden birini nesh edersek veya unutturursak, ondan hayırlısını veyahut onun mislini getiririz" (Bakara, 2/106). Yine, "Benim kullarımdan öyle bir fırka vardır ki, -ey bizim Rabbimiz biz inandık, bizi mağfiret et ve bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısı-sın-derler. Siz onları maskara saydınız. Nihâyet size benim zikrimi unutturdular. Halbuki siz onlara güler oldunuz." (Mü'minûn, 23/109-110) meâlindeki âyetlerin ashâb-ı suffa

²⁶⁸ Mesnevî, 1: 1669-1684.

hakkında nâzil olduğu bilinir. Bu zatların her birisi Hz. Peygamberin (s.a.v.) nazârı ile velâyet makamına ulaşmışlardı. Müşrikler onlara rahatsızlık verip onlarla alay ettikçe, onlar bu terbiyesizlerin kötülüklerinin artması (şekâveti müzdâd olmak için) için Hak fikrini büsbütün onlara unuttururlardı. İşte bu da, evliyanın kalblerdeki tasarrufâtına açık bir delildir.²⁶⁹

Bütün yukarıdaki beyitlerde de vurgulandığı üzere mademki evliyâullah bir şeyi insanın hatırına getirmeye ve hatırına gelen bir şeyi de unutturmaya kâdirdir, o halde halkın gönülleri üzerinde kâhir kuvvetle tasarruf sahibidirler denilebilir.

Şehirlere ve köylere mutasarrıf olan padişahlar ve hükümdarlar, zâhiri cisimlerin pâdişahlarıdır; onların tasarrufları kendi hayatlarına bağlıdır. Öldükten sonra tasarruf namına bir şeyleri kalmaz; fakat gönül sahibi olan evliyâullâh manâ âleminden olan sizin gönülleriniz üzerinde mutasarrıf olan şâhlardır; binâenaleyh onların tasarrufları gönülde olduğu için, suretlerin tasarrufuna sahip olan padişahların da gönüllerinde de tasarruf ederler. Böylelikle onların tasarrufları hem surete hem de manâ âlemine ait olur.

Bir kimse ne kadar ilim, akıl ve hüner sahibi olursa olsun, veliyy-i kâmil onun akıl gözünün yolunu unutturmak suretiyle bağlarsa, hiçbir şey bilmez ve elinden de hiçbir iş çıkamaz hale gelir. İlimleriyle ve zekâlarıyla gururlanan övünen kimseler, mânen yüksek mertebe sahipleriyle bunlar hurafelerle meşgul birtakım zavallılardır diye eğlenerek onlara maskara muamelesi yaparlar. Oysa bu kimseler eğer Kur'an-ı Kerim'e inanıyorlarsa "Size zikrimi unutturdum"²⁷⁰ ayetini okuyarak durumlarının vehametini anlamalıdır.

Âlimler *Mesnevî*'deki beyitler doğrultusunda insanların bir şeyleri unutmaları ve hatırlamaları üzerinde tasarruf sahibi olan velilerin onların imdadına da yetişen kimseler olduğunu söylemişlerdir. "Kutb-ı zaman", "gavs-ı âzam" diye bilinen velilerin her dönemde haklın feryadına yetiştiği, onların gönüllerindeki kötü hayallerin ve fikirlerin yok edildiği söylenmiştir. Allah'ın veli kullarının irşadına ve hidayetine mazhar olan kimselerin gönüllerinin güzel hayallerle ve fikirlerle doldurulduğu belirtilmiştir.²⁷¹

²⁶⁹ Abidin Paşa, 1: 550-557; Konuk, 498-504; Can, 1: 121

²⁷⁰ Bkz. Kehf, 18/28.

²⁷¹ Abidin Paşa, 1: 553-557; Konuk, 500-504; Can, 1: 121

2.4. Kalbin Sıfatları

Âlimler tarafından insanların kalbleri ilahi hakikatleri almaya hazır, açık, ya da kapalı olması hasebiyle çeşitli sıfatlarla nitelendirilmiştir. Buna göre kimi kalbler tamamen mühürlü, katılaşmış ve ilahi hakikatlere kapalıdır. Kimi kalblerin ise önünde ilahi hakikatlerle arasında yalnızca bir perde bulunur ve kişi kalbindeki o perdeyi kaldırmak için çeşitli mücadelelerde bulunarak ilahi hakikatlere vasıl olma imkânına erişebilir. Kimi kalbler ise marifet ehli kimselerin kalbi olup, bütün perdelerden ve engellerden tamamen sıyrılmış, hakikat bilgisine ulaşmış kalblerdir.

Kalbin çeşitli sıfatlarından, bu sıfatlardan her birinin nitelik ve hükümlerinden bahseden mutasavvıflar böyle bir ayırım yaparken âyet ve hadislerden yola çıkmışlardır. Kur'an'da bazı kalblerin imanlı, nurlu, bazılarının ise katı ve mühürlü olduğundan bahsedilmektedir. Bir hadiste müminin kalbi pürüzsüz, kâfirin kalbi ters dönmüş, münafığın kalbi kilitli olarak nitelenmiş, bazı kalblerin de kapalı olduğu belirtilmiştir.²⁷²

Çalışmamızın bu bölümünde âyetlerin, hadislerin ve tasavvufta genel kabul gören düşüncenin doğrultusunda ve *Mesnevî*'deki temel bakış açısına göre kalbin sıfatlarını mühürlü, hasta, uyanık, âşık ve nurlu kalbler başlıklarına ayırarak inceledik.

2.4.1. Mühürlü Kalbler

Âlimler; “Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır” (Bakara, 2/7) ayeti kerimesinden hareketle bazı kimselerin kalblerinin Allah tarafından mühürlenmiş olduğunu ve onların ilahi hakikatleri görmelerine imkan olmadığını kabul ederler.

Kur'an-ı Kerime göre mühürlü, kararmış ve katılaşmış kalbler hayvanların kalbinden daha aşağı olarak ifade edilmiştir. “Biz ins ve cinden çoğunu cehennem için yarattık. Kalbleri vardır, idrak etmezler; gözleri vardır, görmezler; kulakları vardır, işitmezler. İşte onlar hayvanat-ı ehliyye gibidirler ve belki onlardan daha şaşkındırlar. Onlar gâfildirler” (Araf, 7/179).

²⁷² Uludağ, “Kalb”, *DİA*, 24:229-230; Müsned, 3/172; Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., 1, 233.

Mühürlü ve katılaşmış kalbler hiçbir mânevî meziyet taşımayan, dünyada yeme, içme, eğlenme gibi geçici hevesler peşinde ömür tüketen insanların kalbidir. Bu kalbler insanda ve kâinatta bulunan ilâhî sır ve incelikleri keşfedebilecek basîret ve firâsetten uzaktır. Enbiya ve evliyanın kalbleri ile tam bir zıtlık içinde olan bu kalbleri taşıyan bedenler adeta bir mezardan farksızdır. Cesetler toprakta nasıl yok olup giderse, mühürlü (ölü) kalbler de inkâr karanlığı içinde öylece kaybolup gider.²⁷³

Başka bir ayette yine kalbleri katılaşmış kimseler için, “Allah’ı zikretmek husûsunda kalbleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun” (ez-Zümer, 39/22) buyurulmuştur.

Hız. Mevlâna bazı kalblerin mühürlü ve hakikatlere kapalı olduğuna *Mesnevî*’nin muhtelif bölümlerinde değinir. Biz çalışmamızın kalbi yönlendirenler bölümünde Allah Teâlâ’nın kalb üzerindeki tasarrufu başlığı altında kısaca mühürlü kalblerden de bahsettik. Konuyu örneklendirmesi açısından *Mesnevî*’den birkaç beyit aktaracağız.

“Bu kaza ve kaderin çeşit çeşit işleri vardır. Adamın gözünü Allah nasıl dilerse öyle bağlar.

Gönül hilesini hem bilir, hem bilmez. Mührünü vurmak için demiri bile yumuşatır muma döndürür.

Gönül der ki: Mademki Allah’ın takdiri böyle, bunu istiyor, ha olsun, ne yapalım?²⁷⁴

A. Avni Konuk Mesnevî Şerif şerhinde bu beyitlerle ilgili olarak özetle şunları söyler. “Allah dilediğini işler” (İbrahim, 14/27), “Dilediği şeye hükmeder” (Maide, 5/1) ayeti kerimelerinin mucibince kazayı ilahinin türlü türlü cereyanları vardır. Nitekim Firavun ülkedeki İsrailoğullarının çocuklarını öldürttüğü halde Hız. Musa Firavun’un sarayında büyümüştür. Allah Firavun’un kalbini mühürlemiş ve hakikatleri görmesini engellemiştir. “Onların his gözleri kör değildir fakat göğüslerindeki kalbleri kördür!” (el-Hacc, 22/46) âyeti yine bu duruma işaret eder.

Gönül kazanın ilmini bilse de bilmese de o demir gibi kuvvetli olan kararı kazayı ilahinin mührü için mum gibi yumuşar ve ne onun kesin kararının ne de tedbirinin hükmü kalmaz. O vakit gönül, mademki kazanın meyli budur. Ne olacaksa olsun artık der ve teslim

²⁷³ Osman Nuri Topbaş, *Nebiler Silsilesi*, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, 1: 205.

²⁷⁴ *Mesnevî*, 6: 2760-2762.

olur.²⁷⁵ Çünkü gönül Allah'ın emrine tabidir O açarsa görür, O mühürler kapatırsa gözünün önündeki hakikate kör olur.

Mühürlü kalbler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mesnevî'de ele alınmış ve Allah dilemedikçe insanın gözünün önündeki gerçeği göremeyeceği vurgulanmıştır. Kalbi mühürlü kimse hakikatler güneş gibi gözünün önünde parlarsa bile bir âmâ gibi kapkaranlık bir dünyanın içindedir. Allah dilemedikçe bir şeyin olması mümkün değildir.

2.4.2. Hasta Kalbler

Tasavvuf düşüncesine göre kimi insanların kalblerinde ilâhi hakikatleri görmesine engel olabilecek ve kişiyi mânevî duygulardan uzaklaştıracak birtakım duygular, perdeler vardır. Alimler tarafından bu duyguların esareti ve kontrolü altında bulunan kalbler hasta olarak nitelendirilmiştir.

Kalbleri hasta kimselerin durumu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir. “Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte olduğu yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır” (Bakara, 2/10).

İnsanın maddî bünyesi nasıl hastalanırsa mânevî bünyesi de hastalanır. Tasavvufta buna kalb hastalığı denir. Erken dönem sûfilerinden Muhâsibî'nin iç yapılanma ile ilgili verdiği gurur, kibir, hased, ucub, riyâ gibi kalb hastalıkları bilgisi, tasavvufta önemli tespitler olarak kabul edilmiştir. Maddî kalbin hastalığını gidermek ve tedâvi etmek için sağlıklı bir kalbin nasıl olduğunu bilmek gerekir ki, ona göre tedâvi yöntemi belirlensin. Tıpkı bunun gibi hasta olan mânevî kalbi yani gönlü de tedâvi edebilmek için hastalıklarını teşhis edip hastalığın nereye kadar ilerlediğini bilmek gerekir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre kalbin hasta olması onun Hakk'tan başka şeylere ilgi duyması, sevmesidir. Hattâ insanın kendi nefesine olan alâkasıdır. Çünkü bir insan, ne ister ve neyi severse, onu kendi nefsi için sever. Aynı şekilde, mal, başkanlık ve makam isteği de böyledir. Aslında bu durumdaki kişinin taptığı şey nefsidir. İnsan bu duygulardan, hastalıklardan kurtulmadığı sürece kurtuluşa eremez.²⁷⁶

²⁷⁵ Konuk, a.g.e., 12: 268-269.

²⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 1999, 112.

Hasta kalbler, sıhhatli ve mühürlü (ölü) kalbler arasında bir mevkedirler. Böyle bir kalbe sahip kimselerin hali, bedenlen hasta insanların ızdırap içindeki haline benzer. Ne dünya hayatlarında bir âhenk, ne de iç âlemlerinde huzur vardır. İç âlemlerindeki belirsizlik dış âlemlerini, dış âlemlerindeki düzensizlik de iç âlemlerini negatif bir tesir altında bırakır.²⁷⁷

“Kalplerinde hastalık olanlara gelince: Kur’an onların gönüllerindeki pislği artırır” (Tevbe, 9/125) âyeti kerimesinde yine hasta kalblerin durumuna işaret olunmuştur.

Hz. Mevlâna *Mesnevî*’de kalbi hasta olan insanlara, kalbin hasta olmasına sebep olan duygulara ve bu duygulardan kurtulmanın çeşitli yollarından çokça bahsetmiştir. *Mesnevî*’nin neredeyse tamamında zaman zaman kalbinde mânevi hastalık bulunanlardan ve bu hastalık çeşitlerinin neler olduğundan söz edilir.

İnsan yüce bir varlık olduğu gibi aynı zamanda zayıf bir varlıktır. Şeytanın, nefsin ya da farklı birtakım negatif etkilerin sonucunda zaaflarına yenik düşebilir. Böyle bir durumda kalbi etkilenip kararabilir ve hakikatlerden gün geçtikçe uzaklaşabilir. Kalb insandaki en temiz en güzel duyguların merkezi olduğu gibi insanın güzel duyguları hissetmesine gerçekleri görmesine engel olan duyguları barındıran bir özelliğe de sahiptir. İşte kalbin güzellikleri hissetmesine ve ilâhi hakikatleri görmesine engel olan bu duyguları kalb hastalıkları olarak adlandırabiliriz. İnsana düşen kalbindeki bu hastalıkların farkına varıp Hak yolunda engel teşkil eden bu duygulardan arınmaya bunların tesirinden kurtulmaya çalışmaktır.

Hz. Mevlâna’ya göre kalb hastalıklarından kurtulmanın en büyük çaresi Allah’ın lütfudur, burada herhangi bir şart aranmaz.

“Bu gönlün ıslah olmasına çare, insanı halden hale döndüren Allah’ın ihsan ve lütfudur. Onun vergisine de kabiliyet şart değildir.”²⁷⁸

Yukarıdaki beyitte ifade olunduğu gibi gönlün ıslahının çaresi öncelikle Allah’ın lütfudur. Fakat bu demek değildir ki kişi hiçbir gayret göstermeden içinde bulunduğu negatif duygulara teslim olsun ve hiçbir gayret göstermeden pasif bir bekleyiş içinde

²⁷⁷ Topbaş, *Nebiler Silsilesi* 1, 206.

²⁷⁸ *Mesnevî*, 5: 1537.

olsun. Bilakis kişi kendisinde bulunan bu negatif eğilimleri tespit edip tedavi etmek için gayret etmek zorundadır.

Hız. Mevlâna aynı minvalde yine başka bir yerde Allah'ın, kalbine hastalık koyduğu birinin bu hastalıktan kurtulmak için gözyaşı dökerek kurtulmasının da mümkün olmadığını söyler. Çünkü her hususta olduğu gibi bu hususta da öncelikle Allah'ın dilemesi söz konusudur. Kalbdeki hastalıklardan kurtulmanın öncelikli çaresi Allah'ın istemesi, izin vermesidir.

Bu hususu ifade eden beyitler şu şekildedir:

“Sen kimi dertle hasta etmek istersen onun gönlüne ağlayış yolunu kapatırsın.

Bu suretle de defeden olmaz, bela gelip çatar. Çünkü sızlanma şefaathisi bulunmaz.

Birisini beladan kurtarmak istersen gönlüne sızlanmayı getirirsin.”²⁷⁹

A. Avni Konuk yukarıdaki beyitlerle ilgili olarak, Allah eğer bir kimsenin kalbini gamdan hasta ve yaralı ederse, onun kalbinde ağlayarak Allah'a yalvarma duygusu peydâ olmaz, der. Oysa kulun Allah'a niyaz edip yalvarması onu belalara karşı koruyucu bir etkiye sahip olur. Kalb kasvette kalıp kendisini koruyacak bir şefaathisi olmazsa o zaman bela gelip çatar. Fakat belanın gelmesinden önce Hakk'a yalvarmak ve niyaz etmek gerekir. Diğer taraftan Allah, bir kimseyi beladan kurtarmak isterse, onu tazarru ve niyaza sevk eder ve o kimse içinden kopan bir duygu ile Allah'a yalvarır ve istiğfar eder.²⁸⁰

Hız. Mevlâna *Mesnevî Şerif'in* muhtelif yerlerinde kalbdeki çeşitli hastalıklardan bahsetmiştir. Aşağıda konuyla ilgili beyitlerden örnekler ve bu beyitlerin izahı aktarılmıştır:

“Ebubekir, Muhammed'den bir koku alınca ‘Bu yüz yalancı yüzü değil’ dedi.

Fakat Ebu Cehil, dert sahiplerinden olmadığı için yüzlerce Şakkı Kamer gördü de yine inanmadı.

Leğeni damdan düşen, şöhreti âleme yayılan dertliden Hakk'ı gizledik fakat gizlenmedi gitti.

Cahil olan ve Allah derdinden uzak bulunan kişiye de hakikat sırlarını nice defalar gösterdiler de o görmedi.

²⁷⁹ *Mesnevî*, 5: 1601-1603.

²⁸⁰ Konuk, a.g.e., 9: 519-520.

Gönül aynası sâf olmalı ki orada çirkin suratı güzel surattan ayırt edebilsin.”²⁸¹

Yine Konuk’un eserinde bu beyitlerin izahı özetle şu şekilde karşımıza çıkar. Hak ve hakikat aşığı kimseden ne kadar hakikatleri gizlesen de âşkından dolayı o hakikat sırlarına ulaşır. Diğer taraftan Hak ve hakikatten uzak birine en acayip sırları bile göstersen, onun gerçekleri görmesi söz konusu olamaz. Tıpkı Hz. Ebubekir’in Hz. Peygambere tereddütsüz inanmasına karşılık Ebu Cehil’in gözüyle en acayip mucizeleri görmesine rağmen iman etmemiş olması gibi. O halde kişinin gönül aynasında çirkin suretleri güzel suretlerden ayırabilmesi için gönül aynasını hased, kibir, garaz ve inat gibi nefsanî sıfatların kirlerinden temizleyip sâf yapması gerekir.²⁸²

Hz. Mevlâna’ya göre kişinin iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırt edebilmesi yine kalbdeki hastalıklardan arınmış olması ve sâlim bir kalbe ulaşmış olmasıyla mümkündür. İnsan ancak bu paslardan, kirlerden arınırsa o zaman doğruyu yanlıştan ayırabilir ve hakkın hakikatin bilgisine ulaşma imkanı elde eder. Kalbi saf ve temiz olan insan karşısındaki kişinin doğrumu yalan mı söylediğini de anlayabilir. Çünkü doğru söz kalbe güven duygusu verirken, yalan kalbde şüphe uyandırır.

“Yalan kalblerde şüphe uyandırır, doğru kalblere emniyet ve neşe verir.

Gönül, yalan sözden istirahat bulamaz. Suyla yağ karışık olursa aydınlık vermez.

Doğru söz kalbe istirahat verir. Doğru sözler, gönül tuzağının taneleridir.

Gönül hasta olur ağzı kokarsa ancak o vakit doğruyla yalanın tadını almaz.

Fakat gönül ağrıdan illetten salim olursa, yalanla doğrunun lezzetini adamakıllı bilir, anlar.”²⁸³

Doğru sözden kalb rahat ve sükûnet bulur. Çünkü gönül tuzak, söz kuş, doğruluk yem gibidir. Bundan dolayı kuş gibi olan sözün, kalb tuzağına tutulup yerleşmesi için doğruluk yemi gerekir. Bununla birlikte sözün doğruluğundan mutmain ve eğriliğinden şüphe için salim bir kalb gerekir. Aksi halde hasta bir kalb doğru ve yanlışın farkını göremez. Bu durum tıpkı hastalıktan dolayı yediği şeylerin tadını alamayan bir dilin durumu gibidir. . Nasıl ki su ile yağ karıştığı zaman, kandilin fitili yanmaz cızırdayıp söner. İşte yalan ile

²⁸¹ *Mesnevî*, 2: 2059-2063.

²⁸² Konuk, a.g.e., 4: 72-73.

²⁸³ *Mesnevî*, 2: 2734-2738.

karışık olan doğru sözden de parlaklık oluşmaz ve kalbi aydınlatamaz. Gönül ancak hastalıklardan sâlim olduğu zaman yalanın ve doğrunun farkını hisseder.²⁸⁴

Hz. Mevlâna'ya göre kalbdeki hastalıklardan kurtulmanın çaresi ise öncelikle Allah'ı çokça tespih etmeye bağlıdır.

“Kibriya güneşinin şuânından mahrum ve ışıksız olan gönül evi,

Yahudilerin canı gibi dar ve karanlıktır; muhabbet ihsan eden Allah'ın zevkinden mahrumdur.

Ne güneşin o gönle ışığı parlar, ne o gönlün sahası genişler, ne kapısı açılır.

Sana böyle bir gönülden mezar yeğdir. Gönül mezarından çık artık!

Ey şu ve neşeli can, dirisin, diri oğlusun. Bu dar gönül mezarında nefesin daralmıyor mu?

Sen vaktin Yusuf'usun, gökyüzünün güneşi. Bu çölden, bu zindandan çık yüzünü göster!

Balık karnında tespih etmeseydi kıyamete kadar o hapiste, o zindanda kalırdı.

Yûnus, balık karnında pişti. Yûnus Peygamber, bu belâdan ancak tespihle kurtuldu.”²⁸⁵

Hz. Mevlâna'ya göre Allah'ın nurundan ışık almamış bir kalbin mezardan farksız, karanlık, dar ve kasvetlidir. Böyle bir gönüldense mezar daha iyidir. Bu gönül mezarından çıkmak, bu çölden kurtulmak için çabalamak gerekir. İnsan ancak Allah'ı tespih ederek, onu anarak gönül zindanından kurtulabilir. Tıpkı Hz. Yusuf'un kuyudan ve zindandan kurtulması gibi nefsin kuyusundan zindanından kurtulmak gerekir. Hz. Yûnus'un tespihle balığın karnından kurtulması gibi Allah'ı anarak, tespih ederek bu mezardan kurtulmak mümkündür. Aksi halde insan kıyamete kadar o zindanda kalmaya mahkumdur.²⁸⁶

Tespihin manası tenzihtir. Allah Teâla ruhlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sorduğunda bütün ruhlar, “Evet” demişlerdir. İşte ruhlar o zaman Allah'ı her türlü noksandan tenzih ederek tespih etmişlerdir.²⁸⁷

²⁸⁴ Konuk, a.g.e., 4: 248-249.

²⁸⁵ *Mesnevî*, 2: 3129-3137.

²⁸⁶ Konuk, a.g.e., 4: 342-344; *Mesnevî*, 2: 3129-3136.

²⁸⁷ Can, a.g.e., 2: 493.

Yukarıda beyitlerin şerhini yorumlayarak aktardığımız paragraflardan da anlaşıldığı üzere kalbler öncelikle Allah'ı çokça zikir ve tespihle hastalıklarda, kirden, pastan arınır. Kalbi hastalıklarla kararmış insan, Allah'ın hakikat nurundan mahrumdur. İnsan o nurdan nasiplenmek için çaba göstermeli Allah'ı tespih ve tenzih etmeli, dua edip yakarmalıdır. Ancak o zaman kişinin gönlü feraha ulaşır hakikat nuruyla aydınlanır.

Kalb hastalıklarından kurtulmanın yollarından biri de gönül doktoru diye tabir olunan kâmil mürşidlere başvurmaktır. Maddî hastalıkları tedâvi eden hekimler gibi mânevî hastalıkları da tedâvi eden gönül doktorları vardır. Hastalıktan kurtulmak için hastaların kâmil kimselere gidip onların yol göstericiliğine başvurmaları ve onların reçetelerine göre hareket etmeleri gerekir.²⁸⁸

Hz. Mevlâna, “Kimin gönlü illetlerden arınmışsa onun duası ululuk sahibi Allah’a kadar varır, makbul olur”²⁸⁹ buyurur.

Hz. Mevlâna, “Kalblerinde hastalık olanlara gelince: Kur’an onların gönüllerindeki pislîği artırır” (Et-Tevbe, 9/125.) âyeti kerimesini kalbde bulunan hastalıklarla ilgili olarak şu şekilde tefsir eder:

“Çünkü hayvani ruha sahip olan kişinin, huylarını değiştirmeye, nefsiyle savaşa girişmeye, aşağılıktan kurtulmaya istidâdı vardı ama o istidâdı kaybetti.

Halbuki hayvanda istidâd yoktur... Hayvanlıktaki özü apaçıktır!

İnsandan yol gösteren bu istidâd gitti mi ne yerse yesin eşek beynidir!

Aklı artıran bir ilaç olan belâdür yese afyon kesilir... Kalb illeti ve akılsızlığı artar!”²⁹⁰

Hayvanlar akıl sahibi varlıklar değildir, bundan dolayı onların yaptıkları şeyleri anlama kabiliyetleri yoktur, dolayısıyla onlar yaptıklarından sorumlu tutulmamışlardır. Diğer taraftan insan akıl sahibi bir varlık olduğu halde kimi insanlar adeta hayvani bir ruha sahiptirler. Aklı başında hareket etmez ne yaptıklarını bilmezler. Sanki anlama ve kavrama kabiliyetlerini kaybetmişlerdir.

²⁸⁸ Kara, Kerim, a.g.m., 512.

²⁸⁹ *Mesnevî*, 3: 2305.

²⁹⁰ *Mesnevî*, 4: 1527-1530.

Yine bu konuyla ilgili olarak Hz. Mevlâna Mesnevî şerifin 5. Cildinin başlarında sâliklerin Hak yolunda ilerlemesine engel olabilecek ve kalblerini işgal etmiş olan dört kuştan bahseder. Çelebi Hüsameddin'den hareketle bütün insân-ı kâmillere atfen mademki gönüllerin emirisin o zaman bu dört kuşun kafalarını kes ve ebedi olmayan halkı ebedileştir, der. Bu dört kuş; kaz, tavus, karga ve horozdur. Kaz hırsır, horoz şehvet, tavus makam mevki, karga ise ebedi olma arzusu, dünya sevgisidir.²⁹¹ İnsan ancak kalbindeki bu duyguları öldürerek Hak yolunda ilerleme yönünde adım atabilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kalbteki hastalıklar hakikatlerin görülmesinde büyük bir engel teşkil eder. Kalbinde hakikatleri görmesine engel teşkil edecek hastalık bulunan kişinin durumu adeta anlaşılamaz bir durumdur. Çünkü bir insan akıllı bir varlıkken gözünün önündeki hakikati nasıl olurda göremez bu akıl almaz bir durumdur. Hz. Mevlana böyle kimselerin durumunu aşağıdaki beyitlerde evine hırsız giren adamın hırsız bulamamasına benzetmiştir. Kalbindeki mânevi hastalık bulunan ve bu hastalığının ne olduğunu bulamayan kişinin durumu da böyledir.

“Bir adam, geceleyin bir ayak pırtırtısı işitti. Mumu yakmak için çakmağı kavradı.

Hırsız gelip adamın önünde oturdu, kav ateş aldıkça söndürmeye başladı.

Kav ateş almasın diye boyna kavı, yandıkça parmağı ile söndürüyordu..

Adam kavı kendi kendine söniyor sanmakta, hırsızın söndürdüğünü görmemekteydi.

Tuhaf şey dedi, bu kav, ıslak olmalı ki ateşlenirken hemen sönmeye.

Pek karanlık olduğundan önünde oturan ve ateşi söndüren hırsızı göremiyordu.

Senin de gönlünde böyle bir ateş söndüren var da kafir gözün, körlüğünden görmüyor.

Bilen duyan gönül, nasıl olur da dönen şeyi bir döndüren var, bunu bilmez?”²⁹²

Hz. Mevlâna yukarıdaki beyitlerde karanlıkta hırsız arayan kişinin yaktığı ateşi hırsızın söndürmesini hakikatleri inkar eden kişinin durumuna benzetir. Bu kişinin gönlünde hakikat nurunu söndüren bir hırsız vardır, kalb ve akıl gözü zaafatın karanlığa tabi

²⁹¹ Mesnevî, 5: 40-45; Konuk, a.g.e., 9: 31-32; Tâhir-ul-Mevlevî, a.g.e., 14: 13-15.

²⁹² Mesnevî, 6: 357-364.

olduğundan o hırsızı göremez. Akıl ve irade sahibi olduğu halde hakikatleri göremeyen kişinin kalbinde ancak hakikat nurunu söndüren bir hırsız vardır.²⁹³

Yukarıda *Mesnevî*'ye göre hangi kalblerin hasta kabul edildiği ve gönlü bu hastalıklardan kurtarmak tedavi etmek için neler yapmak gerektiği üzerinde durduk. Bundan sonraki bölümde *Mesnevî*'ye göre kalblerin hasta olmasına neden olan başlıca sebeplerin neler olduğu konusunu ele aldık. Aşağıda kalb hastalıkları başlığı altında bu konuyu ele alarak *Mesnevî*'de bu duyguların neler olduğunu tespit ederek şerhlerle ve kendi yorumumuzla ele aldık.

2.4.2.1. Kalb Hastalıkları

Mesnevî'ye göre insanın kalbinin önünde bir perde gibi bulunup kişinin hakikatleri görmesine engel olan başlıca hastalıklar şunlardır:

2.4.2.1.1. Hırs

Hırs bir şeyi elde etmek için bütün gücünü harcamak,²⁹⁴ bir gayeye ulaşmak için her türlü yolu mübah görmek, hedefe ulaşmak için hak hukuk gibi şeyleri göz önünde bulundurmadan hareket etmek, kanâatkar olmamak gibi anlamlara gelir.²⁹⁵

Bu anlamları da düşünüldüğünde hırsın kalbin en önemli hastalıklarından biri olduğu söylenebilir. Dünya malı biriktirme, hep daha fazlasını isteme hırsı insanoğlunda her zaman var olagelmiş bir duygudur. Bu duygu insanın sağduyulu düşünmesine engel olur böylece kalbini ve bütün duygularını etki altına alan bir sonucu doğurur.

Hz. Mevlânâ da *Mesnevî Şerif*'te insanın dünyaya dair hırsına pek çok beyitte yer vermiştir. Örneğin:

“Ey oğul! Bağ çöz, azat ol. Ne zamana kadar gümüş, altın esiri olacaksın?”²⁹⁶

²⁹³ Konuk, a.g.e., 11: 130-132.

²⁹⁴ Cürcânî, *Târifat*, 88.

²⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 167.

²⁹⁶ *Mesnevî*, 1: 19.

Beyti bu beyitlerden biridir.

A. Avni Konuk, *Mesnevî*'nin birinci cildinin 19. Beytindeki ey oğul, tabiriyle, sâlikin Hak yolunda henüz çocuk sayıldığına işaret olunduğunu söyler. “Bağ” dan ise hırs ve muhabbet kastedildiğini insanın hâris ve muhabbet ettiği şeyin esiri olduğunu söyler.²⁹⁷

Şefik Can ise bu beyitlerle ilgili olarak özetle şu açıklamaları yapar. İnsanların pekçoğu aslında hür gibi görünen ama gerçekte isteklerinin, ihtiraslarının esirleridirler. İnsan ancak hem bu dünyada hem ahirette zevk peşinde koşmayıp, yaptığı güzel şeyleri cennet beklentisiyle değil Allah'ın rızası için yaparak, maddi arzulardan, hiddet, şöhret, şehvet gibi şeylerin tesirinden kurtularak, mala, mülke kul olmayarak hür olabilir.²⁹⁸

Mal mülk hırsıyla yanıp tutuşan, bu dünyada daha fazla mal biriktirme telaşında olan tamahkar insanlar için ise Hz. Mevlâna aşağıdaki beyitte insanın ancak kısmetini alabileceğini söyler. İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın sonuçta nasibi ne kadarsa o kadar şeyi elde edecektir. Zaten insanın malı mülkü evladı her türlü zenginliği olsa da ebedi aleme götürülecek olan yalnızca amelleridir.

“Denizi bir testiye dökersen ne alır? Bir günün kısmetini...”²⁹⁹

İnsan dünyadaki valıkları denizin karşısında bir bardak kadar olan cisminde sığdırmaya çalışsa ondan alabileceği miktar bellidir ancak rızık kadarını alır, daha fazlasını almasına imkan yoktur. İnsanın boğazından geçen şeyler rızıktır, topladığı fakat henüz yiyemediği mal onun rızık sayılmaz. İnsanın Allah'ın nasip edeceği kadar rızık elde edeceğinin bilincinde olması gerekir. İnsanın helal bir şekilde rızık kazanmak için çalışması güzel bir şeydir. Fakat daha fazla mal mülk biriktireyim telaşıyla kişi Allah'a kulluk görevlerini aksatıyorsa o zaman o çalıştığından hayır gelmez. Dünya için ahiret hazırlığı ertelenmemeli ihmal edilmemelidir.³⁰⁰

Hâris insanın gözü doymaz, onda dilencilik vasfı vardır, ne kadar versen gözü doymaz. Böyle kimselerin dünya malı karşısında alabileceği miktar bir denizden bardağın aldığı miktar kadar olsa da onlar doymak bilmez hep daha fazlasını ister. Yüz bini olan iki yüz bin, bir milyonu olan iki milyon ister. Bu duygunun önüne ancak kanaatle geçilir. Sedefin

²⁹⁷ Konuk, 1: 89.

²⁹⁸ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1: 15.

²⁹⁹ *Mesnevî*, 1: 20.

³⁰⁰ Konuk, a.g.e., 1: 90; Bursevî, a.g.e., 142; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 26.

içine nisan yağmuru tanelerinden biri düştüğü vakit, eğer ağzının kapatırsa içinde inci oluşur. Fakat sedef bu ilk katreye kanâat etmeyip ağzını kapatmazsa, içinde bu inci oluşmaz.³⁰¹ İşte elindekine kanaat etmeyen hâris insanın durumu da bunun gibidir. Tamahkarlığı yüzünden çoğu zaman elindeki güzellikleri de kaybeder.

“Harislerin göz testisi dolmadı. Sedef kanaatkâr olduğundan inci ile doldu.”³⁰²

Hz. Peygamber insandaki bu hırsla şöyle işaret eder: “Eğer âdemoğlunun altından ve gümüşten iki vâdisi olsa, elbette onların üçüncüsünü ister; ve âdemoğlunun içini ancak toprak doldurur.”³⁰³

Hz. Mevlâna gönüldeki hırs duygusundan kurtulmanın ise yine benliği hakiki aşk ile yakmak, yırtmak ve yok etmekle mümkün olacağını ifade eder.

“Bir âşk yüzünden elbisesi yırtılan, hırstan, ayıptan adamakıllı temizlendi.”³⁰⁴

Konuk’a göre, dünya hırsından, bu hırs sebebiyle oluşan nefsânî ayıplardan ve kusurlardan kurtulmanın çaresi, cisim elbisesinin mecâzî veya hakîkî âşk ile yıpranmasıdır. Zîrâ âşkın istilâ ettiği kalbe başka emeller sığamaz.³⁰⁵

Bursevî hakiki aşk ile benlik elbisesinden kurtulan kişinin sadece hırstan değil, içindeki pek çok kötü duygudan kurtulacağını, böylece temiz, naif ve latif olacağını söyler.³⁰⁶

Abidin Paşa ise bu beyitten iki mana çıkararak birincisine göre ahlakın elbise gibi düşünülebileceğini döyler. İlâhi aşka nail olan kişinin kötü ahlakı yırtılır kişi böylece hırstan ayıptan kurtulmuş olur. İkincisi ise ilâhi aşka ulaşan kişi hırstan kusurdan kurtulur onda var olan güzel ahlakı ortaya çıkmış olur.³⁰⁷

Netice olarak yukarıdaki beyitte vurgulanan düşünce bütün şerhlerde benzer şekillerde izah edilmiştir. İnsan kalbindeki hırs hastalığından ancak ilâhi aşkla yanıp tutuşarak, benlik duygusunu yok ederek kurtulabilir.

³⁰¹ Konuk, a.g.e., 1: 90; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 26-27; Bursevî, a.g.e., 1: 143-144.

³⁰² *Mesnevî*, 1: 21.

³⁰³ Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Zekat, 116-119.

³⁰⁴ *Mesnevî*, 1: 22.

³⁰⁵ Konuk, 1: 91.

³⁰⁶ Bursevî, a.g.e., 145.

³⁰⁷ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 27.

Hız. Mevlâna insandaki hırslın farklı şekillerde ortaya çıktığını söyler. Kimi insanda yeme hırsl, kiminde şehvet, kiminde ise gurur ve kibir makam-mevki hırslı vardır. Bu hırslar içinde en büyüğü ve tehlikelisi ise kibir, makam-mevki hırslıdır. Şayet yeme hırslı bir kabul edilse kibir ve gurur ondan elli kat fazladır. Şehvet hırslı yılan olarak kabul edilse, makam mevki hırslı ejderha sayılır. Makam-mevki ve kibir hırslıyla dolu olan kimse, bulunduğu mevkilerde zamanla Firavun gibi ilahlık davasına kalkışmaya kadar varır. Hız. Âdem ve İblis'in hırslı arasındaki fark bunun en güzel örneğidir. Hız. Âdem'in hırslı küçük bir kusurdu ve şehvetindendi. İblis'in hırslı ise kibirden ve mevkidendi. Hız. Âdem işlediği kusurdan dolayı çabucak tövbe etti fakat o melun kibrinden tövbe etmeye bile tenezzül etmedi. Hâsılı yeme ve şehvet hırslı da dahil bütün hırslar kötüdür fakat mevki ve kibre nispetle onlar acizlik sayılır.³⁰⁸

Hız. Mevlâna'ya göre hırs ve tamah insanın düşmanıdır, insanın yolunu şaşırtır. Hırs insanın nefsi üzerinde hâkimiyet kurmuş bir bey gibidir. Hâris insan açgözlüdür ve her şeye sahip olmak ister elde ettiği hiçbir şeyin lezzetine varamaz çünkü gözü hep daha fazlasındadır.

Aşağıdaki beyitlerde hırs ve tamahın insanın düşmanı olduğu belirtilmiştir:

“Kendine gel de hırslından teraziye bırakma. Hırs ve tamah seni azdıran bir düşmandır.

Hırs, hepsini ister fakat bütün lezzetlerden mahrum olur. A turp oğlu turp hırsa tapma.”³⁰⁹

Başka bir beyitte de hırs sahibi insanların adeta gözlerinin kör kulaklarının sağır olduğu ifade edilmiştir. Gerçekler açık ve net ispat edilse de kendilerini kapatmışlardır, hırs hastalığına yenik düşmüşlerdir.

“Bir gün doğruların doğruluğu, senden mihenk taşını isteyecektir. Eyvah o günden! Artık geri kalanını ustaya sor. Bu hârislerin hepsi de kördür, dilsizdir.”³¹⁰

Hâris kimselerin Hak yolunda gözleri kör ve kulakları sağırdır, nefislerinin enâniyetine kapıldıklarından kâmil bir üstada danışıp onun yol göstericiliğini istemezler. Onlara bin

³⁰⁸ *Mesnevî*, 5: 517-522; *Tâhir-ul-Mevlevî*, 14: 149-150.

³⁰⁹ *Mesnevî*, 5: 1401-1402.

³¹⁰ *Mesnevî*, 5: 1426.

delil ile takip ettikleri yolun yanlışlığı isbat edilse de kör ve sağırdırlar asla idrak edemezler.³¹¹

Netice olarak diyebiliriz ki başta da ifade ettiğimiz gibi insanda var olan hırs-tamah duygusu kalbi kaplayan hakikatlerin önünde engel teşkil eden hastalıklardan biridir. Her durumda olduğu gibi bu hususta da öncelikle Allah’a sığınmak O’ndan medet ummak gerekir. Hakiki aşka yönelip benlik duygusundan kurtulmak, dünyadan ancak nasibi kadarını alacağını bilince olmak da hırs duygusundan kurtulmanın çarelerindendir.

2.4.2.1.2. Kibir

Kibir insanın kendini beğenmesinden, başkalarını küçük görmesinden kaynaklanan davranıştır. Kibrin en büyüğü ise Allah’a karşı gösterilen büyüklenmedir. Bu da hakkı kabul etmemekten, Allah’a boyun eğmeyi kabullenmemekten kaynaklanır.³¹²

Haris el-Muhâsibi kibir için şöyle der: “Kibir büyük bir felakettir, musibetlerin çoğu ondan çıkar. Kibirle Allah’ın ceza ve öfkesi celbedilir. Zira kibir sadece Allah’ın hakkıdır; O’ndan başkasına layık ve uygun değildir. Zira O’ndan başkası, bir sahibi olan köleden başkası değildir. Bu sebeple Allah katında en büyük günah kibirdir. Mevlâ’dan başkasına uakışmayan bir şeyi kul yapınca, Mevlâ’nın öfkesi şiddetli olur.”³¹³

İnsanoğlunda var olan ve aşılması güç, kötü hasletlerinden biri de kibirdir. Birçok insan bazen farkında olarak bazen de farkında olmadan kendisinde bulunan olumlu özellikleri başkasına karşı bir üstünlük vesilesi saymaktan kendini alamaz. İnsan bazen mütevâzi olmaya çalıştıkça daha çok kibre kapılır bazen ise mütevâzilik kibrin ta kendisi olur.

İşte insandaki bu aşılması, yenilmesi oldukça güç olan olumsuz yön kalbdeki bir hastalık olarak değerlendirilebilir. Bu hastalıktan kurtulmanın bunu yenebilmenin elbette tasavvufta ve psikolojide türlü metodları bulunabilir. Ancak biz çalışmamızın doğrultusu nispetinde bu husus *Mesnevî*’de nasıl ele alınmış, nasıl değerlendirilmiş ve şerhlerde nasıl yorumlanmış bunun üzerinde duracağız.

³¹¹ Konuk, a.g.e., 9: 470.

³¹² el-İsfehâni, a.g.e., 888.

³¹³ Haris el-Muhâsibi, *er-Riâye li Hukûkillah*, terc. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan yay., İstanbul 2004, 463.

Bu bölümde öncelikle *Mesnevî*'nin birinci cildinde yer alan Rum Kayseri elçisinin Hz. Ömer'e gelmesi ve onun kerametini görmesiyle ilgili kısımda geçen konuyla ilgili beyitleri ele alıp değerlendirebiliriz.

“Rum Kayseri'den, Medine'de Ömer'e uzak çölleri aşarak bir elçi geldi.

Medine halkına ‘Halifenin köşkü nerededir ki atımı, eşyayı oraya çekeyim’ dedi.

Halk dedi ki: ‘Onun köşkü yok; Ömer’in köşkü ancak aydın canıdır.

Gerçi emir diye adı sanı duyulmuşsa da onun, yoksullar gibi ancak bir kulübeciği var.

Kardeş, onun köşkünü nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş!

Gönül gözünü kıldan ve hastalıktan arıt, sonra köşkünü görmeyi gözet.”³¹⁴

Gözde kıl bitmesi tabiri göz hastalıkları için kullanılır. Burada kastedilen kalb gözünde biten kıldır ki insanın gözünü hasta eden, körleştiren duygular şehvet, şöhret, hiddet, benlik gibi duygulardır.³¹⁵

Kalb gözünün önünde kibir ve enaniyet kılı bitmiş olan kimse görme özelliğini kaybetmiştir. Artık onun gönül köşkünü görmesi beklenemez. Kalb gözü kibir ve enaniyet kıllarıyla, hevâ ve nefsanî heveslerin illetleriyle hasta olan kimse, rûhânî âlemi müşahade etmekten de uzaktır. İnsan ancak kalbini arzularından, kötü ahlaktan doğacak ayıplardan kurtararak gözünün önündeki hakikatleri görebilir.³¹⁶

Bir başka beyitte ise burada insânî kâmilin önemine işaret edilir. Yani kalbinde kibir ya da başka bir mânevî hastalık bulunan kişi bir mürşide bağlanarak doğru yolu bulabilir.

“Ey körler gürûhu! Ne iştesiniz, ne yapıyorsunuz? Aranıza bir gören kişi alın!”³¹⁷

Maddî gözü kalb gözünü kapatmış olanlar şayet saadet ve hidayete erişmek istiyor iseler ancak kalb gözü açık kâmil bir mürşide tabi olarak kibirden ve enaniyetten kurtulabilirler.³¹⁸

Yine *Mesnevî*'de insandaki kibir duygusuyla ilgili olarak kendisini kemâl sahibi gören kibirli ve kendini beğenmiş kimse kendindeki noksanlıkları da farkedemeyeceği ve

³¹⁴ *Mesnevî*, 1: 1390-1395.

³¹⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1: 100.

³¹⁶ Konuk, a.g.e., 1: 422-423; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 465.

³¹⁷ *Mesnevî*, 1: 2139.

³¹⁸ Konuk, a.g.e., 2: 76; Abidin Paşa, a.g.e., 2: 86-87.

bundan dolayı eksik yönlerini giderme yoluna gitmeyeceği ifade edilir. Böyle kimseler hatalarını bilip bunları telâfi etmeye çalışmayacakları için de Allah yolundan iyice uzaklaşırlar.

Bu konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Kendisini kâmil sanan, ululuk sahibi Allah’ın yolunda uçamaz.

Ey mağruru ve sapık! Canında kendini kâmil sanmaktan daha beter bir illet olamaz.

Senden bu kendini beğenme gidinceye kadar gönlünden de çok kan akar, gözünden de!

İblis’in illeti “Ben, Âdem’den hayırlıyım” demesiydi. Bu hastalık her mahlûkta vardır.”³¹⁹

Konuk ve Abidin Paşa şerhlerinde yukarıdaki beyitlerle ilgili özetle şu izahlar yer almaktadır. Kibirli ve kendini bir şey zanneden insan Allah’ın nrani tecellisine varamaz. Çünkü kendisinin mükemmel olduğunu zanneder. Ousa mükemmellik yalnızca Allah’ın sıfatıdır. Maazallah böyle bir düşünce insanı şirke sürükleyebilir. İblis’in ilâhi huzurdan kovulmasına sebep olan hastalık “Ben, Âdem’den hayırlıyım” demesi ve kemâl davasında bulunması olmuştur. “Ben ondan hayırlıyım” deme hastalığı, her mahlûkun nefsinde vardır. Kiminde açıktır, kiminde ise gizlidir.³²⁰

Sonuç olarak kibir, bir kalb hastalığı olmasının yanı sıra şeytanın en büyük özelliği olması yönüyle en tehlikeli duygudur diyebiliriz. Şeytan kibri yüzünden ebedi cehennemlik oldu. Kibir insanı şirke götürebilecek bir duygudur, insan böyle bir duygudan Allah’a sığınmalı, her zaman aciz bir varlık olduğunun farkında olmalıdır.

2.4.2.1.3. Hevâ/Heves

Hevâ kelimesi sözlüklerde şeriatın ölçülerine bakmaksızın nefsin hoşuna giden şeylere yönelmesi³²¹ ve nefsin tabiatının gereğine yönelmesi ulvi yönlerden yüz çevirmesi gibi biçimlerde tarif edilmiştir.³²²

Hevâ insanoğlunun en büyük zaaflarından biridir. İnsanın dünyaya fazlaca meyletmesi, kendini dünya heveslerine kaptırması, mal mülk biriktirmeye düşkün olması da hevâ ve

³¹⁹ *Mesnevî*, 1: 3213-3216.

³²⁰ Konuk, a.g.e., 2: 361,362; Abidin Paşa, a.g.e., 2: 361-362.

³²¹ Târifat, 250.

³²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 165.

heves olarak görülebilir. Bu duygunun insanda gereğinden fazla olması da bir kalb marazı kabul edilebilir. Oysa kâmil bir mümin olmanın yolu insanın kalbini dünya muhabbetine kapatıp; ilâhi muhabbetle doldurması, dünya malını gözünde hiç etmesi ile mümkündür.

Hevâ kelimesi daha çok şehvetle aynı anlamda kabul edilmişse de dünyaya meyletme, dünya zevklerine aşırı düşkünlük gibi anlamlarda da kullanılmıştır.³²³ Biz kalb hastalıkları başlığımızda şehvet konusunu ayrı bir başlık olarak ele aldığımız için bu bölümde hevâyı dünya meyli anlamında ele alacağız.

Hevâ ve heves Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî*'de zaman zaman üzerinde durduğu hususlardandır. *Mesnevî*'de insanın kalbinde dünya hevesine yönelik bir hastalığın da olduğu ve bu durumdan kurtulmak için hangi çarelere başvurmak gerektiği yönünde pek çok beyit bulunmaktadır.

Mesnevî'ye göre dünya boş ve geçici bir yerdir. İnsan dünya malı biriktirmek için değil, dünyayı terk etmek için çarelere başvurmalıdır. Dünya insanoğlu için bir zindandır ve insan bu zindandan kurtulmak için çaba göstermelidir. Peygamber Efendimizin tavsiyesine uyularak kazanılan malın din yolunda harcanmasının güzelliği, bundan hareketle suyun geminin içinde olmasıyla gemiyi batıracağı dışında olmasıyla ise gemiyi yürüteceği, yani mal sevgisinin insanın kalbinde olmasının ona zararı diğer taraftan Allah yolunda harcamasıyla ise Hakk'a ulaşma vesilesi olması gibi hususlar üzerinde durulmuştur.³²⁴

Aşağıdaki beyitlerde de dünya meyli, hevâ-heves ve mal mülk sevgisinin gönülde bulunmasının insana zararları, bunların gönülden çıkarılarak Allah yolunda harcanmasının insana hizmet yönünde sarf edilmesinin faydaları anlatılmıştır.

“Mal, mülk sevgisini gönülden çıkardığından beri Süleyman, ancak yoksul adını takındı.

Ağzı kapalı testi, içi hava ile dolu olduğundan derin ve uçsuz bucaksız suda yüzüp gitti.

İşte yoksulluk havası oldukça insan, dünya denizine batmaz, o denizin üstünde yüzer durur.

Bütün bu dünya, onun mülkü olsa bu mülk gözünde hiçbir şey değildir.

³²³ Mustafa Çağrııcı, *DİA*, “Hevâ”, 1998, 17: 274-276.

³²⁴ Bkz. *Mesnevî*, 1: 980-985.

Şu halde kalbini Min Ledun ululuğunun havasıyla doldur, ağzını da bağla, mühürle!

Çalışma da haktır, devâ da haktır, dert de hak. Münkir kimse çalışmayı inkârda ısrar eder durur.”³²⁵

A. Avni Konuk, Can ve Abidin Paşa şerhlerinde bu beyitlerin açıklamaları özetle şu şekilde karşımıza çıkar. Hz. Süleyman o kadar büyük bir saltanat sahibi olduğu halde kalbinden mal mülk sevgisini çıkardı ve kendisini fakirler arasına koydu. Bu sebeple de malının çokluğu ve mülkü ona asla zarar vermedi. İnsanın asıl hünere servet sahibi olduğu halde kibre düşmeyip, servetini Hak yolunda harcamasıdır. Dünya, kalbi ilâhi muhabbetle dolu olan kimsenin mülküdür ama böyle olan kimsede Süleyman meşrebi olduğundan, mülk onun kalbinin gözünde hiçtir. O halde insan kalbinin ağzını dünya muhabbetine kapatıp ilahî aşkla doldurmalı sonra da mühürlemelidir.³²⁶

Hz. Mevlâna başka bir yerde de içten içe gizlice hevâ duygusuna sahip olan bâtil hayallere nefsine tabi olan kimselere değinir. Bu kimselerin dışarıya kendilerini farklı yansıtip iç dünyalarında dünyaya dair hayallere kapıldıklarını söyler. Oysa insan iç dünyasında hayallerini değil imanını taze tutması gerekir.

“Ey gizlice hevâ ve hevesini tazeleyen kimse! İmanını tazele yalnız dille olmasın.

Hevâ ve heves tazelenip durdukça iman taze değildir. Çünkü hevâ, iman kapısının kilididir.”³²⁷

Yine beyitlerin Konuk ve Abidin Paşa şerhlerine baktığımızda şu ifadelerle karşılaşırız. İman etmek için Müslüman olmak şarttır. Fakat iman sadece dil ile söylenmesi yeterli değildir. Asıl önemli olan kalbde olan ve diğer insanlar tarafından görülmeyen duygulardır. İnsan kalbindeki bu kötü duyguları sökerek imanını tazelemelidir. Kalbi bâtil hayallerle ve nefsânî hevâ ile dolu iken kişinin diliyle kelime-i tevhidi söylemesi, iman tazelemek sayılmaz. Nitekim âyet-i kerimde “Ey lisanen kelime-i tevhidi zikredip, ızhâr-ı iman edenler; kalbinizden dahi iman ediniz!” (Nisa, 4/136) buyrulur. Din yolunda insanın kalbine yeni yeni bâtil hayaller ve fâsid fikirler geldikçe îmanın tazelenmesi mümkün değildir. Nefsânî hevâ ve istekler insanın hakiki iman kapısını kilitler. Yine

³²⁵ *Mesnevî*, 1: 986-991.

³²⁶ Konuk, a.g.e., 1: 319-320; Can, a.g.e., 1:83; Abidin Paşa, a.g.e., 1: 329.

³²⁷ *Mesnevî*, 1: 1078-1079.

âyet-i kerimede “Hevâsını ilâh kılan kimseyi görmedin mi? Halbuki Allah Teâla onu ilim üzerine şaşırttı” (Câsiye, 45/23) buyrulur.³²⁸

Netice olarak bu noktada insanın içi ve dışının bir olması gerekir diyebiliriz. Dışarıdan imanlı olduğunu söyleyen kişinin kalbinde gizli gizli dünyaya meyil hevâ ve heves varsa o heves gün geçtikçe tazelenir, canlanır ve insanı tamamen etki altına alarak davranışlarına da yön verir. O halde insan gönlündeki geçici hevesleri çıkarıp, Allah’a yönelerek ibadet ve dua ile imanını diri ve canlı tutma çabasında olmalıdır.

Aşağıdaki beyitlerde ise insanın kalbini hevâ, gam gibi duygularla dolu olmasının nedenlerinden birinin, insandaki rızık endişesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Kâinata milyonlarca canlı yaşıyorken hiç birinin rızık endişesi taşımadığı sadece insanoğlunun bu endişeye sahip olduğu ifade edilmiştir.

“Bu âlemde binlerce canlı, sıkıntısız, hoş bir halde yaşamakta, geçinip gitmektedir.

Böylece sivrisinekten tut da file kadar bütün mahlûkat Allah ailesidir; Hak da ne güzel aile reisi.

Gönlümüzdeki bütün bu gamlar, hevâ ve hevesimizin, varlığımızın tozundan, dumanından meydana gelir.”³²⁹

Âlemde türlü türlü hayvan vardır ve bunların hiç birisi gelecek günler için yiyecek içecek endişesi taşımazlar; her vakit rızıklarını hakîki Rezzâk tarafından hazırlanmış bir halde bulurlar ve rahat rahat yaşarlar. Sivrisinekten file kadar bütün hayvanlar Allah’ın ailesidir ve Allah Teâlâ hazretleri öyle güzel bir aile sahibidir ki, hiç birisini aç bırakmaksızın hepsinin rızıkını çeşitli sebepler karşılığında kendilerine verir. İnsanoğlunun ise rızık için kalblerine musallat olan gamlar ve kederler, hep Hakk’ın varlığı karşısında kendi varlığını ve istiklâlini ispat etme çabasındandır. Bu varlık ve enâniyet fikri insanoğlunun dimağında nefsânî heves kasırgaları koparır, nefsânî sıfat tozlarını kaldırır ve böylece insanların kalb gözü, Hakk’ın varlığını ve Râzık’lığını görmez olur.³³⁰

Hız. Mevlâna aşağıdaki beyitlerde ise gönlünde hevâ ve heves barındıran kimsenin dünyaya meylederek gitgide hakiki aşktan uzaklaşıp maddi aşka yöneldiğini belirtir.

³²⁸ Konuk, a.g.e., 1: 343-344. Abidin Paşa, a.g.e., 1: 361-362.

³²⁹ *Mesnevî*, 1: 2291-2296.

³³⁰ Konuk, a.g.e., 2: 114-115; Abidin Paşa, a.g.e., 2: 129-130.

Maddi aşka yönelen insan ise zamanla maddi güzellikler geçip gidince öylece kalakalır. Önemli olan bâki güzelliği görmek fâniye kapılmamaktır.

“Ey temiz ve saf kişi neden bir kerpice gönül veriyorsun? Ebedi olan bir aslı iste.

Ey kendi aklına aşık olan ve kendisini surete tapanlardan üstün gören!

Hissine hâkim olan, akıl zıyasıdır. Bunu bakırın üstündeki altın bil.

İnsanlardaki güzellik, altın yaldızdır. Öyle olmasaydı nasıl olurdu da sevgilin kart bir eşek haline gelirdi?

Melek gibiysen Şeytana döndü ya. Elbette çünkü o güzellik ona ariyetti.

O güzelliği yavaş yavaş alıyor, taze fidan gitgide kuruyor.

Var, ‘Yaşattıkça kuvvetlerini azaltır’ ayetini oku da gönül iste, kemiğe gönül verme!

Çünkü o gönül güzelliği, baki güzelliştir. O güzellik devleti, Ab-ı hayata sâkidir.

.....

Senin mana sandığın surettir, eğretidir. Sen kendince övünüp seviniyorsun.

Mana odur ki seni senden alır; suretten müstağni kalır.”³³¹

Konuk eserinde Allah aşkından uzaklaşan kişilerin kendi akıllarına âşık olduklarını ifade eder ve özetle şunları söyler. Oysa akılları da kendilerinin değildir ve geçip gidicidir bunun farkında değildirler. İnsan gençliğinde diri ve güzeldir fakat ihtiyarlık geldi mi o güzellik ondan uzaklaşır gider. “Biz çok ömür verdiğimiz kimsenin gücünü kuvvetini alırız, akl etmezler mi” (Yâsîn, 36/68) ayetinden hareketle fani güzelliklere kapılmamalıdır. Gönülün güzelliği yok olmaz bunun için insan gönül güzelliğine meyletmeli geçici hevâ ve heveslere kapılmamalıdır.³³²

Hz. Mevlâna’ya göre kimi gönüller de hakîkî kalbin gölgeleri olan malın mülkün âşığıdırlar. Ya da çamurlu su gibi nefsânî arzularına mağlup olmuşlardır. Yahut onlar birtakım karanlık hayallere dalmış onlarla konuşurlar. Bunlar gönüllerini suret âleminin fücür taşlarıyla doldururlar. Tıpkı çocukların eteklerini topladıkları rengârenk cam ve taşlarla doldurmaları gibi. O gümüş ve altın hayali gerçek olmadığı için onların doğruluk hayalini yırtar ve gamlarını artırır. Nasıl ki çocuklar akıl mertebesine gelinceye kadar topladıkları cam parçalarının para olmadığını görmezler; bunun gibi ehl-i dünya olanlar

³³¹ Mesnevî, 2: 709-720.

³³² Konuk, 3: 198-202., Tâhir-ul-Mevlevî, 4: 242-243.

da akl-ı maad mertebesine gelinceye kadar hakikatleri anlayamaz sahte şeylerle avunurlar. Binaenaleyh aklı kâmil olan kimse pîr olur, yoksa ihtiyarlıktan saçı sakalı ağarmış fakat hakikatten bîhaber olan kimse değil.³³³

“Mala, mevkiye âşık olan gönül, ya bu toprağa zebundur, ya kara suya!

Yahut da karanlıkta hayallere kapılmıştır, dedikodu için o hayallere tapıp durmaktadır.

.....

Sen, eteğini cihandaki taşlarla, çocuklar gibi altın ve gümüş farzedilen taşlarla doldurdun.

Fakat hayâli altın ve gümüş hakîkî altın ve gümüşe benzemez. Onlar, senin doğruluk eteğini yırttı, derdini artırdı.

Akıl, el atıp da eteklerini tutmadıkça çocuklar, taşın taş olduğunu nasıl görürler?

İnsan akılla pîr olur; saçı sakalı ağarmakla değil. O talihe, o devlete ümit kılı sığmaz, o devlet ümit ile rica ile bulunmaz!³³⁴

Sonuç olarak insandaki hevâ duygusu da kalbi çeşitli şekillerde yönlendirici bir etkiye sahiptir denilebilir. Her olumsuz duyguyu olduğu gibi hevâ, dünya hevesi gibi duyguları da kontrol altına alma çabası insanın kendisine düşen bir görevdir. İnsan kalbini geçici heveslerden sıyrıp hakîki aşka meyletmeli, dünyanın ve dünyadaki güzelliklerin fâniliğinin farkında olmalıdır. Aksi halde ömrünü boş hevesler uğruna tüketmekten başka bir şey yapamaz.

2.4.2.1.4. Gazap ve Şehvet

Şehvet nefsin istediği şeye meyletmesidir. Şehveti âlimler doğru şehvet ve yalancı şehvet olarak iki anlamda ele almışlardır. Doğru şehvet, acıkınca yemek yemek gibi onsuz beden zedeleneceği şehveti ifade eder. Yalancı şehvet ise yokluğunda beden zedelenmeyeceği arzular olarak düşünülebilir.³³⁵ Şehvetin bedeni ve suflî arzular; yeme, içme ve cinsî hayatla ilgili aşırı istekler olduğu da ifade edilmiştir.³³⁶

³³³ Konuk, 5: 601-605; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 596-599.

³³⁴ Mesnevî, 3: 2267-2280.

³³⁵ el-İsfahânî, a.g.e., 568.

³³⁶ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 331.

Gazap ise intikam arzusuyla kalb kanının kabarmasıdır.³³⁷ Hz. Peygamber, “Öfkeden kaçının; çünkü o, Âdemoğlunun kalbinde yanan bir kordur. Şah damarlarının şiştiğini ve gözlerinin kızardığını görmez misiniz?”³³⁸

Gazap (hiddet) ve şehvet duyguları kontrol altında tutulmazsa insanı etki altına alır ve bir kalb hastalığı olarak kalbin önününü kapatır böylece hakikatlerin görülmesini engeller. *Mesnevî*’de farklı beyitlerde bu iki duygu genelde bir arada kullanılarak zaman zaman kalb hastalığı olarak karşımıza çıkar.

Çalışmamızın bu bölümünde kalb hastalıklarından olan gazap ve şehvet kavramlarını öncelikle *Mesnevî*’nin birinci cildinde geçen Yahudi padişahın hikâyesi bölümüyle aktarmaya çalışacağız.

“Yahudi padişahın hikâyesi

Yahudiler içinde zâlim, İsa düşmanı ve Hristiyanları yakıp yandırır bir padişah vardı.

İsa’nın devriyle, nöbet onundu. Mûsa’nın canı oydu, onun canı Mûsa.

Şaşı padişah, Allah yolunda o iki Allah demsâzını birbirinden ayırdı.

Usta, bir şaşıya “Yürü, var, o şişeyi evden getir” dedi.

Şaşı, “O iki şişeden hangisini getireyim? Açıkça söyle” dedi.

Usta dedi ki: “O, iki şişe değildir. Yürü, şaşılığı bırak fazla görücü olma!”

Şaşı, “Usta, beni paylama. Şişe iki” dedi. Usta dedi ki: “O iki şişenin birini kır!”

Çırak birini kırınca ikisi de gözden kayboldu. İnsan tarafgirlikten hiddet ve şehvetten şaşı olur.”³³⁹

İnsanın gözü şaşıysa karşısındaki tek sureti iki görür; fakat gazap ve şehvet sebebiyle kalb gözü şaşı olan kimse, hakikat-ı vâhideden ibâret bulunan nübüvveti, yahûdi padişahı gibi iki görür. Bir sureti iki gören şaşının önünden suret kaybolunca, iki nasıl yok olursa; bir hakikati iki gören kalb gözü şaşısının önünden de o bir hakikat kaldırılınca, ortada her hangi bir hakikat kalmaz. İnsanın şehvet ve gazaba düşmüş olması, onun iç hali

³³⁷ el-İsfehâni, a.g.e., 756.

³³⁸ Ahmed b. Hanbel, 3: 19.

³³⁹ *Mesnevî*, 1: 325-331.

bakımından şaşı olduğunu gösterir. Gazap ve şehvet insanı manevi bakımdan şaşı yapar ve ayrı yola düşürür. Vücut bu iki sıfattan temizlenmedikçe, ruh, istikametini kaybeder ve aslî fitratından uzaklaşır.³⁴⁰

Bir kimsenin gözünün önündeki hakikatleri görememesine, bir olan hakikati iki görmesine sebep olan duygular hırs, tamah, hased, şehvet, hiddet nefsanîyet gibi sonu elemle bitecek olan halleridir. İnsan bu kötü hallerden kurtulmak için niyet etmeli, niyeti de Allah'ın emirlerini noksansız bir şekilde kabul etmek, O'nun yoluna bağlılık olmalıdır.³⁴¹

“Şişe birdi onun gözüne iki göründü. Şişeyi kırınca ne o şişe kaldı, ne öbürü!

Hiddet ve şehvet insanı şaşı yapar; doğruluktan ayırır.

Garez gelince hüner örtülür. Gönülden göze yüzlerce perde iner.

Kadı kalben rüşvet almaya karar verince zâlimi, ağlayıp inleyen mazlûmdan nasıl ayırt edebilir?

Padişah, Yahudice kininden dolayı öyle bir şaşı oldu ki aman Yarabbi, aman!

Musa dininin koruyucusuyum, arkasıym diye yüzlerce mazlûm mü'mini öldürttü.”³⁴²

Mesnevî'de yukarıdaki hikâyede ve hikâyeyi örnekleyen muhtelif beyitlerde görüldüğü gibi kalb hastalıklarından olan gazap ve şehvet kalbin yanılması olarak anlatılmıştır. Cismânî şaşılıktan yola çıkılarak kalbin şaşılığı anlatılmış, kalbin şaşılığının da mânevî yanılığa düşürebileceği, bunun da gazap ve şehvetin etkisiyle olabileceği vurgulanmıştır. Hz. Musa ve Hz. İsa ikisi de hak peygamber oldukları, ikisi de tek bir hakikati anlattıkları halde onların birini kabul edip birini reddetmek ancak mânevî bir şaşılıktan kaynaklanır. Mânevî şaşılığın en büyük sebebi ise kalbi gazap ve şehvet gibi iki yanıltıcı duygunun kaplamış olmasıdır. İnsan bu iki duygudan kurtulmanın yollarını bulmalı ve birlik hakikatine ulaşmalıdır.

³⁴⁰ Konuk, a.g.e., 1: 178-179; Bursevî, *Mesnevî'nin Rûhu*, 138.

³⁴¹ Abidin Paşa, a.g.e., 1: 118.

³⁴² *Mesnevî*, 1: 332-337.

Mesnevî’de bu konuyla ilgili olarak başka bir yerde de şehvetin kalbin önünde büyük bir engel olduğu, gönlü duymayan görmeyen bir hale soktuğu ve yüzüne bakılmayacak çirkinlikteki kişiyi bile dünyalar güzeli gösterebildiği anlatılır.

“Şehvet isteği, gönlü sağır ve kör yaptı mı eşeği bile Yusuf gibi nurdan meydana gelmiş bir ateş parçası gösterir.

Nice ateşten sarhoş olmuşlar vardır ki ateş ararlar, kendilerini de mutlak nur sanırlar.

Yalnız Allah’ın kulu böyle değildir. Yahut da Allah birisini çeker çevirir de yola getirir, yaprağı döndürür bu da başka!

Böyle olan o ateş hayali bilir, o hayalin yolda eğreti olduğunu anlar.

Hırs çirkinleri güzel gösterir. Yol afetleri içinde şehvetten beteri yoktur.

Şehvet yüz binlerce iyi adı kötüye çıkarmıştır. Yüz binlerce akıllı, fıkırlı adamı şaşkın bir hale getirmiştir.

Bir eşeği bile Mısır Yusuf’u gibi güzel gösterdikten sonra o çiftit, bir Yusuf’u nasıl gösterir?

Pisliği afsunu ile sana bal göstermede, iş inada bindi mi balı nasıl gösterir? Bir düşün artık.”³⁴³

Şehvet öyle bir duygudur ki etkisi altına aldığı kimsenin kalbini kör eder, şehvet hastalığına yakalanmış olanlar çok çirkin birini bile Hz. Yusuf’un güzelliğinde görürler. Özellikle gençlik şehvetinin şiddeti, insanın gözüne çirkinlikleri güzel gösterir. Sâlik için Hak yolunda engel olan kötülükler arasında şehvetten daha kötüsü yoktur. Şehvet, nice itibarlı, halk tarafından değer verilen kimseleri rezil bir duruma düşürmüş, kendisine mahkûm etmiştir. Eşeği bile Yusuf (a.s.) kadar güzel gösteren şehvet Yusuf’u (a.s.) insanların gözüne kim bilir ne kadar güzel gösterir. Şehvetin büyüğü gübre gibi pis bir şeyi bal gibi tatlı gösteriyorsa, hakikatte bal gibi güzel olan şeyi nasıl gösterir düşünmek lazım.³⁴⁴

Şehvetten kurtulmak zordur fakat Hakk’ın doğrudan hidâyet nasip etmesi ya da bir insânı kâmilin yol göstermesiyle şehvet hastalığını bertaraf etmek mümkündür. Böyle bir imkândan nasip almış olan kimse şehvetin maddi unsurların bir hayali olduğunu o hayalin de kaynağının ateş olduğunu bilir ve kendisini muhafaza etmeye çalışır.

³⁴³ *Mesnevî*, 5: 1365-1372.

³⁴⁴ Konuk, 9: 453-455.

2.4.2.1.5. Hased

Hased başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.³⁴⁵ Hased bir kimsenin hakettiği malın onun elinden alınmasını istemek hatta bunun için çaba göstermektir.³⁴⁶

Yukarıdaki tariflerinden de anlaşılacağı üzere hased duygusu başlı başına hastalıklı bir duygudur. Dolayısıyla kalbi etki altına alan ve hakikatlere kapatan çok güçlü bir his, bir kalb hastalığıdır.

Mesnevî'de de hased duygusu kişinin kalbindeki hastalıklardan biri olarak görülmüş ve *Mesnevî*'nin farklı beyitlerinde farklı etkileriyle ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber (s.a.v), “Hasedden kaçının. Çünkü o, ateşin odunu yiyip tükettiği gibi, bütün hayırları yer tüketir”³⁴⁷ buyurmuştur.

Hased duygusu insanın Allah yolunda, sâlikin kemâlat yolunda en büyük engellerinden; etkileycilerinden biridir. Ancak bu duygudan kurtulmak onu bertaraf etmek de yine insanın kendi elindedir.

Mesnevî'ye göre insan, eğer Hakk yolunda sâlik olmak isteyip de, Hakk Teâla'nın inâyetine nâil kıldığı bir insanda gördüğü irfâna ve kemâlâta hased eder ve ben ondan daha hayırlıyım diyerek yüz çevirirse, o zaman kayıp içindedir demektir. O hasedde aşırı gitmiş şeytan olur. Zirâ İblis'in azgınlığı ve dik başlılığı hased duygusundan ileri gelmiştir.³⁴⁸

“Hased, yolda gırtlığına sarılırsa... bil ki İblis'in tuğyanı haseddedir.”³⁴⁹

“Çünkü o hased yüzünden Âdem'den arlanır... Kutlulukla hased yüzünden savaşıır.

Yolda bundan daha güç geçit yoktur. Ne kutludur o kişi ki yoldaşı hased değildir.”³⁵⁰

³⁴⁵ Çağrııcı, *DİA*, “Haset”, 1997, 16: 378-380.

³⁴⁶ el-İsfehâni, a.g.e., 282.

³⁴⁷ Ebu Dâvud, Edeb, 52.

³⁴⁸ Konuk, 1: 196; Bursevî, 156.

³⁴⁹ *Mesnevî*, 1: 429.

³⁵⁰ *Mesnevî*, 1: 430-431.

İblîs, surette kendisini Âdem'den daha yüksek görerek, ona boyun eğmekten arlanır; hâlbuki gerçekte saadete karşı düşmanlık eder. Şeytan insanları Allah yolundan uzaklaştırmaya çalışarak mutlu olma peşindedir. Fakat gerçek saadetten mahrumdur. Bundan dolayı da sürekli isyan halindedir. Hak yolda bu hased duygusundan daha güç bir geçit yoktur. Kendisinde hased duygusu olmayan kimse ne mübarektir!³⁵¹

Ahirette hased sıfatından daha güç bir yokuş yoktur. Güç bir yokuşu aşmak ne kadar zor ise, hasedden kurtulmak da mânevi ilerleme yolundakiler için aynı zorluktadır.³⁵²

Sonraki beyitlerde de insanın bedeninin birçok şey gibi hasedin evi olduğu fakat kişinin istemesi ve çabasıyla Allah'ın o evi tertemiz yaptığı belirtilir.

“Bu beden, hased evi olagelmıştır. Soy sop hasedden bulaşık bir hale düşer.

Ten hased evidir ama Allah, o evi tertemiz etmiş, arıtmıştır.”³⁵³

İnsanın bedeni birçok şeyin evi olduğu gibi hasedin de evi olur; fakat Allahu Teâla ilim ve marifet suyu ile o bedeni temizler.³⁵⁴

Abidin Paşa bu beyitten iki mana çıkarılabileceğini söyler. Birisi; hasedle insanın, bedeninin hanedanı olan mânevi şahsiyetinin kirlenmesi, diğeri; hasedin, pekçok bela ve musibeti davet edeceğinden, evleri, ocakları harap edeceğidir.³⁵⁵ Her iki durumda da kişinin gönül evinde yer eden ve hayatını alt üst eden bir hased duygusunun olduğunu söyleyebiliriz. Fakat Allah'ın yardımıyla bu kirin temizleceği de muhakkaktır.

Aşağıdaki beyitte de ayeti kerimeden hareketle gönül evinin hased v.b. kötü sıfatlardan temizlenmesinin önemi yer almaktadır.

““Evimi temizleyin” “ayeti” beden temizliğini bildirir. Bedenin tılsımı toprağa mensupsa da hakikatte nur definesidir.”³⁵⁶

Yukarıdaki beyit Bakara sûresinde geçen, “Biz İbrâhim’e ve İsmail’e benim evimi tavaf edenler için ve mukim olanlar için ve rükû ve sücûd edenler için temizleyin diye emrettik.” (Bakara, 2/125) ayeti kerimesine işarettir. Burada “beyt” ile kastedilen

³⁵¹ Konuk, 1: 196-197; Abidin Paşa, 1: 147.

³⁵² Bursevî, 156.

³⁵³ *Mesnevî*, 1: 432-433.

³⁵⁴ Konuk, 1: 197.

³⁵⁵ Abidin Paşa, 1: 147.

³⁵⁶ *Mesnevî*, 1: 434.

müminin kalbidir ve ayette kalb temizliği vurgulanmıştır. Kalbi bozuk, yanlış, hasta düşüncelerden temizlemek gerekir. Çünkü kalb ilahi nurun tecelligâhıdır ve bütün kötü duygulardan arınması gerekir.³⁵⁷

Bundan sonraki beyitlerde ise insân-ı kâmile karşı hased duygusu besleyenlerin yanılığısına işaret edilir. Hz. Mevlâna'ya göre kişinin insânı kâmil olarak tabir olunan kişilere hürmet edip, onlara karşı hased duygusunu öldürmesi gerekir.

“Sen (hakikatte) teni olmayana hile ve hased edersen o hasedden gönül kararır.

Allah erlerinin ayakları altında toprak ol! Bizim gibi sen de hasedin başına toprak at!”³⁵⁸

İnsan hased duygusunu kalbinden çıkarmış atmış olan insân-ı kâmile hased ederse ve ona karşı hileye başvurursa, o hased artık kişinin kalbini karartır ve o kalb ilâhi nura yabancı kalır. İnsân-ı kâmile karşı mütevâzi olup, onlara saygı ve hürmetle bağlılık göstermek, beşerin tabiatının bir sonucu olan hased duygusunu da bu duyguyu öldürmek gerekir.³⁵⁹

Hz. Mevlâna başka bir yerde de kâfirlerin kalblerindeki hasedin şeytandan geldiğini, onların akıl ve gönül gözünü kapattığını söyler. Kâfirlerin hakikati görmemek için akıl ve kalb gözlerini adeta dikiş diker gibi diktiklerini ifade eder.

Kâfirlerin kötü huylarının içinde en aşağı ve hafif olanı haseddir ve bunlar başkalarında gördükleri nimetleri çekemez onların kötülüğünü isterler. Kimde sağdan soldan bir yücelik görürlerse hasedlerinden adeta kulunç illetine tutulur ve hastalanırlar. Zira harmanı yanmış bedbaht, kimsenin mumunun yanmasını istemez. İnsan Allah'tan kendinde bulunan bu hased duygusunun gitmesini istemeli, bu duygudan kurtulmak için çaba içinde olmalıdır.³⁶⁰

Yine farklı beyitlerde de Hz. Mevlâna yokluğa mahkûm olan insanoğlunun hasedden kurtulmasının pek mümkün olmadığını, hased duygusunu kontrolün ancak şeriatın hükümlerinin etkisiyle mümkün olduğunu ifade eder. Ayrıca hased duygusunun çok kuvvetli bir duygu olduğunu, insanların şeriatın hükümlerine az da olsa boyun eğmemiş olmalarıyla hasedden birbirlerini parçalayacak dereceye gelebileceklerini vurgular.

³⁵⁷ Konuk, 1: 197; Abidin Paşa, 1: 148; Bursevî, 156.

³⁵⁸ *Mesnevî*, 1: 435-436.

³⁵⁹ Konuk, 1: 197-198; Bursevî, 157; Abidin Paşa, 148.

³⁶⁰ *Mesnevî*, 4: 2674-2681; Konuk, 8: 257-258; Tâhir-ul-Mevlevî, 13: 696-698.

“O temiz ilâhtır ki yoku yoka âşık eder, yoklukları birbirine vurur, işler çıkarır.

Gönlü perişan âşığın gönlünde hasedler baş gösterir.

Var olan, yoku bu çeşit güçlüklerle sokar, böyle mecbur eder.”³⁶¹

Her türlü noksandan münezzeh olan ilâh ki, esma ve ilâhi sıfatlarının mazharı olarak neticede adem olan fertlerin her birini diğerine âşık yapar. Bu hal buzdan yapılmış bir erkek ile bir kadının birbirine âşık olmasına benzer. Buzlar eridi mi, onların ne âşkları kalır ne kendileri. Âdemden ibaret olan âşıkın kalbinde hased zâhir olur ve o âşık hased sebebiyle ızdırap içinde ve çaresiz bir hale gelir. İşte hakiki varlık sahibi olan Allah Teâlâ, hakikatte yok olan âşıkı böyle ızdıraplı kılar ve çaresiz bırakır.³⁶²

Herkesten ziyade merhametli, esirgeyici olan şu kadınlar yok mu? Öyle olduğu halde iki ortak hasedden birbirini yer.

Taş yürekli erkekleri düşün, artık hased yüzünden onlar da ne hale düşerler, bir kıyas et.

Şeriat, latif afsun okumasaydı herkes düşmanın bedenini yırtar, paramparça ederdi.”³⁶³

Kadınlar yaratılış itibarıyla son derece naif ve merhametli olmalarına rağmen bir erkeğin nikâhında olan iki kadından her biri diğerine karşı kalbinde büyük bir hased duygusu besler. Diğer taraftan kadınlardan çok daha katı yürekli olan erkeklerde hased duygusunun çok daha fazla olacağı muhakkaktır. Eğer şeriat ve ilâhi hükümler beşer üzerinde etkili olmasaydı, insanlardan her biri düşman olduğu kimseyi hased yüzünden parçalar öldürürdü.³⁶⁴

Hased duygusu son derece kuvvetli ve tehlikeli bir duygudur. Kabil’in kardeşini öldürmesine sebep olan da, kardeşlerinin Hz. Yûsuf (a.s.)’u kuyuya atmalarına sebep olan da bu duygudur. Eğer insanlarda Allah’ın emirlerine karşı az da olsa bir bilinç olmasa hased duygusuyla cinayetler işleyen birbirine çeşitli zararlar veren insanların sayısı binleri bulur. Bu kadar büyük kötülükleri yapmasa bile insan hadisi şerifte işaret olunduğu gibi, hased duygusu ateşin odunları yiyip bitirdiği gibi, insanların amellerini, yaptığı güzel şeyleri yer bitirir. Yani hased, her anlamda insana zarar veren kalbde ciddi bir

³⁶¹ *Mesnevî*, 5: 1206-1208.

³⁶² Konuk, 9: 404-405.

³⁶³ *Mesnevî*, 5: 1208-1210.

³⁶⁴ Konuk, 9: 404-405.

manevi hastalıktır. İnsan Allah’a sığınıp O’ndan yardım isteyerek bu duyguyla başetmeye çalışmalıdır.

2.4.2.1.6. Âşk

Âşk, kalb hastalıkları başlığı altında saydığımız diğer duyguların hepsine göre aslında yüce bir duygudur. Buna rağmen bu duygu eğer ilâhi değil de beşerî ise o zaman bir gönül hastalığı olarak tezahür edebilir, bu mecâzi aşktır. Âşkın bir beşere duyulması, bir beşere aşırı muhabbet beslenmesi, gözün ve gönlün ondan başka bir şey görmemesi gönlü manevi duygulara kapatan bir çeşit hastalıktır. Bununla birlikte ilâhi âşk da dışarıdan bakınca sair inlanların gözünde bir gönül hastalığı olarak anlaşılabilir. Çünkü âşık insan nasıl bir âşka düşerse düşsün normal bir insanın kendisinden beklenen davranışları sergileyemez. Oturmasından kalkmasına, konuşmasına, günlük sıradan yaşantısına kadar her davranışı normalin dışındadır.

Mecâzi aşk insanın insana veya diğer yaratıklara aşırıya kaçacak şekilde bir muhabbet beslemesidir.³⁶⁵ Aşk bir insanı, bir mesleği, bir yolu, kendini feda edercesine candan-gönülden sevmek, ona aşırı derecede bağlanmak, adeta onsuz yaşamayı haram saymaktır.³⁶⁶

Âşk duygusu *Mesnevî*’de farklı farklı şekillerde çokça işlenmiş bir duygudur. Biz de çalışmamızda *Mesnevî*’de âşkı iki ayrı başlıkta değerlendirdik. Biri gönül hastalığı olarak kabul edilecek olan mecâzi-beşeri aşk, diğeri de insân-ı kâmilin gönlünü yakan ilâhi âşk.

Âşkın Hz. Mevlâna’ya göre bir gönül hastalığı olduğunu öncelikle aşağıdaki beyitlerden anlıyoruz.

“Âşıklık, gönül inlemesinden zâhirdir. Gönül hastalığı gibi bir hastalık yoktur.

Âşığın illeti illetlerden ayırdır. Âşk Hakk’ın sırlarının usturlabıdır.”³⁶⁷

Âşk cisimde ızdırap vücuda getiren bir gönül hastalığıdır. Bundan dolayı doktorlar âşığın cisim hastası zannedip türlü türlü ilaç verirler; fakat hiç birinin faydası olmaz. Âşığın illeti

³⁶⁵ Uludağ, a.g.e., 239.

³⁶⁶ *et-Târifat*, “Âşk ve Âşık”162.

³⁶⁷ *Mesnevî*, 1: 109-110.

başka illetlere benzemez. Âşk öyle bir şeydir ki onunla Hakk'ın sırlarının kokusu duyulur. Nasıl ki usturlab ile güneşin sırlarının ahvâli bilinir, âşk ile de Hakk'ın sırları bilinir.³⁶⁸

Âşıklık, gönlün ağlamasından belli olur. Gönlün hangi aşk sebebiyle ağladığını ise ancak gönül doktoru sayılacak kâmil insanlar bilir. Gönül hastalığı insandaki diğer hastalıklardan farklıdır. Eğer diğer hastalıklar gibi olsaydı zaten doktorlar onda ilaçlarla çare bulurlardı.³⁶⁹

Hz. Mevlâna'ya göre âşık bir kimsenin halinden âşık olmuş o duyguyu hissetmiş olanların anlayabileceğini söyler. Aşağıdaki beyitlerde bu durum ifade edilmiştir:

“Birisi: ‘Âşıklık nedir?’ Diye sordu. Dedim ki: Benim gibi olursan bilirsin.

Âşk sayıya sığmaz, ölçüye gelmez sevgidir.

Bundan dolayı, hakikatte Hak sıfatıdır, kula nispet edilmesi mecazidir demişlerdir. “Allah onları sever” sözü nerede kaldı.”³⁷⁰

Âşıklık nedir diye soran birine, benim gibi olursan anlarsın dedim. Âşk ve muhabbet hesapsızdır ve âşk Allah'ın sıfatıdır kula nispet edilmesi mecazdır. Allah'ın kullarını sevmesi hakikattir, kulların Allah'ı sevmesi ise Allah'ın muhabbetiyle kıyaslanamayacak kadar zayıf kalır.³⁷¹

Hz. Mevlâna gönlünde âşk hastalığı bulunan kimselerin tereddüt içinde olduklarını ve onların dertlerini dinlemek gamlarına ortak olmak, tereddütlerini gidermek gerektiğini söyler. Ona göre insân-ı kâmil âşk hastalığından derli olan kimselerle alakadar olup dertleriyle onların dertlenmelidir.

“Gönül hastalarının dertlerini dinler, yüce canın su ve toprak ihtiyacını anlarsan, bu bir zekâttır.

Dertli adamın tereddütle dolu, dumanlarla dolu bir gönül evi vardır. Derdini dinlersen o eve bir pencere açmış olursun.

Senin bu dinleyişin ona bir nefes yolu oldu mu gönül yurdunda o acı duman azalır.”³⁷²

³⁶⁸ Konuk, 1: 123.

³⁶⁹ Bursevî, 90.

³⁷⁰ Mesnevî, 2: Giriş.

³⁷¹ Tâhir-ul-Mevlevî, 6: s. 2.

³⁷² Mesnevî, 3: 484-486.

İlâhi âşk ile gönülleri hasta olan kimselerin dertlerini dinlemek ve onların derdine derman olmaya çalışmak adeta zekât ve sadaka vermek gibidir. Çünkü dertli kimselerin gönülleri dumanlarla dolu bir ev gibi nefsânî sıfatlarla doludur. Onların dertlerini dinleyen gönüllerine bir pencere açmış ve dumanın çekilmesini sağlamış olur.³⁷³

Hız. Mevlâna'ya göre âşk bir kalbi istila edip orayı işgal ettiğı zaman, dünyadaki güzel şeyler bile âşığın gözüne çirkin görünür. Âşkın kıskançlığı zümrüt kadar değerli bir taşı bile âşığın gözünde pırasa gibi değersiz kılar. 'Lâ ilâhe illâllâh' kelimesindeki nefyin, yani 'lâ'nın manası ancak budur. Zira âşk, kendisini istila etmiş olan şey dışında kalbde bir şey bırakmaz. Âşk kelimesinin 'sarmaşık' anlamına gelen 'aşeka' kelimesinden geldiğı düşünülmektedir. Nasıl ki sarmaşık, sarıldığı bir ağacın yeşilliklerini kurutup ancak kendi yeşilliğini bırakırsa işte âşk da böyledir kalpte Hakk'ın varlığından başka her şeyi nefy eder.³⁷⁴

Aşağıdaki beyitlerde bu düşünce ifade edilmiştir:

“Âşk, kızıştı da akın etti mi bütün güzeller, göze çirkin görünür.

Âşk gayreti, zümrüdü bile insanın gözüne pırasa kadar âdi gösterir... İşte 'Lâ'nın mânası budur.”³⁷⁵

Hız. Mevlâna, aşağıdaki beyitlerde ise Hız. Bilâl'in inancından dolayı işkencelere maruz kalmasıyla acılar içinde kıvrandığını gören Hız. Peygamberin (s.a.v.) ona inancını gizle demesi üzerine Hız. Bilâl'in bunu yapmasının imkânsızlığını çünkü gönlünün ve bütün bedeninin âşk ateşiyle dolu olduğunu onun âşkından bu halde olduğunu ve buradan yola çıkarak âşkın insân-ı kâmil üzerindeki tesirlerini anlatır.

“Âşk, kahredicidir, ben de onun eline düşmüş, kahrolmuş birisiyim. âşkın coşup köpürmesiyle, âşkın acılığıyla şeker gibi tatlılaştım.

Ey kasırğa, senin önünde bir yaprağım ben, nereye düşeceğimi ne bilirim?

Hilâl'sem de koşuşup duruyorum, Bilâl'sem de. Senin güneşine uymuşum bir kere.

Aydın bedir oluş yahut zayıflayıp eriyerek hilâl haline gelişle ne işi var? O, güneşin ardına düşmüş gölge gibi koşar durur.

Kaza ve kadere karşı bir kararda durmaya kalkışan kendi sakalına güler.

³⁷³ Konuk, 5: 143; Tâhir-ul-Mevlevî, 9: 129.

³⁷⁴ Konuk, 7: 259; Tâhir-ul-Mevlevî, 12: 221.

³⁷⁵ Mesnevî, 4: 866-867.

Hem bir saman çöpü olup rüzgârın önüne düşmek, hem de bir yerde durmaya kalkışmak.
Hem kıyamet, hem de sonra işe güce girişmeye kalkmak!

Ben âşkın elinde dağarcıktaki kedi gibiyim. Bir an yukarı çıkmadayım, bir an aşağı düşmede.

O, beni başının üstünde döndürüp durmada. Ne aşağıda kararım var, ne yukarıda.”

“Âşıklar kuvvetli bir selin önüne düşmüşlerdir. Onlar âşkın takdirine razı olmuşlardır.³⁷⁶

Âşk insanın bedenini ve nefsinin kahredici bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte âşk insanın ruhani sıfatlarını da ortaya çıkarır. Böylece insan âşkın acılığını bir süre sonra şeker gibi tatlı hisseder. Hz. Peygamber: “Kalb, sahrada bir kuş tüyü gibidir; rüzgâr onu istediği gibi içine ve dışına çevirir”³⁷⁷ buyurmuştur. Bunun gibi âşık insan da rüzgârın önünde nereye gideceği belli olmayan bir saman çöpü gibidir. Sert bir rüzgâr esse ve saman çöpü onun önünde kımıldamadan dursa yahut kıyamet kopsa ve bir kimse günlük işlerini yapmaya kalkışsa bu mümkün olur mu? İşte âşk da rüzgâr ve kıyamet gibidir. Geldiği vakit insan kendine mâlik olamaz.

Âşık insan, ayın güneşin peşinde koşması gibi maşukunun peşinde sürekli koşar. Ay ister hilâl olsun, ister dolunay her haliyle nasıl ki güneşin peşinde koşar, işte âşık da maşukunun peşinde böyle koşar durur. Kişi âşkın hükmü altında mağlub ve zebundur dolayısıyla âşka karşı mücadele etmek ancak kişinin kendisiyle alay etmesi olur.

Âşık, âşkın elinde dağarcık içindeki kedi gibidir. Dağarcığın ağzı bağlı olduğu için kedi her seferinde tırmanıp çıkmak istediğinde tekrar aşağı düşer ve dağarcığın içinde çırpınır durur.

Âşk, bir yanıyla da şiddetle akan bir sele benzer. Âşıklar bu selin içine düşmüşlerdir. Bu şiddetli selin içinden çıkmak isterler fakat çıkamazlar. Sonunda âşkın hükmüne razı olup kendilerini akıntıya bırakırlar.³⁷⁸

Hz. Mevlâna başka bir yerde de âşkın insan üzerinde deliliğe varacak kadar etkisi olduğunu söyler. Âşık kimsenin âşkın kendisine yar ve dost edindiğini tıpkı köpeğin kendi yarasını yalayarak iyileştirmesine benzetir. Âşk birine musallat olunca artık onun evinde kendisine refakat edecek hiçbir kimse kalmaz, herkes kaçır gider. Bu dünya

³⁷⁶ *Mesnevî*, 6: 902-910.

³⁷⁷ *Aclunî, Kelşfu'l-Hafâ*, 7: 306.

³⁷⁸ *Konuk*, 11: 311-313.

köyünde âşkın mahremi kimse yoktur ve akıl ehli kimseler de âşığa yabancı kalırlar. Âşık kimsenin akli onun sevdasından kör ve sağırdır ve âşığın akli muattal olduğundan âlemde ondan daha deli bir kimse yoktur. Hatta akıl erbâbı kimseler âşığın ahvâline bakarak onu tımarhaneye bile kapatmışlardır. Bununla birlikte âşık kimsenin deliliği avamın deliliğine benzemez. Zira avamın deliliği için tıpta çeşitli çareler aranırken âşığın deliliğinin tıpta da herhangi bir tedavisi yoktur.³⁷⁹

“İnsanı dertlere düşüren âşka yar oldu. Köpek yarasını yalaya yalaya iyi eder.

Âşk ıstırabına hiçbir yar, hiçbir ortak yoktur. Âşığa âlemde bir tek mahrem bile bulunmaz.

Âşıktan daha deli kimse yoktur. Akıl, onun sevdasına karşı kördür sağırdır.

Çünkü bu, herkesin deliliğine benzemez ki. Hekimlik bilgisinde bunu iyileştirecek hükümler yoktur.”³⁸⁰

Netice olarak, diyebiliriz ki Menevî’de gönlün mânevi hastalıklarından biri de âşk duygusudur. Âşk insanın kimyasını bozacak kadar güçlü bir etkiye sahip bir duygudur. İnsan âşkın kalbini etki almasıyla bütün davranışlarını etki altına alacak bir duygunun esiri olmuş olur. Âşk duygusu insana güzellikleri çirkin, çirkinlikleri güzel; gündüzü gece, baharı güz gösterir. Bu şekilde âşk duygusuyla doğal dengesini yitiren insan hakikatlerden de uzaklaşır. Gözünün önünde cereyan eden vahdet hakikatini görmez hale gelir ve kulluk vazifesini de ihmal eder.

2.4.2.1.7. Kasvet-Kabz

Kasvet kalbin katılığı ve karalığı, duygusuzluk mânâsındadır. Tasavvufta kasvet, kulun işlediği amel ve ibadetleri kendi hüneri bilmesi olarak tarif edilmiştir.³⁸¹ Kasvet, sâlikin kalbinde gelişen ve cezâyı gerektiren mânevi bir durumun belirmesidir³⁸² şeklinde de tarif edilmiştir.

Kabz ise darlık, sıkıntı, ruhun üzüntülü, dertli, elemli ve endişeli olması, akıl ve kalbdeki verimsiz, kısır haldir.³⁸³

³⁷⁹ Konuk, 12: 21-23.

³⁸⁰ *Mesnevî*, 6: 1977-1980.

³⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “Kasvet”, 208.

³⁸² Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, 169.

³⁸³ Kuşeyri, a.g.e., 151-152.

Mesnevî'nin I. Cildinde geçen padişah cariyе hikâyesinin “İstisnânın terkinden murâdım bir kasvettir; arız bir hâl olan ancak söylemek değildir.” şeklindeki 49. beytinde cariyeyi iyileştirmek isteyen doktorların inşallah demedikleri ve bunu dilleriyle alışlageldik bir şekilde ifade etmekten ziyâde kalb katılıklarından olan kasvetlerinden yani başarıyı kendilerinden bilmelerinden dolayı söylemedikleri anlatılmaktadır.³⁸⁴

Hз. Mevlâna aşğıdaki beyitlerde sâlikin mürşidini terk etmesi ve zikrini ihmal etmesi sonucu gönlünde sıkıntıların, aşlamaz huzursuzlukların meydana geleceğini anlatır. Böyle bir durumda insanın içini büyük bir kasvet kaplar bundan dolayı sâlik virdi ihmal etmemeli ve mürşidinin kapısından ayrılmamalıdır.

“Sülûkte virdini terk edersen zahmete, mihnete düşer, sıkıntıya düşersin ya.

İşte o te'dibdir. Yapma, o eski ahdi hiç değıştirme demektir.

Bu iç sıkıntısı bir zincir şeklini almadan, bu gönlünü sıkın şey, ayağını bağlamadan önce.

Bu işareti, beyhude zannetmemen için uğradığın o mâkul zahmet, duyguna hitap eder bir hale gelir ve meydana çıkar.

Suç işlediğin zaman iç sıkıntıları gönlünü kaplar, bu sıkıntılar, ecelden sonra ise zincir şekline bürünür.

Burada bizi anmaktan çekinen kişiye dar bir yaşayış verilir ve körlükle cezalanır.

Hırsız, insanların mallarını çaldı mı bir iç sıkıntısı, bir darlık gönlünü tırmalamaya başlar.

O, bu sıkıntı, bu darlık nedir ki, der? Şerrinden ağlayan mazlum yok mu işte onun sıkıntısı, onun darlığı.

Bu darlığa, bu sıkıntıya pek aldırış etmezse bu inadının rüzgarı ateşini üfler.

Hülâsa gönöl sıkıntısı, memurların sıkıştırması haline gelir, o manalar, duyulur, görülür bir hale gelip meydana çıkar.

Dertler, zindan ve çarmıh olur. Dert; köktür, kök; dal budak verir.”³⁸⁵

Sâlik, Hak yolundaki sülûkünde kendisine vazife olarak bildiği virdini yani günlük duaları, nafile namazları ve Kur'an-ı Kerîm tilâvetinden oluşan ibadetlerinden birini bile terk ederse kalbine bir kabz ve sıkıntı gelir, vücudunda cismânî acılar ve sıtmalar meydana gelir. İşte bundan dolayı sâlik virdini ve mürşidiyle olan ahdini bozmamalıdır, manevi terbiyesine devam etmelidir.

³⁸⁴ Bkz., Konuk, 1: 100.

³⁸⁵ Mesnevî, 3: 349-359.

Sâlikin dünyadayken gönlüne yerleşen bu iç sıkıntısı, berzah âleminde de peşini bırakmaz ve onu, en yüksek makama ulaşmasına mani olacak bir zincir gibi ayağından tutacaktır. Nitekim Allah Teâlâ, “Bizim zikrimizden yüz çeviren kimseye dar yaşayış veririz ve biz onu kıyamet gününde kör olarak hasrederiz” (Tâhâ, 20/124) buyurmuştur. O zaman sâlikin böyle bir kabza düçar olmadan önce manevi terbiyesinde uyanık olup kararlılıkla vazifesine devam etmesi gerekir.

Masiyyetten dolayı kalbinde bir kabz hali meydana gelen kişinin durumu, bir hırsızın kalbinde hissettiği sıkıntıya benzer. Hırsız bazen bazı kimlerin malını çaldıktan sonra içinde sebebini bilmediği bir sıkıntı hisseder. Acaba bu sıkıntı nedendir diye düşünür. Oysa içindeki sıkıntının nedeni malını çaldığı mazlumin ahıdır. Hırsız eğer bu sıkıntının nedenini sorgulayıp anlamaya çalışmazsa, o fiilinden vazgeçmez ve bundan sonra da defalarca aynı şekilde hırsızlığa teşebbüs eder. Ve içindeki sıkıntının nedenini de tutsak olmaktan, zindanda olmaktan kaynaklı bilir. Sâlik de eğer iç sıkıntısının sebebini bulmak için çabalamazsa sürekli aynı hataları yapmaya devam eder, içindeki sıkıntıların sebebini maddi âlemde arar.³⁸⁶

İnsanın kalbini saran, kalbi katılaştıran kasvet duygusu ve kalbini sıkıp daraltan kabz duygusu gönülde ilâhi hakikatlerin neşvü nema bulmasında engel teşkil eden duygulardır. Hz. Mevlâna'ya göre bu ruh sıkıntıları ve katılıkları zikirle, virdle bertaraf edilebilir böylelikle gönül ferahlama, açılma, hakikatleri görme imkânına erişir.

2.4.2.1.8. Gaflet-Cehâlet

Dalgınlık, habersizlik, yanılma ve boş bulunma gibi anlamlara gelen gaflet, tasavvufta Hak'tan habersiz, gâfil olma gibi anlamlara gelir. Gâfil de kendini tanımayan, âlemi Allah'ın tecelli aynası olarak görmeyen kişiye denir.³⁸⁷

Cehâlet ise bilgisizlik anlamına gelir. Tasavvufta, yıllarca birçok ilim tahsil etmiş olsa bile gerçekleri kavrama yeteneğinden uzak gönüller için kullanılır.³⁸⁸

³⁸⁶ Konuk, 5: 105-108.

³⁸⁷ Cürcâni, a.g.e., “Gaflet”, 168.

³⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “Cehalet”, 85.

İnsanın kalbinin, yaratılış gerçeğini görmesine, kâmil insan olma yolunda doğru bir biçimde ilerlemesine engel olan duygulardan biri de onun gaflet içinde olmasıdır. İnsanların birçoğu dünya hayatı boyunca uykudadır, gerçeklikten bîhaberdir. Her şey gözünün önünde olduğu halde insan birçok şeyin farkında değildir.

Cahil kimsenin gönül gözü kapalıdır ve dışarıdan nasıl bir etkide bulunulursa bulunulsun onun gönlüne işlemez. Dağa taşla ölüye konuşsan etkili olur, mermere konuşsan mermer ufalanır kuma döner ama gönül gözü kapalı olan kimse üzerinde hiçbir şeyin tesiri olmaz.³⁸⁹ Nitekim âyeti kerimede “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de perde gerilmiştir” (Bakara, 2/7) buyrulmuştur.

Tasavvufta gaflet (aldanma) dünya yüzünden ahiretten gafil olmak ve hem Allah’tan hem de ahiretten gafil olmak şeklinde iki çeşit olarak görülmüştür. Her durumda Allah’tan da ahiretten de gafil olmanın sebepleri bu dünyadaki nimetler, rahat yaşantı, dünyayı ahirete tercih etme ve ahiretin varlığını reddetme şeklinde sayılabilir.³⁹⁰

Mesnevî’de de muhtelif beyitlerde insanın cehaleti ve gafleti ele alınmış, insanların bir çoğunun gaflet içinde gerçeklikten bîhaber olarak yaşadığı vurgulanmıştır..

Hiz. Mevlâna’ya göre insan gaflet ve cehalet sebebiyle olayların ancak maddi boyutunu görür, karşısındaki suretlerin sırrını farkedemez. Aracı görür ama amacı göremez hatta aracı amaç zanneder. İnsan ancak gaflet ve cehaletinden dolayı eşyanın hakikatine vakıf olamaz.

Aşağıdaki beyitlerde bu hususa işaret olunmuştur:

“Gönül kendisine sır vereni; ok, kendisini uzağa atanı görmedikçe.

Atımı kaybettim sanır, bindiği atı inat ve hırçınlıkla yolda hızlı hızlı koşturur.

O yiğit, atını kaybolmuş sanır, bindiği atı inat ve hırçınlıkla koşturmuştur!

O sersem bağırır, arar, tarar kapı kapı dolaşır, her tarafı arar, sorar:

“Atımı çalan nerede, kimdir?” Efendi şu uyluğunun altındaki mahlûk ne?

Evet, bu attır; fakat bu at nerede? Ey at arayan yiğit binici, kendine gel!³⁹¹

³⁸⁹ *Mesnevî*, 3: 2586-2589.

³⁹⁰ el-Muhâsibî, a.g.e., 509.

³⁹¹ *Mesnevî*, 1: 1114-1119.

Maddi suretlere aldanıp, hikmetlerle dolu akıl deryasındaki manevi etkileri görmeyen insan, olayları maddi sebeplerle sınırlı düşünür. Hakikati suret vasıtasıyla idrake çalışan kimse, kendi ruhunun, külli ruhun cüz'ü, aklının ise külli aklın cüz'ü olup daima ona rakip olduğunu bilemez. Aradığı mana ve hakikat kendi vücudunda olduğu halde, gafletinden dolayı, onu dışarıda arar.³⁹²

Üstüne bindiği atın farkında olmayan gafil suret-perest, şuna buna “Benim atım nerededir, kim çaldı?” dediği vakit; o gafilin halini farkedenden birisi de; “Atın çalındı ise, şu üstüne bindiğin şey nedir?” der. İşte kendi ruhu ve akli ile hareket eden adamın, acaba ruh ve akıl âlemi nasıldır diye şuna buna sorması, tamamıyla atını arayan adamın hali gibidir. Ruhu ve akli anlamak isteyen bir kimseye, bir hakiki ârif çıkıp “Efendi sen, ruh ve akıl âlemi içindesin, senin ruhun ve aklın vardır ama ben o ruhu ve akli görmek ve anlamak isterim. Kendine gel; bu sersemlikten vazgeç; halinin farkına var, ruh ve akıl âlemini hariçte değil, kendi vücudunda zevkan müşahade et! Zira senin kalbin donmuş, katılaşmış hareketin ruhun ile idrakin ise aklın iledir; binaenaleyh senin senliğin ancak ruhun ve aklın iledir”, der³⁹³

Hz. Mevlâna başka bir yerde de insandaki gafletve cehaletin etkilerini canlıların gıda ihtiyacının farklı olmasından yola çıkarak anlatır. İnsanın yiyeceği farklıdır, öküzün yiyeceği farklı, ikisinin yiyeceğinin bir diğerine faydası olmaz. İşte gönlün gıdası da farklıdır, onu doğru gıda ile beslemek gerekir. Gönlün gıdası ancak Allah'ı anmak, O'na yönelmektir fakat bazı insanlar zaman zaman gaflet ve cehalet gibi gönül hastalıkları nedeniyle gönle yanlış gıdalar verirler ya da yanlış verilen gıdaların sonucunda gaflet ve cehâlet gibi gönül hastalıkları da ortaya çıkar.

Mesnevî’de yer alan aşağıdaki beyitlerde uzunca bu konuya işaret edilmiştir:

“Şekerden öküze, eşeğe ne fayda var? Her canın başka bir gıdası vardır.

Fakat o gıda, gıdalanan kişiye arızî ise ona nasihat etmek de onu doğru yola getirmek demektir.

Birisi hastalık dolayısıyla toprak yemeği sevse toprağı, kendisine gıda sanır ama,

Asıl gıdasını unutmuş, hastalık yüzünden alıştığı gıdaya yüz tutmuştur.

.....

³⁹² Abidin Paşa, 1: 374; Konuk, 1: 353.

³⁹³ Konuk, 1: 353-354.

İnsanın aslî gıdası Allah nurudur; ona hayvan gıdası layık değil!

Fakat gönül, hastalık yüzünden bu gıdaya düşmüştür; gece gündüz bu suyu içmekte bu toprağı yemektedir.

Bu gıdayı yiyen kişinin yüzü sapsarıdır. Ayağı tutmaz kalbi heyecana uğrar. Nerede yol olan göklerin gıdası, nerede bu?

.....

Güneşin gıdası, Arş nurundandır. Hasetçinin, şeytanın gıdası ferş dumanındandır.

.....

Gönül her dosttan bir gıda ile gıdalanır, her bilgiden bir lezzet alır.

.....

İnsan, yeşillığe baksa gönlü hoşlanır, gamı gider neşelenir.

Canımız neşelenirse bizden iyilikler, ihsanlar doğar.”³⁹⁴

Konuk ve Tâhiru'l-Mevlevî şerhlerinden derlediğimiz bilgiler doğrultusunda yukarıdaki beyitler hakkında özetle aşağıdaki ifadeler kullanılmıştır.

Her canlının gıdası farklıdır. Hayvanların gıdası kendilerine göre olduğu gibi insanların gıdası da kendine göredir. İnsanın gıdası maddi ve manevi olarak iki şekildedir. Maddi gıda bedeni, manevi gıda kalbi besler. Böyleyken bazen insanlar yanlış gıdayla beslenebilirler. Bu kimseler kendilerini dünyanın malına mülküne ve fani güzelliğine kaptırmış, Hak nurundan olan asli gıdalarını unutmuşlardır. Böyle kimselere nasihat etmek riyazettir.

Bu arızî hâl, hastalığından dolayı toprak yiyen, toprağı kendisine gıda sanan kimselerin hâline benzer. O kimse tabii gıdasını unutmuş, yüzünü alışageldiği toprağa çevirmiştir. Oysa insanların asli gıdası yukarıda da bahsedildiği gibi nur-ı ilahidir, hayvanların gıdası ona layık değildir. Lâkin insan manevi hastalığı dolayısıyla gece, gündüz bu çamur mahsulünden yemeye mecbur olmuştur. O manevi hastalık Allah'tan gaflettir.

Sudan ve çamurdan elde edilmiş gıdaya müptela olmuş kişinin yüzü sapsarıdır evliyanın huzurunda utanmıştır, ayağı zayıftır Hak yolunda yürüyemez ve kalbi hafıftır İlâhi mârifet yükünü taşıyamaz. Semavi gıdayla böyle bir gıda karşılaştırılabilir mi?

³⁹⁴ Mesnevî, 2: 1078-1096.

Allah'ın veli kullarının gıdası hakikat-i Muhammediyye'den nazil olan ulûm-i ledüniyyedir; hasudların ve şeytanların gıdası ise arzın buharından ve rutubetinden meydana gelen şeylerdir.

Gönül her bir yar ve refikten bir gıda yani bir huy kapar; her ilimden bir safa alır. Şayet refik sâlih ise, gönül ondan güzel huylar alır; fâsık ise ondan fenâ tabiatlara meyleder. Tıpkı insanın akarsu kenarındaki yeşilliklerden oluşan bir manzara karşısında gönlünün şenlenmesi böylelikle kendisinden güzelliklerin doğması gibi.³⁹⁵

Peygamberler: “Gönülde bir gaflet hastalığı vardır ki, insan o illet yüzünden Hak ve hakikatin düşmanıdır” dediler. Bundan dolayı bütün nimetler onda illet olur. Hastalıkta yenen yemek insana nasıl kuvvet verir? Ey cahil ve inatçı kimse, sana gelen nimetlerin hepsi kötüleşti, saf olanlar bile bulandı. Elini neye atsan, kalbindeki düşmanlık sebebiyle nahoş bir hale getirdin. Sevgisizlik seni şükürsüz bir hale getirdi. Senin için tanıdık ve dost kim varsa hepsi gözüne hor görünürken yabancılar sende değerli hale geldi, gözünde yüceldi. Bunların hepsi senin kalbindeki o gaflet hastalığından kaynaklandı ve o hastalık bütün uzuvlarına sirayet etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Âdemoğlunun bedeninde bir et parçası vardır. O iyi olunca bütün beden iyidir, bozulunca da bütün beden bozulur. Haberin olsun ki o et parçası kalptir”³⁹⁶ buyurmuştur. Bütün bunlardan dolayı vücuttaki o illeti (gaflet hastalığını) çabucak defetmek gerekir. Çünkü o illet sebebiyle şeker bile insana zehir gibi gelir. Âbı hayat suyu bile ateş olur.³⁹⁷

Başka bir yerde de Hz. Mevlâna gafletin sebebinin Hak yolunda tembellik etmekten kaynaklandığını ifade eder. Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

Gaflet, dert, tembellik ve gönül karanlığı gibi ne varsa hepsi de yere mensup ve aşağılık bir şey olan tenden ileri gelir

“Gaflet tenden ileri gelir. Ten, ruh oldu mu artık şüphesiz bir halde bütün sırları görür.”³⁹⁸

Hakikatten gaflet, Hak yolunda çaba ve gayret hususundaki tembellik hep cismin yoğun olarak varlığından kaynaklanır; bu durum riyazat ve mücahedat ile muattal olur ve

³⁹⁵ Konuk, 3: 301-307, Tâhir-ul-Mevlevî, 4: 355-361, *Mesnevî*, 2: 1078-1096.

³⁹⁶ Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107,108.

³⁹⁷ *Mesnevî*, 3: 2677-2685; Konuk, 6: 79-81; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 697-699.

³⁹⁸ *Mesnevî*, 3: 3566.

böylece varlık perdesi kalkar, ruhun gözü gaybın sırlarını müşahade eder. Bu müşahade artık zaruri bir hal sayılır.³⁹⁹

2.4.2.1.9. Taklit

İnsanoğlunun ekserisinde var olan eksikliklerden biri öz ve sözde bir olunmamasıdır. Bu durum, doğru ve dürüst olmaktan ziyade insanların dilde söyledikleri sözlerin kalblerinde etki uyandırmaması sadece lafta kalmasıyla alakalıdır.

İnsanın diliyle söylediğinin kalbine tesir etmemesi, özünün sözünün bir olmaması da bir çeşit kalb hastalığı olarak kabul edilebilir.

Bir kalb hastalığı olarak *Mesnevî*'de üzerinde durulan konulardan biri de budur, insanların söyledikleri sözlerin kalblerine tesir edip etmemesi. Hz. Mevlâna bu kişileri taklitçi olarak değerlendirir ve şunları söyler:

“Taklit, her iyiliğin afetidir. Sağlam bir dağ bile hakikatte samandan ibarettir.

Köre; kuvvetli ve tez kızar olsa bile bir et parçasıdır, gözü yok!

Kıldan ince söz söylese bile gönlünün, o sözden haberi olmaz.

.....

Mukallit, söz söylerken ağlasa bile habîsin maksadı, ancak tamahtır.

Ağlar da yanık sözler söyler. Fakat kendisinde yanan yürek nerde, yırtılan etek nerde?

Muhakkikle mukallit arasında çok fark vardır. Bu Davut gibidir, öbürü ses gibi.

.....

Kâfir de Allah der, mümin de. Fakat ikisinin arasında adamakıllı fark var.

O yoksul, ekmek için Allah der, haramdan çekinense candan, gönülden.

Eğer yoksul, söylediği sözü bilseydi, gözünde ne az kalırdı ne çok!

Ekmek isteyen yıllardır Allah der, fakat saman için Mushaf taşıyan eşeğe benzer.

Dudağındaki gönlüne doğsa, gönlünü aydınlatsaydı bedeni zerre zerre olurdu.”⁴⁰⁰

³⁹⁹ Konuk, 6: 304.

⁴⁰⁰ *Mesnevî*, 2: 483-501.

A. Avni Konuk eserinde bu beyitleri şu şekilde izah etmiştir. İman ve amel taklit suretiyle de olsa iyidir. Fakat tahkik varken taklitle yetinmek zarardır. Çünkü taklidi olan şeyler görünürde sağlam bir dağ gibi olsa da gerçekte bir saman yığını gibi dayanıksızdır.

Taklitçi güçlü görünen bir köre benzer. Ne kadar güçlü ve gazabı şiddetli olursa olsun bir et parçasından gibidir. Onun gazabının bir hükmü yoktur.

Taklitçi ulemâ kıldan ince mana içeren Birsöz söylese bile; o manaların zevkinden ve sırrından haberdar olmaz. Böyle kimseler zaman zaman ölünün arkasından ağıt yakan ağıtçılar gibi saçını başını yolarak yürek yakıcı sözler söylerler; fakat onlarda ne yürek yanıklığı ne sıdk ne de ihlâs vardır.

Muhakkik ve mukallit arasında çok fark vardır. Birinin sesi Dâvud'un (a.s) sesi ise diğerininki Dâvud'un (a.s) dağlardan gelen aksi sadâsı gibidir. Birisi asıl, diğeri gölgedir.

Kâfir de, mümin de Allah der ama ikisinin hayalleri arasında pek çok fark vardır.

Aynı şekilde dilenci ekmek kazanmak hayali ile muttaki ise ruhun hakikati olan Hak için Allah der. Dilenci yıllardır telaffuz ettiği o sözlerin manalarını hissetseydi erir giderdi. Oysa onun durumu yiyeceğine kavuşmak için taşıdığı Mushaf'ın manasından haberdar olmayan eşeğin hali gibidir.⁴⁰¹

Hz. Mevlâna yine aynı hususa *Mesnevî Şerif'in* üçüncü cildinde Fil Hikâyesinde değinir. Hz. Mevlâna'ya göre kalbde bulunan kötülükler dilden dökülür, dil ile ne kadar güzel söz söylenirse söylensin kalbteki çirkinlikler gizlenemez. Böyle bir dilden dökülen dualar da Allah katında makbul olmaz. Öte yandan kişinin lafzı tam olmasa bile kalb-i selim ile ettiği dualar Allah katında kabul olunur.

“Kibir, hırs, şehvet kokusu, söz söylerken soğan gibi kokar.

Yemin eder de ‘Ben onları ne zaman yedim? Soğandan da çekinmekteyim, sarımsaktan da’ dersin

O yalan yemini ederken nefesin, kovuculuk eder.

Kokusu seninle beraber oturanların dimağına vurur.

O koku yüzünden dualar reddedilir. O kötü Kalb sözle kendisini gösterir.

⁴⁰¹ Konuk, 3: 145-148.

.....
Fakat sözün eğri, özün doğru olursa o söz eğriliği, Allah’a makbuldür.”⁴⁰²

İnsandaki nefsâni sıfatlardan her birinin kibir, hırs, tama gibi çeşitli kokuları vardır. O kokular tıpkı soğan yemiş bir insanın nefesinden yayılan koku gibi söz söylerken etrafa yayılır. Tıpkı soğan sarımsak yiyip de ben onları yemiyorum diyen bir insan gibi kibirli insan da bende hırs ve kibir yoktur der. Fakat onun hal ve tavrından sözlerinden hikmet ehli kimseler onun nasıl birisi olduğunu kalbinde hangi sıfatların barındığını anlarlar. Bundan dolayı birçok ağızdan çıkan güzel dua kalbin eğriliğinden dolayı Allah tarafından kabul edilmeyip reddedilir. Çünkü duada esas olan bâtıdır. Nitekim Allah Teâla “Kalblerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler” (Feth, 48/11) buyurur. Buna mukabil kişinin sözü eğri olup manası ve muradı doğru olursa yani ifade ve telaffuzda hatası, eksiği olsa da duası Hak Teâla hazretleri tarafından kabul buyurulur.⁴⁰³ Tıpkı Bilal-i Habeşi’nin ezan okurken ‘Hayye’i ‘Heyye’ okuması gibi. Zîra dostların hatası yabancıların doğrusundan daha iyidir.⁴⁰⁴

Netice olarak konun başında da ifade ettiğimiz gibi kalb, insandaki en yüce duyguların merkezi, marifet ve irfanın mahallidir. Genelde tasavvufta özelde ise *Mesnevî*’de kalb insanda en önemli noktada görülmüş ve davranışların düşüncelerin merkezi kabul edilmiştir. Bu kadar önemli bir konuma sahip olan kalb bazen çeşitli etkiler sebebiyle bu önemli işlevini yerine getiremez hatta tam tersi olumsuzlukların doğduğu bir nokta olabilir. İşte kalbin asıl vazifesini yerine getirmeye engel olan duygular kabde ortaya çıkan mânevi hastalıklardır. *Mesnevî*’de bu manevi hastalıklara çokça değinilmiş, kalbin manevi hastalıkları hemen her ciltte farklı farklı şekillerde ele alınıp işlenmiştir. Bizde *Mesnevî*’den tespit ettiğimiz bu kalp hastalıklarını başlıklara ayırarak ele alıp detaylıca sunmaya çalıştık. Sonuç olarak bu noktada diyebiliriz ki kalp hastalıklarını tedavi etmek de bunlardan kurtulmak da ancak insanın kendi çabasıyla mümkün olabilir. İnsan öncelikle Allah’a sığınarak, O’nu zikredip dua ve niyazda bulunarak ayrıca bir mürşidi kâmilin önderliğine başvurup ondan yardım alarak kalbinin hakikatleri görmesine engel olan hastalıkları bertaraf edip bunlardan kurtulabilir.

⁴⁰² *Mesnevî*, 3: 166-171.

⁴⁰³ Konuk, 5: 61-62.

⁴⁰⁴ Konuk, 5: 62; *Mesnevî*, 3: 172.

2.4.3. Âşık Kalbler

Âşk sevginin son mertebesi; sevginin insanı hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Sûfiler sevgiyi çeşitli kısımlara ayırır ve aşkı bu kısımların en üst mertebesine koyarlar.⁴⁰⁵

Âşka herhangi bir hudut çizilemez çünkü aşkın bir tarifi yoktur. Âşık ise ancak mâşukta helâk olan kişi olarak tarif edilebilir.⁴⁰⁶ Gerçek âşık güle değil, külle âşıktır. Âşık olan kimse iyi ve güzel olan şeyleri sevdiği kadar kahrı ve mihneti de sevmelidir.⁴⁰⁷

Âşk da mârifet gibi sonradan kazanılan bir duygu değildir, Allah tarafından bahşedilmiş bir duygudur. Bütün dünya aşkı kendine çekmeye çalışsa bunu gücü yetemez ve aynı şekilde bütün dünya birleşip aşkı reddetse asla başarıya ulaşamaz.⁴⁰⁸

Sevgi ve âşk anlamlarına gelen muhabbet kelimesi, Tasavvuf ıstılahında Allah aşkını ifade etmek üzere “muhabbetullah” şeklinde kullanılmıştır. İlk sûfiler tarafından daha çok kullanılan “muhabbetullah” kavramı hicri IV. yüz yıldan itibaren “aşkullah-Allah aşkı” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁹

İlâhi aşk tasavvufun en önemli meselelerinden biridir. Tasavvuf anlayışına göre sûfinin gönlü ilâhi aşka doludur ve bu aşk onun gönlünü yakan bir ateştir. Hz. Mevlânâ da eserlerinde bu duyguyu en güzel şekilde yansıtan mutasavvıflardan biridir.

Âşk duygusunun hasta kalbler bölümünde bir çeşit kalb hastalığı olduğundan da bahsetmiştik. Kalb eğer maddi şeylere, gelip geçici dünya zevklerine; manaya değil de cisme yönelmiş ve bunlara karşı bir âşk duygusu geliştirmişse o zaman bu duygu bir hastalıktır. Çünkü âşk insanın sağlıklı düşünmesini doğru kararlar vermesini engelleyen kuvvetli bir duygudur. Fakat kalb eğer manaya yönelmiş ilahi aşka meyletmişse o zaman bu duygu bir hastalık değil bilakis ilaçtır denilebilir. Dolayısıyla bizim çalışmamızın bu bölümünde ele alacağımız husus Allah âşkıyla yanan kalblerdir.

Kur'an-ı Kerim'de de Allah sevgisini-aşkını anlatan çeşitli ayetler mevcuttur. “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin” (Âl-i İmran, 3/31),

⁴⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “Âşk”, 48.

⁴⁰⁶ Kuşeyri, a.g.e., 406-407.

⁴⁰⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV, İstanbul 2004, 204.

⁴⁰⁸ Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2004, 78.

⁴⁰⁹ Arpaguş, a.g.e., 598.

“İnsanlardan bazıları Allah’a ortak koştuklarını Allah’ı gibi severler. İnananlarsa, Allah’ı onlardan daha kuvvetli bir sevgiyle severler” (Bakara, 2/165) ayetleri bu konuya örnek gösterilecek ayetlerdendir. Ayrıca hadislerde de Allah sevgisinin anlatıldığını görmekteyiz. “ Allah Teâla bir kulunu sevdiği zaman Cebrail’e; “Ey Cebrail, ben falan kulumu seviyorum onu sen de sev” der. Cebrail o kulu sever ve semâ ehline; “Allah falan kulunu seviyor, onu siz de seviniz” diye nidâ eder. Bunun üzerine semâdakiler de o kulu severler. Sonra Allah o kulun yeryüzünde hüsnü kabul görmesini sağlar. Herkes ona teveccüh eder”⁴¹⁰ hadîs-i şerîfi bu konuya örnek gösterilebilir. Buradaki âyetlerin ve hadîsin dışında pek çok âyet ve hadîste Allah sevgisi anlatılmıştır.

Bizim bu başlık altında ele aldığımız âşk, kalbe Allah sevgisinin yerleşerek ileri boyutlara ulaşması, gönülde Allah âşkından başka bir duyguya yer olmamasıdır.

Mesnevî’ye göre kalbin Allah aşkıyla yanıp tutuşacak bir seviyeye gelmesi kalbin bir sıfatı olarak görülebilir. Ve bu sıfat kalbin diğer sıfatlarına nazaran oldukça yüce bir sıfat kabul edilmelidir. Zira kalbin Allah aşkıyla yanıp tutuşması, Allah’tan gayri her şeyden yüz çevirmesi sıradan bir durum değildir ve bu durum o kalbin bu aşamaya gelinceye kadar büyük mesafeler katettiğine işaret eder.

Kalbe âşk duygusun gelip yerleşmesinde ve kalbin ilâhi âşkla yanıp tutuşmasında şüphesiz Allah’ı anıp gece gündüz onu zikretmek, ibadetler konusunda azami bir gayret göstermek, gönlü masivadan arındırmak, nefsin etkisinden kurtulmak vb. mücadeleler etkindir. Evliya ve enbiyalar, sûfi bir hayat tarzı benimsemiş kimseler ise bu mücadeleyi hayatlarında en güzel örnekleyen kişilerdir.

Mesnevî’de insân-ı kâmilin gönlünün âşk ateşiyle yanmasına dair pek çok beyit bulunmaktadır. *Mesnevî*’nin daha birinci cildinin ilk beyitleri gönlün âşkından ve o âşktan kaynaklanan iniltiden bahseder. *Mesnevî*’ye göre burada âşık kimse “ney”e benzetilir ve “ney”in sesi âşk ateşiyle yanan kimsenin gönül ateşine benzetilir.

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın... herkes ağlayıp inledi.

Ayrılıktan parça parça olmuş, Kalb isterim ki, iştiyak derdimi açayım.

⁴¹⁰ Buhârî, “Edeb”, 41; Müslim, “Birr”, 48.

Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.”⁴¹¹

Abidin Paşa eserinde bu beyitleri uzun uzun şerh eder. Burada “ney”den kastedilenin ârif kimseler olduğunu söyleyerek özetle şu yorumları yapar; “ney” nasıl ki kamışlıktan kesilmeden önce taze ve hayat sahibiyse ârif kimselerin ruhu da ruhlar âleminde sonsuz mânevi lezzetlerle iç içe idi, dünyaya gelince burası onlar için adeta bir çöl mesabesinde oldu. Onlar susuz kalan o kamış gibi kurudular. Böylelikle ayrılık ateşiyle inlediler ve feryatları işiten herkesi ağlattı. Âşık-arif bu dünyada kendi gibi insanları arayıp onlara derdini anlatmak isterken bir taraftan da vuslata ermek, sevgiliye kavuşmak için gün saymaktadır.⁴¹²

Kısaca ifade edecek olursak; âşık kimse, “ney”in kamışlıktan kesildiğinden beri inleyip feryad etmesi gibi sevgilinin âşkıyla her an yanıp tutuşmakta inlemektedir. Dardını açmak için kendi gibi bir kalb aramakta ve sevgiliye kavuşmanın hayaliyle beklemektedir.

Yukarıdaki beyitlerden sonra yine Hz. Mevlâna arifin âşkını aşağıdaki beyitte şu şekilde ifade eder:

“Âşkın ateşidir ki “ney” e düştü. âşkın kaynayışdır ki, meye düştü.”⁴¹³

“Ney”in sesi ateştir, bu ateş ise âşk ateşidir. Âşk ateşi kâinatı kaplamıştır ve kalbe düşen âşk ateşi mahlûkatın en mükemmeli olan insânı kâmilde görülür.⁴¹⁴ İlâhi âşk arif kimselerin kalbine düştüğü halde diğer insanların kalbine ancak mecâzi âşk, gerçek âşkın buharı düşer ki böyle bir âşk buharın yok olup gitmesi gibi zamanla kaybolur gider.⁴¹⁵

Hz. Mevlâna yukarıdaki beyitte gerçek âşkın ancak onu hakeden bir kalbe düştüğünü söylerken aşağıdaki beyitte de kuş için uçmanın ehemmiyetinden yola çıkarak aşka meyli olmayan kimseyi kanatsız bir kuşa benzetir ve onun kayıp içinde olduğunu ifade eder.

“Kimin âşka meyli yoksa o kanatsız bir kuş gibidir, vah ona!”⁴¹⁶

Yukarıdaki beyitle ilgili şarihlerin açıklamalarına baktığımızda özet olarak şu ifadeleri görürüz:

⁴¹¹ *Mesnevî*, 1: 1-4.

⁴¹² Abidin Paşa, 1: 17-19.

⁴¹³ *Mesnevî*, 1: 10.

⁴¹⁴ Konuk, 1: 81.

⁴¹⁵ Abidin Paşa, 1: 21.

⁴¹⁶ *Mesnevî*, 1: 31.

Bir kimse kendisinde yaratılıştan var olan âşk duygusunu süfli şeylere yöneltip Hakk'ın zatına meyletmezse, kanatsız bir kuş nasıl uçamazsa, böyle bir kimse de, âşkını yönelttiği süfliyet âleminde kalıp, Hak tarafına ve ulvi âleme uçamaz.⁴¹⁷ İnsanın kalbi kuşa, aşk ve şevki ise kanata benzer. Nasıl ki kanatsız kuş uçamazsa aşksız bir kimse de tabiat makamında kalır, ilâhi makâma yükselemez.⁴¹⁸ Hz. Peygamber, “Allah sizden bir kimseye, kendisinden, ailesinden, malından ve diğer insanlardan daha sevimli olmadıkça o kişi iman etmiş olmaz”⁴¹⁹ buyurmuştur.

Mesnevî'nin birinci cildinde yer alan yoksul Arap bedevîsinin hikâyesinde, Arap bedevîsinin yoksulluk yüzünden karısıyla arasında geçen konuşmalarda konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer alır:

“Ey canımın rahatı! Sen bana böyle aykırı olunca altına da toprak saçtım, gümüşe de (artık ikisi de gözümde değil).

Benim canımda da gönlümde de sen varsın. Öyle olduğu halde bu kadarcık bir şeyden dolayı benden teberrî ediyorsun.”⁴²⁰

“Bu kul sana tâbidir; gönlü, senin dileğine göre aydınlanmış, yanmıştır. Neyi “pişir, hazırla” dersen hemen “pişti, yandı bile” derim”⁴²¹

Sevgilinin muhabbeti yoksa ne altının ne gümüşün değeri vardır. Her şey o aşkı elde etmek içinken eğer âşık ilâhi aşktan yoksun kalmışsa o zaman bütün güzellikler gözünde toprak mesabesinde olur. Dünya âşık için bir zindan ve eziyet çekme yeri olur. Hakk'a âşık olan kimse o aşkın karşısında ölümü hiçe sayar. Âşık, ben senin gönlünün muradı üzerine o derece hareket ederim ki, mesela benden bir taâmın pişirilip hazırlanmasını murad etsen ve bana pişmiş midir diye sorsan; efendim pişmiştir ve hazırlanmıştır cevabını veririm, diyerek sevgilinin her isteğini anında yerine getirmeyi kendisine vazife bilir, bundan huzur bulur.⁴²²

Âşık kimselerin zâhiren görünüşü sıradan insanlar için çoğu zaman anlaşılamaz, akla mantığa aykırı görülebilir. Yaptıkları pek çok şey garip, karmaşık hatta mâna hikmetine varamamış insanlarca dışarıdan bakıldığında gülünç bile görünebilir. Dolayısıyla

⁴¹⁷ Konuk, 1: 94.

⁴¹⁸ Bursevî, 75-76; Abidin Paşa, 1: 76.

⁴¹⁹ Buhârî, “İman”, 8; Müslim, “İman”, 70.

⁴²⁰ *Mesnevî*, 1: 2404-2405.

⁴²¹ *Mesnevî*, 1: 2408.

⁴²² Abidin Paşa, 2: 158-159; Konuk, 2: 142.

âşıkların hallerini anlamak her insanın yapabileceği bir şey değildir ve bu konuda yorum yapmak ileri geri fikir yürütmek de doğru bir tutum sayılmaz.

Aşağıda konuyu örnekleyecek şekilde *Mesnevî*'de âşık kimsenin hareketlerinden kendince mana çıkarmaya çalışan, maddeden sıyrılıp hakikate ulaşamamış bir kimsenin sûfi ile konuşmalarının yer aldığı birkaç beyit aktarılmıştır:

“Bir sûfi bir gün çiviye asılmış bir sofra gördü. Vecde geldi dönmeye, oynamaya başladı, elbisesini yırtıyor.

İşte azıkların azığı... İşte kıtlıkların, dertlerin devası diye naralar atıyordu.

Dumanı başından çıkıp, neşesi, zevki arttıkça arttı... sûfiler de ona uyup semâa başladılar.

Kih kih gülmeye, hay huy etmeye koyuldular... Defalarca kendilerinden geçip kendilerine geldiler.

Herzevekilin biri, sûfiye ‘Çiviye asılı ve içinde ekmek olmayan bomboş sofra nedir ki seni bu derece zevke, vecde getiriyor?’ dedi.

Sûfi dedi ki: ‘Yürü git be... Sen manasız bir suretten ibaretsin... Sen varlık peşinde koş, âşık değilsin sen.

Âşığın gıdası, ekmeksiz ekmeğe âşık olmaktır. âşkında doğru olan kişi, varlığa bağlanmaz.

Âşıkların varlıkla işi yoktur... Âşıklar, kârı sermayesiz elde ederler.

Kanatları yoktur, âlemin etrafında uçarlar... Elleri yoktur, topu meydandan kaparlar!

Mana kokusunu duyan o yoksul da eli kesik olduğu halde zembil örerdı ya!

Âşıklar, yoklukta çadır kurarlar... Onlar, yokluk gibi bir renktedirler, bir tek ruhları vardır onların!⁴²³

Âllah âşkıyla gönlü yanıp tutuşan kimseler, muradsız murada âşıktırlar. Âşıkların varlıkla alış verişi yoktur. Onların ticaret ve menfaati sermayesizdir. Onların kanatları olmadığı halde imkân âleminin etrafında uçarlar. Kudret ve irâde gibi elleri olmadığı halde, kudret ve tasarruf vasıtasıyla halkın elde ettiği maddi ve manevi menfaatleri elde ederler. Onlar yokluk âlemine çadır kurmuş yoklukla aynı renk olmuşlardır ve onların bir tek ruhları vardır.⁴²⁴

Yukarıdaki beyitlerden ve şerhlerden anlaşıldığı üzere *Mesnevî*'ye göre ilâhi âşkla gönlü yanan kimsenin ruh hali ve bundan dolayı da davranışları sıradan insanlara göre farklılık

⁴²³ *Mesnevî*, 3: 3014-3024.

⁴²⁴ Konuk, 6: s. 169-170; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 790.

arz etmektedir. Onun halini anlamak için onun gibi olmak gerekir. Onların oturmalarında kalkmalarında uyumalarında ve uyanmalarında hep bir hikmet vardır, denilebilir.

Hazreti Mevlâna gönüldeki âşkını anlatırken gönülden gönüle pencere olduğunu, bir gönülde sevgi olunca karşıdaki gönülde de aynı duyguların olduğunu hatta aslında sevginin karşı taraftan sirâyet ettiğini söyler. Çünkü kalbler cisim gibi değildir, aralarında cisimler gibi perdeler yoktur; manalar birbirine aks ederken yalnızca cisimler birbirlerinden ayrı ve uzak dururlar.

Mesnevî’de bu husus şu şekilde ifade edilir:

“Âşk yüzünden gökte kollar, kanatlar meydana gelir de Sadr-ı Cihân’ın gönlüne nasıl merhamet gelmez.

Gönlünde o suçu affetme denizi dalgalanmaya başladı... Zaten gönülden gönüle pencere vardır!

Gönülden gönüle pencere olduğu muhakkak. İki gönül ten gibi birbirinden ayrı ve uzak kalamaz.

İki kandilin yağ konan kapları birbirine bitişik değildir ama ışıkları katışmış birleşmiştir.

Hiçbir âşık yoktur ki sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin!

Fakat âşk, âşıkların vücutlarını inceltir, zayıflatır... Sevgililerin vücutlarını ise güzelleştirir, semirtir.

Bu gönülde sevgi şimşegi çaktı mı bil ki o gönülde de sevgi vardır.

Gönlünde Allah sevgisi arttı mı şüphe yok ki Allah seni seviyor.”⁴²⁵

A. Avni Konuk yukarıdaki beyitlerle ilgili şu yorumları yapar. Bir âşık mâşukuna kavuşmak isterse, bilmelidir ki mâşuku da ona kavuşmayı istemektedir. Fakat âşk, âşık ve mâşukta farklı etkiler meydana getirir. Âşıkın âşkını onu ok yayının kirişi gibi inceltip zayıflatırken, mâşukun âşkını onun cismini latîf ve semiz yapar. Mâşuk sevildiğini gördükçe hoşlanır. Âşık, niyaz makâmında mâşuk ise naz makâmındadır. O halde kişinin gönlünde Hak sevgisi var ise bilmelidir ki Hak da o kişiyi sevmektedir.⁴²⁶

Yine Hz. Mevlâna gönlü ilâhî âşkla yanan kimsenin çaresinin de Allah olduğunu ifade eder. Âşık insanın tek istediği mâşukudur, onun ne cennette ne köşkte ne sarayda gözü vardır.

⁴²⁵ Mesnevî, 3: 4389-4396.

⁴²⁶ Konuk, 6: 527-529.

Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşayan, gönlü Allah âşkıyla yanan, gönlünde Allah âşkından başka bir şey barındırmayan insanların ahirette mükâfatı cennet nimetleridir. Fakat gönlü Allah âşkıyla yanan kulların Allah'tan başka bir şey istemeyenlerin gözü cenneti de nimetlerini de görmez, onların istediği yine Allah'tır, O'nun cemâlidir.

Bu konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Âşıkların neşesi de odur, gamı da, hizmetlerine karşılık aldıkları ücret de.

Âşık sevgiliden bâşkasını seyre dalarsa bu, âşk değildir, aslı yok bir sevdadır.

Âşk, öyle bir yalımdır ki parladı mı sevgiliden başka ne varsa hepsini yakar.”⁴²⁷

A. Avni Konuk şerhinde bu beyitlerin açıklaması özetle şu şekildedir. Cennet nimetlerine kavuşmayı hayal eden kimselerin Allah aşığı olduklarını iddia etmeleri ancak boş bir hayalden ibarettir. Bunlardaki hal olsa olsa gerçek olmayan bir sevdadır. Zira ‘âşk Allah'ın ateşidir, kulun kalbine düştüğü vakit Allah'tan başka ne varsa yakar denmiştir.’⁴²⁸

Gönlü ilâhi âşkla yanan mâşuk, gönlündeki bütün istek hevâ ve hevesleri söker atar, onun artık tek derdi maşukudur. Ona kavuşmak arzusuyla ve yalnızca onun hayaliyle yaşar. Başka hiçbir mükâfat ve güzellik gözüne görünmez olur, her şeyi elinin tersiyle iterken tek amacı sevgiliye vuslat olur.

Aşağıdaki beyitlerde de yine yukarıdaki duruma işaret edilmiş âşık ve maşuk arasındaki hasrete vurgu yapılmıştır. Gönlü ilâhi âşkla yanan bir kimsenin Allah Teâla'dan bir anlık ayrılığı bile aylara yıllara bedel görülmüştür.

Hz. Mevlâna âşık ve maşukun arasındaki âşkı anlatırken ikisinin birbirinden bir an bile ayrı kalmasının bir yıllık ayrılığa bedel olduğunu, bir yıllık vuslatın ise bir anlık hayal gibi gelip geçtiğini söyler. Âşık ve maşuk birbirlerine kavuşmak için gece ve gündüz gibi birbirlerini kovalarlar. Her biri diğerini görmek ve kendini sevgiliye göstermek çabasıdadır. Aslında âşk susuzdur ve âşık da susuzdur. İkisi de birbirini ister. Aşığın gönlü her daim âşk ateşiyle yanar ve onun gönlünde maşukundan gayri kimseye yer yoktur.⁴²⁹

⁴²⁷ *Mesnevî*, 5: 587-589.

⁴²⁸ Konuk, 9: 212-213.

⁴²⁹ Konuk, 12: 242-243.

Aşağıdaki beyitlerde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

“Âşığa bir an ayrılık, bir yıl gibi gelir. Bir yıllık vuslat bile onca hayalden ibarettir.

Aşk susuzdur, susuzu arar. Bunlar, geceyle gündüz gibi birbirinin ardına düşmüşlerdir.

Gündüz geceye âşıktır, onsuz olamaz. Fakat bakarsan görürsün ki gece ona, ondan ziyade âşıktır.

Onlar, birbirlerini aramadan bir lahza bile durmazlar. Daima birbirlerinin ardından koşup dururlar.

Bu onun ayağına yapışmıştır, o bunun kulağına. Bu ona hayrandır, o buna âşık.

Âşığın gönlünde de sevgiliden başka kimse yoktur. Onların aralarında ne az ne çok, farkedici bir şey olamaz, onları birbirinden ayıracak kimse bulunamaz.”⁴³⁰

2.4.4. Uyanık Kalbler

Kalbin sıfatlarından biri olarak kabul edilen diri-uyanık kalb, masivadan arınmış, dünyanın geçici hevâ ve heveslerinden yüz çevirmiş, Allah yolundaki manevi yolculuğunda selim bir akıl ve kalble hareket eden kimselerin kalbidir. Böyle kimselerin kalbi uyanık, canlı ve açık olarak tabir edilir.

Kalbi uyanık kimselerin en belirgin özelliği dünyaya meyletmemek, kalbini dünyanın geçici heveslerine kapatmak, gafletten uyanmış olmaktır.

Uyanık kalbler ilahi bilgiye mazhar olmaya hazır olan, masivâdan arınmış ve hakikat ilmine ulaşmış kalblerdir. Kalb çeşitli yollardan geçerek hakikate ulaşmak için, sabır ve mücadele etmek suretiyle uyanık olmaya hak kazanır.

Tasavvufi düşüncenin ve hayat tarzının en çok bilinen özelliği hiç şüphesiz dünya zevklerinden arınmış olmak, dünyaya meyletmemek, hiçbir zaman bu dünyanın geçici bir yer olduğunu akıldan çıkarmamaktır. Uyanık bi kalbe sahip insân-ı kâmil de dünyayı elinin tersiyle itip yalnızca Hak yolunda ilerlemeyi dert edinir.

⁴³⁰ Mesnevî, 6: 2674-2680.

Haz. Mevlâna da aşağıdaki beyitlerde dünyaya bakışını ifade ederken dünyanın gönlünü sıkıldığını, yerin ve göğün kendisine dar geldiğini söyler.

“.....

Halbuki çok geniş olan o yerler gök, darlıktan gönlümü paramparça etti.

Bu bir âlemdir ki bana rüyada göründü; açıklığıyla kolumu, kanadımı açtı. Bu âlemde bu âlemin yolu meydanda olsaydı dünyada pek az kimse, ancak bir lahzacık kalırdı.”⁴³¹

Suret âlemine ait olan yerin ve göğün darlığı, mana âlemine yönelmiş olan kalbimi sıkı ve bunalttı. Mânevi âlem ise bütün genişliğiyle bana kendini açtı, beni serbest bir hale getirdi. Eğer manevi âlemin yolu bu dünyadakilerin kalblerine açık olsaydı dünyada çok az kalb gözü kapalı insan hariç kimse kalmazdı. Kalb gözü açık olanlar ise bu dünyadan bir an evvel kurtulmanın çaresini ararlardı.⁴³²

Mesnevî Şerif’in birinci cildinde geçen Hazreti Peygamber’in (s.a.v) cemaatinin çoğalması üzerine sahabenin ona minber yapması ve Hazreti Peygamberin önceden yaslandığı Hannâne direğinin inlemesi⁴³³ hikâyesinde geçen bazı beyitler uyanık kalb sıfatına sahip olan insân-ı kâmilin, gönlünde dünya sevgisinin olmadığı yönünde örnek gösterilebilir. Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Bunu duy da bil ki Allah, kimi kendisine davet ettiyse o kimse bütün dünya işlerinden vazgeçmiştir.

Kim, Allah’tan tevrika mazhar olursa o âleme yol bulmuş, dünya işinden çıkmıştır.

Bir kimsenin Allah sırlarından nasibi olmazsa cemadin inlemesini nasıl tasdik eder?

Evet, der ama yürekten değil. Kendisine münaфіk demesinler diye tasdik edenlere uyar, zâhiren tasdik eder.”⁴³⁴

Allah Teâlâ hikmetinden dolayı bazı kullarını dünyada mamur eder, onlara dünya nimetlerini nasip eder ve dünya sevgisini musallat eder. Bazı kullarına ise ezeli inâyeti sebebiyle ilâhi marifetini verir, onları kendi tarafına davet eder ve kalblerine kendi muhabbetini yerleştirir. Bu zatlar dünya varlıklarının neredeyse tamamından uzak kalır yalnızca ihtiyaçları kadarını dünyadan alırlar. Nitekim âyet-i kerimde “Kim ki âhiret harsını isterse, onun harsından ziyâde ederiz, kim ki dünya harsını isterse, ona o cinsten

⁴³¹ *Mesnevî*, 1: 2099-2100.

⁴³² Konuk, 2: 64.

⁴³³ Buhari, Bulak, 1312, 2:9; Bu hikaye ile ilgili detaylı açıklamalar Şefik Can Tercümesinde yer almaktadır, bkz. Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1:151.

⁴³⁴ *Mesnevî*, 1: 2120-2123.

veririz; ona âhirette nasib yoktur” (Şûrâ, 42/20) buyurulmuştur. Hak tarafından üzerine iş yüklenen kimse, Hak tarafına dönmeye izin ve icâzet bulmuştur ve dünya umurundan çıkmıştır.⁴³⁵

Allah’ın kendi yolunda istihdâm ettiği kulları “mâsivâ” denilen Allah’ın dışındaki her şeyden gönül elini çekerler. Yalnızca hayatlarını devam ettirmek için gerekli olan şeyleri alır, hırstan tamahtan uzak yaşarlar. Gönülleri aşırı bir şekilde dünya hırsıyla dolmuş olan kimseler ise dünyayı imar etme derdindedirler, bunlar Hak’tan gafil kalmış kişilerdir.⁴³⁶

Hız. Mevlâna yine dünya varlıklarına karşı kanaatini, hâşâillâh ben halkı kendime mürit yapmakla, onlardan bir menfaat elde etmeye tama’ etmiş değilim. Bana dünya malını verseler asla iltifat etmem; hediye olarak bir şey getirirler, derhal orada muhtaç olanlara veririm; zîrâ benim kalbimde kanaatten oluşan büyük bir âlem vardır, şeklinde ifade eder.⁴³⁷

Mesnevî’nin birinci cildindeki Bedevî Arap ve karısının hikâyesinde, Arabın su testisini keçeğe sarıp dikmesi ve ağzını kapatması bahsinde dünyanın sevinç ve gamlarından söz edilir. Bu dünyanın gam ve sevincinin geçiciliği, gerçek gam ve sevinci anlamak için insanlara gösterildiği ifade edilir.

Aşağıdaki beyitlerde bu konu dile getirilmiştir:

“.....

Gönülde bir haletten başka bir şey olmayan bu dünya gamı bu dünya neşesi; hakiki gama hakiki neşeye nispetle resimden ibarettir.

Resmin gamlı bir surette görünüşü, o resim yüzünden mânanın doğrulması, hakiki gamı anlaman içindir.”⁴³⁸

Bu dünyadaki gam ve sevinçler, hakiki gam ve sevinçlere göre resim sayılır, bu dünyada gam ve sevinçlerin olması gerçek gamın, sevincin anlaşılması için vardır. Fakat surete âşık olanlar gerçek gam ve sevinci bilmez dünyanın üzüntülerine gamlanır, sevinçleriyle neşelenirler. Gerçek âlemdeki gam ve sevinci görmek ise ancak hakiki mürşidlerin vasfıdır.⁴³⁹

⁴³⁵ Konuk, 2: 70-71.

⁴³⁶ Top, 2: 430.

⁴³⁷ Konuk, 2: 131; bkz. *Mesnevî*, 1: 2361-2362.

⁴³⁸ *Mesnevî*, 1: 2768-2769.

⁴³⁹ Konuk, 2: 244-245.

Uyanık bir kalbe sahip kimselere Allah'ın en büyük lütfu hakikatlerin önündeki engelleri, perdeleri kaldırması, kalb gözünü açması, keşif ve ilham yoluyla elde edilecek bilgilere mazhar etmesidir.

Çalışmamızın bu bölümünde tasavvufun en önemli konularından biri olan, kalb gözü açılmış insân-ı kâmil diye tabir olunan kimselerin keşif ve ilham yoluyla hakikatin sırlarına vakıf olması hususunun *Mesnevî*'de ele alınışı üzerinde duracağız.

2.4.4.1. Keşif ve İlham

Keşif, perdenin açılmasıyla gizli olanın ortaya çıkması anlamına gelir. Gayb hakikatlerine yaşayarak bizzat vakıf olmak demektir. Sufi keşif ve mûkaşefe yoluyla duyu organlarıyla elde edemeyeceği bilgilere ulaşır. İlham ise doğrudan, aracısız olarak Allah'tan alınan bilgi demektir. İlhamla gelen bilgi feyz yoluyla gönle dolar.⁴⁴⁰

Sûfilere göre maddi âlemden gelen tesirler, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan perdelerdir. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb da açık ve net görünür. İşte bu perdenin yani kalb gözünün açılmasına keşif denir.⁴⁴¹

Hz. Mevlâna *Mesnevî*'de insânı kâmilin bilgiyi doğrudan elde etmesi üzerinde çokça durmuş ve insân-ı kâmilin gönlünün açık olduğu, onların gönlünün insanların ekserisin gönlünden farklı olduğuna dikkat çekmiştir.

Tasavvufta genel mânâda olduğu gibi Hz. Mevlânâ'da da gönlün gözü olduğu düşüncesi mevcuttur. Gönül gözünün açıklığı kapalılığı meselesi de yine tasavvufî düşünce sisteminin önem verdiği meselelerdendir. Ancak daha önceki bölümlerimizde işaret ettiğimiz gibi gönül gözünün açılması için kalb tasfiyesi zaruridir. Nitekim Hz. Mevlânâ: “Zâhiri kör olan, görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan kişi gizli olan, görünmeyen pisliklere bulaşır.”⁴⁴² der.

İnsanoğlunun büyük bir çoğunluğunun gözleri açık olduğu halde kalben uykudadırlar böyle kimselerin gaybdan haberdar olması nasıl mümkün olur? Oysa zâhiren uyuduğu halde kalben uyanık olan kimselerin kalbine melekût âleminden yüz göz açılır; bu gözler

⁴⁴⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 520-521.

⁴⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, “Keşf”, 213.

⁴⁴² *Mesnevî*, 3: 2091

ile âlemin çeşitli hallerini temaşa ederler. Şayet sâlik bu şekilde uyanık bir kalbe sahip değilse nefsiye hoş gelen uykusunu feda edip geceleri ibadet ederek ve dua edip Hakk’a yalvararak nefsiyle ve şeytanın vesveseleriyle mücadele etmelidir. Böylelikle gönül talibi olmalıdır. Eğer kalbi uyanık olduysa bu sefer gözleri uyusa bile onun nazarından artık ne yedi kat gök kaybolur ne de altı cihet!

“Gözleri açık fakat gönlü uykuda nice adamlar var... Zaten su ve toprak ehli olanın gözü ne görebilir ki?

Fakat gönlü uyanık olanın baş gözü uyusa bile gönlünde yüzlerce göz açılır.

Gönül ehli değilsen uyanık ol, uyuma. Bir gönül iste, mücadeleye giriş.

Gönlün uyandı mı güzelce uyu. Gayri gözünden ne yedi kat gök kaybolur, ne altı cihet!

Peygamber ‘Gözüm uyur ama kalbim nasıl uyur, buna imkan mı var?’ dedi.

Bekçi farzet ki uyumuş fakat padişah uyanık ya. Gönül gözleri açık olduğu halde uyuyanlara can feda!

Ey mânevi er, gönül uyanıklığını anlatmaya kalkışsam binlerce Mesnevî’ye sığmaz.”⁴⁴³

Hazreti Peygamber(s.a.v.) “Benim gözlerim uyur; kalbim Rabbi’mden uyumaz”⁴⁴⁴ buyurmuştur.

Vücut ikliminin şâhı kalbdır. Zâhiri göz ise bu vücudun bekçisidir. Kalbin uyanık olup gözün uyuması, sarayda şâhın uyanık olup bekçinin uyumuş olmasına benzer. O halde şâh uyanıksa bekçinin uyumuş olmasında bir sakınca yoktur.⁴⁴⁵

Başka bir yerde de Hz. Mevlâna:

“Çünkü gönül gözü açık olan birinin nuru parıl parıl parıldarken onun kılavuza, sopaya benzeyen delile ihtiyacı kalmaz.”⁴⁴⁶

Yine başka bir beyitte:

“İnsan, gözden ibarettir. Geri kalan deridir, cesettir. Göz ise ancak dostu görmüş olandır. Dostu görmeyen gözü sen göz sayma.”⁴⁴⁷ der.

⁴⁴³ Mesnevî, 3: 1222-1228; 6: 2865-2869.

⁴⁴⁴ Buharî, Menakıp, 24; Müslim, Babu salati’l-leyl.

⁴⁴⁵ Konuk, 5: 326-328; Tâhir-ul-Mevlevî, 9: 320-321.

⁴⁴⁶ Mesnevî, 1: 1505.

⁴⁴⁷ Mesnevî, 1: 1406.

A. Avni Konuk da *Mesnevî*'nin I. cildinin 6. beyiti olan “ Herkes kendi zannınca benim dostum oldu ama kimse içimdeki sırları araştırmadı” beytini şu şekilde açıklar:

İnsân-ı kâmilin bâtınının esrarını müşâhede etmek, ancak ruh gözüyle mümkündür. Ruh gözünün açılması ise, bir insân-ı kâmilin terbiyesi altında, insân-ı kâmil oluncaya kadar, şiddetli mücâhedât ve riyâzât ile meşgul olmaya bağlıdır. Hâlbuki herkesin buna tahammülü olmadığı için, sözden ve amelden, kemâli tahsil etmek isterler. Ve insân-ı kâmilî dinleyen her bir şâir, her bir zâhirî âlim ve her bir sûfî, o insân-ı kâmilin sözlerine bakıp, onu da kendi cinsinden ve kendi sınıfından bir şâir, bir âlim ve bir sûfî zanneder.⁴⁴⁸

Sâlikin gönül gözünün açık olmasını engelleyen âmiller de söz konusu olabilir. Aşağıdaki beyitlerde kişinin gönül gözünün açılmasını engelleyen âmiller ve bunlardan kurtulmanın yolları anlatılmıştır.

“Ya Rab! Dünyada yüzbinlerce tuzak ve yem var, bizler de yemsiz kalmış hâris kuşlar gibiyiz.

Her an yeni bir tuzağa tutuluyoruz, istersek her birimiz birer doğan ve simurg olalım.

Sen bizi her zaman tuzaktan kurtarmaktasın. Ey gani ve müstağni Rabbimiz, biz yine bir tuzağa doğru gitmekteyiz!

Biz bu ambarda buğday biriktirmede, toplanan buğdayı yine kaybetmekteyiz.

Biz, bu vahşi mahlûklar topluluğu, düşünmüyoruz ki buğdayın noksanlaşması farenin hilesindendir.

Fare, ambarımızı deldikçe, hilesinden ambar harab olmuştur.

Ey can, önce farenin şerrini defet, sonra buğday biriktirmeye çalış, çabala!

O büyükler büyüğünün haberlerinden birini dinle: “Huzur-u kalb olmadıkça namaz tamam olmaz.”

Eğer bizim ambarımızda hırsız bir fare yoksa kırk yıllık ibadet buğdayı nerede?

Her günlük azar azar sâdikâne ibadet taneleri niçin bu ambarımızda toplanmıyor?”⁴⁴⁹

Yukarıdaki beyitlerde beşerin kalbi ambara; sıdk ve ihlâs buğdaya ve iblis sıçana benzetilmiştir. Sıdk ve ihlâs kalbde kuvvet buldukça, kalb gözü açılır; bu bir ilâhî kâidedir. Sâliklerin az çok kalbinde olan sıdk ve ihlâsın kuvvet bulamaması ve kalb gözünün melekût âlemine açılmaması, her gün kalb ambarına konan sıdk ve ihlâsın,

⁴⁴⁸ Konuk, 1: 77.

⁴⁴⁹ *Mesnevî*, 1: 374-383.

şeytanın vesveseleriyle zarar görmesindendir. Bundan dolayı sâlike lazım olan öncelikle kalbinden kötü düşünceleri ve şeytani vesveseleri def edip, onların hükmüne tabi olmamaktır. Nitekim hadisi şerifte: “ Namaz ancak kalbin huzuruyla tamam olur” buyurulmuştur; fesat düşünceler ile kılınan namaz, her ne kadar ilâhi emre uyarak icrâ edilmiş bir ibâdet sayılır ve kul, başkaldırmakla itham olunmaz ise de, tamamlanma ve yükselmeye vesîle olan namaz değildir.⁴⁵⁰

Dünyada yüzlerce binlerce bela ve tehlike vardır. İnsanların çoğu bu tehlikelere yakalanır ve acı çekerler. Hatta bu tehlikelere yalnızca avam değil, en akıllı olanlar bile düşebilir. İnsan bundan dolayı aklına güvenip inat etmemelidir, karşısına çıkan şeytanın nefsinin bu tuzakları karşısında uyanık olmalı Allah’a sığınmalıdır. Allah’ın emir ve yasaklarına tam bir teslimiyet göstermelidir.⁴⁵¹

Bazen de sâlikin gönlünde ameli sâlihin kıvılcımlarını söndürmek için şeytanın hileleri ve girişimleri olabilir. Kişi bunun bilincinde olarak hareket etmeli ve Allah’a olan bağlılığını sıkı tutmalıdır. Ancak bu şekilde şeytanın vesveselerinden ve gönül gözünü köreltme çabasından kurtulabilir. Aşağıdaki beyitler bu durumu ifade etmektedir:

“Çakmak demirinden birçok ateş yıldızı sıçradı, o yanmış gönül, onları kabul edip çekti.

Ama karanlıkta bir hırsız gizlice kıvılcımlara parmak basmakta.

Onları, felekte bir çırağ parlamasın diye, birer birer söndürmekte.

İnayetlerin bizimle oldukça o bayağı hırsızdan bize nice ve ne vakit korku olabilir?

Bir adımda binlerce tuzak olsa sen bizimle olduktan sonra hiç gâm yok!

Her gece ten tuzağından ruhları kurtarmakta, tahtaları sökmektesin.

Ruhlar, her gece bu kafesten kurtulurlar, ne kimsenin hâkimi ne de mahkûmu olmayarak feragate ulaşırlar.”⁴⁵²

Yukarıdaki ilk beyitte “vücûd” çakmak taşına; “ameli sâliha” çakmak demirine, “gönül” fitile ve “kıvılcım” ameli sâlihanın nûrâniyetine benzetilmiştir. Yani vücudumuzdan zâhir olan salih amellerin birçok nûrâniyetleri kalbimize akseder. Kalbimize aksetmiş olan bu sâlih amellerin nûrâniyetine gizli bir hırsız olan İblis, gizlice bir insânı kâmil daha peydâ olmasın diye, nefsimizin riya ve kibir gibi noktalarına parmaklarını basarak söndürür.

⁴⁵⁰ Konuk, 1: 187.

⁴⁵¹ Abidin Paşa, 1: 129-130.

⁴⁵² Mesnevî, 1: 384-389.

Zira İblis hasuddur ve Âdemoğlunun en büyük düşmanıdır. Ancak Allah'ın emrine uyan için korku ve endişe yoktur. O'nun yardımı insanın yanında olduğu sürece ona hiçbir korku, endişe yoktur.⁴⁵³

Allah her gece tenimizin tuzağına tutulmuş olan ruhlarımızı tenimize uykuyu musallat ederek kurtarır, duyularımız bu durumdan haberdar olmaz. Damarlarımızda dolaşan kan vasıtasıyla hayvani ruhlar baki kalır. Temiz ruhlar ise vücuttan alakasını kesince artık dünyayı umursamaz ve dünyadan bağını koparır.⁴⁵⁴

Başta da ifade ettiğimiz gibi beyitlerden ve açıklamalardan anlaşıldığı üzere sâlikin gönül gözünün açılmasını engelleyen başta İblis gibi amiller olmak üzere birçok olumsuzluğu kişi Allah'a sığınarak, O'na dayanıp güvenerek, bilinç dünyasını canlı tutarak bertaraf edebilir.

Yine yukarıdaki beyitlere benzer şekilde aşağıda aktaracağımız beyitlerde de kişinin kalbini nefsanî heveslerden arındırması, şeytani vesveselerden uzak durmasıyla birlikte kalb gözünün açılmasının ve Hakk'ın veçhine mazhar olmasının kendisine lütfedileceği anlatılır.

“Kimin canı, heveslerden arınmışsa derhal tertemiz Allah tapusunu, Allah dergâhını görür.

Muhammed, bu ateşten, bu dumandan temizlendiğinden nereye yüz çevirirse orada Allah cemalini gördü.

Seni kötülüğe sevk eden vesveselere yoldaş oldukça “Semme vechullah”ı nasıl bilebilirsin?

Kimin kalbinde kapı açılırsa gönül göğünde yüzlerce güneş görür.”⁴⁵⁵

Nefsânî heveslerden kalbini temizleyen kimse, ezelden temiz olan Hz.Muhammed (s.a.v) Efendimiz gibi gazap ve şehvet ateşinden ve beşerin yoğun dumanından pak olur; Kalb gözünün önünden bu duman gidince, müşahade ettiği her şey berrak olur. Artık her nereye dönerse orada Allah'ın veçhini görür ve kendisine “Nereye teveccüh edersen, Allah'ın veçhi vâkidir.” (Bakara, 2/15) âyeti kerimesinin manası madden ve manen keşfedilmiş olur. Eğer kişinin kalbi daima onun kötülüğünü isteyen şeytanın vesveselerine uyarsa o zaman her yerde varlığı görülen Hakk'ın Zâtını nasıl farkedebilir? Zira bir şeye yönelmek

⁴⁵³ Konuk, 1: 188-189; Abidin Paşa, 1: 133; Bursevî, 147.

⁴⁵⁴ Konuk, 1: 189.

⁴⁵⁵ *Mesnevî*, 1: 1396-1399.

diğer bir şeyin bilinmesine engeldir. Binaenaleyh şeytani vesveseye aldanan kimse her an her yerde var olan Hakk'ı elbette göremeyecektir.⁴⁵⁶

Şeytanın vesvesesi neticesinde gönlünü karartıp kaplayan vesvese perdelerini yırtıp atan kişinin gönlünde kapılar açılır, perdeler aralanır ve o böylece Hakk'ın tecellilerini temaşa etmeye başlar.⁴⁵⁷

Aşağıdaki beyitlerde de yine gönül gözü kapalı olan kimsenin durumu ve gönlünü açmak için çaba göstermesi gerektiği anlatılır:

“Gözünü yumdun mu tasalanır, gama, gussaya düşersin. Gözün nuru, gündüzün nurundan ayrılamaz.

Senin tasan, gam ve gussan; hemencecik gündüzün nuruna kavuşmak isteyen göz nurunun cazibesinden ileri gelir.

Gözün açıkken de tasalanırsan bil ki gönül gözünü yummuşundur, onu aç!

Bil ki sıkıntı gönlünün iki gözü de kapalı olduğundandır. Gönül gözü kıyasa sığmaz bir ziyâ arayıp durmaktadır.

O iki ebedî nurun fırkati, seni tasalandırmaktadır. Onu koru!”⁴⁵⁸

İnsanın gözünü kapayınca karanlıktan dolayı ıstırap duyması, gamlanıp tasalanması tabiidir. İnsan böyle durumda bir an önce gözünü açıp etrafını görmek ister. Fakat eğer insan gözü açık olduğu halde tasalanır, ıstırap duyarsa o zaman onun gönül gözü kapalıdır. Hakikat âlemine kapalı olan gönül gözünün ıstırabı çok büyük olacaktır. Gönlünün iki gözü de kapalıdır ve bir ışık aramaktadır. Bundan dolayı insan gönül gözünü açmalı ve gönlünün aradığı o ışığı bulmalıdır, sonuçta da gönül gözünün nurunu muhafaza etmelidir.⁴⁵⁹

Hız. Mevlâna bâtil gönüllerin bâtil sözleri kabul edeceğini, doğrunun eğrilere eğri görüneceğini söyler. Diğer taraftan mâna âlemi, akıl ve kalb gözü görenler için geniş bir sahadır. Kalb gözü kör olanların ise daima ayaklarını kaydıracak olan taşlık bir saha gibidir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Konuk, 1: 423-424

⁴⁵⁷ Konuk, 1: 424; Top, 2: 95.

⁴⁵⁸ *Mesnevî*, 2: 85-89.

⁴⁵⁹ Konuk, 3: 42-43.

⁴⁶⁰ Konuk, 4: 474; *Mesnevî*, 2: 3636.

“Gönlü açık olanların elleri de açık olur. Körlerin taşlık yerde düşmeleri pek tabîdir.”⁴⁶¹

2.4.5. Nurlu Kalbler

İlahi lütfa mazhar olmuş kalbler, Allah’ın nuruyla nurlanmış ve artık gönlünü de gözünü de ondan başkasına kapatmış kimselerin kalbleridir.

Hazreti Mevlânâ’ya göre insanın gözünün nuruyla hayvanın gözünün nurunun kaynağı farklılık gösterir. İnsanın gözündeki nur gönüldendir, hayvanın gözündeki nur ise gözden gelen salt nurdur/ışıktır. Bununla birlikte insanın gönlündeki nurun kaynağı da Hûda’dandır. Özellikle “Ben ona ruhumdan nefh ettim” (Hicr, 15/29) ayetinden hareketle bu sonuca varılmıştır.⁴⁶²

Bu husus aşağıdaki beyitlerde şu şeklide ifade edilmiştir:

“Gözün nurunun nuru ise, nûr-ı dildir. Gözün nuru, gönüllerin nurundan hâsıdır.

Gönül nurunun nuru dahi Hûda’nın nurudur ki, o akıl ve his nurundan mukaddes ve ayıdır.”⁴⁶³

Bâtini nur hakikatten zuhur ettiği gibi, zâhiri nur da gönül nurundan ortaya çıkar. İnsanın kalb ve dimağı bozuk olunca gözü bir şeyi göremez. Yani kalb manevi nurla aydınlanmadıkça, göz maddi suretleri görse de hakikatte bir şey göremez. Gönül nuru ise Allah’tandır; akıldan, histen, uzaktır.⁴⁶⁴

İnsân-ı kâmilin gönlünde Allah’tan nur olması onun zaman zaman gelecekte olacak olan olaylar hakkında fikir sahibi olmasını da sağlar. Olaylarla ilgili sevinç, üzüntü, endişe gibi şeyler hissetmesi insân-ı kâmilin gönlünde nur olmasından ve gönül gözünün açık olmasından kaynaklanır. Fakat bu durum olayların olmasını gerçekleştirci ya da engelleyici bir etkiye sahip değildir. Çünkü o noktada ilâhi kazanın önüne geçilemez.

Aşağıda bu hususu ifade edecek şekilde Hz. Yakub ve oğulları arasında geçen konuşma ve Hz. Yakub’un gönlünden geçen hisler aktarılmıştır.

⁴⁶¹ *Mesnevî*, 2: 3640.

⁴⁶² Konuk, 1: 356.

⁴⁶³ *Mesnevî*, 1: 1126-1127.

⁴⁶⁴ Abidin Paşa, 1: 379.

Hız. Yakub'un oğulları babacığım bize niçin güvenmiyorsun? Yusuf'u bize ver beraber gezip tozalı. Biz onu koruruz sahip çıkarız dediler.

“Yakub, şu kadar biliyorum ki, onu benim yanımdan alıp götürmenizden gönlümde bir dert, bir elem peydahlanıyor.

Gönlüm, asla yalan söylemez çünkü o, Arş nurundan nurlanmıştır dedi.

Yakub'un şu gönlünün burkulması yok mu işte o, bu işte bir kötülük olduğuna kati bir delildi. Fakat kaza ve kaderden kaçmasına imkan yoktu.”⁴⁶⁵

Hız. Yakub, Yusuf'u oğullarına teslim etti fakat gönlünde bir elem peyda olduğunu mahzunlaştığını söyledi. Onun gönlüne gelen düşünce boşuna değildi, onun hüznünün ve elemnin bir sebebi vardı. Çünkü onun gönlü Arşın nurundan bir nur almıştı. Hız. Yakub'un gönlüne gelen şüphe aslında orada bir kötülüğün olacağına kesin bir delildi fakat kaza ve kaderin önüne geçmek mümkün değildi.⁴⁶⁶

Aşağıdaki beyitlerde de Allah'ın evliyâ ve enbiyanın gönlüne verdiği nurun etkilerinin büyüklüğü ifade edilir.

“Erlerin bedenlerine Allah'ın kudretinin yüceliğı öyle bir tahammül vermiştir ki Allah'ın nuruna dayanırlar.

Tur dağının zerresine tahammül edemediğı nur, Allah'ın kudretiyle bir sırçayı yer eder.

Kandil duracak yer ve bir sırça kandil, Kafdağı ile Tur'u paramparça eden nura mekân olur.

Onların bedenlerini kandil konacak yer, gönüllerini de sırça bil. Bu kandilin nuru arşa da vurur, göklere de.

Arşın ve göklerin nuru, bu nura karşı şaşırıp kalır, kuşluk çağındaki yıldız gibi yok olur gider.”⁴⁶⁷

Evliya ve enbiyaya Allah öyle bir kudret bahşetmiştir ki onun nurunun zerresi Tûru ve Kafdağını yerle bir edecek etkiye sahipken evliya ve enbiyanın gönülleri o nurla nurlanmıştır.

⁴⁶⁵ *Mesnevî*, 6: 2755-2757.

⁴⁶⁶ Konuk, 12: 265-266.

⁴⁶⁷ *Mesnevî*, 6: 3065-3070.

İnsân-ı kâmilin bedeni kandil, kalbi ise sırça gibidir. O kandille aydınlanır. O ışık arşın ve göklerin üzerinde parlamış ve onların ışıklarını kuşluk güneşinde kaybolan yıldızlar gibi görünmez kılmıştır.⁴⁶⁸

Netice olarak Allah'ın nuruyla nurlanmış kalblerin sıradan insanların kalbleriyle farklılık arzedeceğini, bu kalblerin Hakk'ın sırlarına vakıf olmaya mazhar olmuş, beşerin sözlerini ve davranışlarını sezebilecek etkileyebilecek özellikte kalbler olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. Kalb Makamı

Bir tasavvuf ıstılahı olarak makam, kulun tekrar ede ede kazandığı ve vasıf haline getirdiği adab ve ahlaktır. Bu makamlara bir arayışla ve çeşitli sıkıntılara göğüs germekle ulaşılır. Bir kimsenin makamı çalışarak elde ettiği yerdir.⁴⁶⁹

Makam tasavvuf düşüncesinde en çok kullanılan terimlerden biridir. Tasavvuf eğitiminde kademeleşme önemli bir unsurdur. Seyri sülukta basitten zora doğru ilerleyen bu kademelerin her birine makam adı verilir.⁴⁷⁰

“Evliyânın bir takım makamları vardır. İlk makâmat, mücâhede ve riyâzette bulundukları zaman bir ayna gibi parlak olur ve insanların kalbleri ve halleri bu aynada görünür; fakat bunları halk görmez, ancak bu makâma erişenler görebilir ve bilebilir.”⁴⁷¹

Bu başlık altında ele alacağımız kalb makamından kasdettiğimiz seyri sülûktaki kademelerden biri değil insân-ı kâmilin kalbinin bütün makamlardan geçerek özel bir mekâna ilâhi bir makama dönüşmüş olmasıdır.

Kalb tasavvufta mânevi bilginin kaynağı olması ve insan bedeninde birçok açıdan öneme sahip olmasının yanısıra ilahi bir makam kabul edilebilir. Tasavvufi düşünce sisteminde ve *Mesnevî*'de kalb, Kâbe ve Arş gibi yüce makamlarla eş tutulmuş, zaman zaman da Allah'ın evi olarak görülmüştür.

⁴⁶⁸ Konuk, 12: 365-366.

⁴⁶⁹ Kuşeyri, a.g.e., 149.

⁴⁷⁰ Kara, Mustafa, a.g.e., 90.

⁴⁷¹ Sultan Veled, *Maârif*, 160.

Tasavvuf âlimleri kalbin yüce bir makam olarak görülmesi gerektiğini öncelikli olarak “Ben yerime göğüme sığmadım, fakat mümin kulumun kalbine sığıdım”⁴⁷² hadisi kutsisine dayandırırılar.

Hız.Mevlâna da *Mesnevî*’de kalbin öneminden bahsederken muhtelif beyitlerde kalbin yüce bir makam oluşu üzerinde durmuş, kalbin Allah’ın evi, Kâbe ve Arş gibi makamlar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kalbin Allah’ın esmâ ve sıfatlarının yansıdığı bir ayna olduğuna dikkat çekmiştir.

Mesnevî’ye göre kalbin bu özel hallerini Allah’ın evi olması, Kâbe ve Arş’la ilişkilendirilmesi yönüyle ayrı başlıklar altında ele alacağız.

2.5.1. Kalb Allah’ın Evidir

Tasavvufta var olan genel düşünceye göre insân-ı kâmilin, ehl-i dil olan kişinin gönlü Hakk’ın evi sayılır ve kutsal bir mekândır. Bu düşünce *Mesnevî*’de de önemli bir yer tutar ve Hız. Mevlâna taştan yapılmış mescitten daha çok insân-ı kâmilin gönlüne hürmet etmek gerektiğini ifade eder.

Evliyâ ve enbiyanın kalbleri, Allah’ın tecelligâhıdır. Böyleyken suret-perest olan kimseler, taştan ve topraktan yapılan mescide saygı gösterirler ehl-i dil olan evliyâullaha ise saygısızlık ederler. Taştan toraktan yapılmış mescit mecazdır hürmet edilirse değerli olur, hürmet edilmez içine zahire konulursa o zaman ambar olur. Oysa enbiyâ ve evliyanın kalbleri hakiki mescitlerdir. Onların bâtınlarındaki mescit bütün kâinatın secdegâhıdır. Hadis-i kutside işaret olunan Allah’ın yere göğe sığmayı sığıdığı mekandır.⁴⁷³

“İçinde kim olduğunu biliyorsa, evin kapısındaki küstahlık neden?

Ahmaklar mescidi ulular da, gönül ehlinin gönlünü yıkmaya çalışır.

Halbuki o mecazidir be eşekler, bu hakikat. Uluların gönülden başka mescidi yoktur.

Herkesin secdegâhı olan velilerin gönül mescitlerinde Allah vardır.”⁴⁷⁴

⁴⁷² Aclûnî, a.g.e., 2: 165; İmamı Gazâlî, İhyâ-u Ulûmiddîn, 3: 14.

⁴⁷³ Konuk, 4: 338-339; Tâhir-ul-Mevlevî, 8: 928-929.

⁴⁷⁴ *Mesnevî*, 2: 3108-3111.

Yaratılmış varlıklar içerisinde cismaniyeti itibariyle denizin bir katresi kadar küçük olan insan kalbine Cenâb-ı Hak’tan bir kabiliyet cevheri düşmüştür ki, Hak Teâlâ o kabiliyeti denizlere ve güneş sistemindeki diğer varlıkların hiç birine vermemiştir. Kalbe verilen bu kabiliyet bütün ilahi esmâ ve sıfatların kabulü için verilmiş bir kabiliyettir.⁴⁷⁵

“Gönül katresine bir inci düştü ki o inci denizlere; feleklere bile verilmemiştir.”⁴⁷⁶

Mesnevî’de zaman zaman insân-ı kâmilin kalbini sembolize etmek amacıyla gönül ayna benzetmesi yapılır. Çalışmamızın kalble ilgi benzetmeler başlığı altında bu konuyu ayrıca ele aldık.

Aşağıdaki beyitlerde gönül aynasının saf olmasıyla gönle Allah’ın ilminin aksedeceği, bu aynanın ise sınırsız oluşu anlatılmıştır:

“O aynanın saflığı, berraklığı gönlün vasfıdır. Gönle hadsiz hesapsız suretler aksedebilir.

Gaybın suretsiz ve hududsuz sureti, Musa’nın gönül aynasında parlamış, koynuna sokup çıkardığı elde görünmüştür.

O suret göğe, arşa, ferşe, denizlere, ta en yüce gökten, denizin dibindeki balığa kadar hiçbir şeye sığmaz.

Çünkü bütün bunların hududu, sayısı vardır. Halbuki gönül aynasının hududu yoktur.

Burada akıl, ya susar, yahut şaşırıp kalır. Sebebi de şu: Gönül mü Allah’tır, Allah mı gönül?”⁴⁷⁷

Aynanın safveti insân-ı kâmilin gönlünün vasfıdır. Gayb âleminin nakışları gönle akseder. Nitekim Hz. Musa (a.s.)’ın gönlünün aynasına da Allah’ın ilmi aksetmiştir. O elini koynuna sokup çıkardığında göz kamaştıracak şekilde parlamıştı. Hz. Musa bunun gibi çeşitli mucizeler göstermişti. Allah’ın ilmi yere, göğe, arşa, ferşe, deryaya, balığa yani bütün kâinata sığmaz. Çünkü bunların hepsinin bir sınırı vardır. Fakat insân-ı kâmilin gönül aynasının sınırı yoktur, bunun için o sonsuz olan mânevi ilim gönül aynasına tamamıyla akseder.⁴⁷⁸

Gönlün sevgiliye ait olması, gönülde ondan başkasına yer olmamasına ve onun sevgisinin büyüklüğüne dair Hz. Mevlâna: “Kişi mahbubu ile beraberdir, kalb kendinin

⁴⁷⁵ Konuk, 2: 326.

⁴⁷⁶ *Mesnevî*, 2: 1017.

⁴⁷⁷ *Mesnevî*, 1: 3485-3489.

⁴⁷⁸ Konuk, 2: 431-433., Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1612-1613.

matlubundan ayrılmaz”⁴⁷⁹ hadisi şerifinden hareketle, kişinin mahbubu, onun kalbinin ve bânının talibidir ve nerede olursa olsun, insanın kalbinde yer tutan matlubu onunla beraberdir, der.⁴⁸⁰

Konuyla ilgili olarak aşağıdaki beyitlerde Allah Teâlâ ve Hz. Musa arasında geçen konuşma aktarılmıştır.

“Allah Hz. Musa’nın gönlüne vahyetti: ‘Ey seçilmiş kişi ben seni seviyorum.’

Hz. Musa ey kerem sahibi, dedi: Beni sevmene sebep neyse söyle de onu artırayım.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Ya Musa sen anasının kucağındaki bir çocuk gibisin. Anası kendisine kızsâ bile çocuk yine anasına sarılır!

Ondan başka birisinin varlığını bile bilmez... Ondan mahmur ve ondan sarhoştur.

Ondan başka kimseden yardım istemez... Bütün şerri de odur hayrı da o.

Senin hatırında da hayırdan, şerden bizden başka kimse yok... Başka yerlere dönüp bakmıyorsun bile!”⁴⁸¹

İnsân-ı kâmilin gönlünün yalnızca Allah’a ait olması o gönülde Allah’tan başka bir şeyin olmamasına dair aşağıda kendisine soru sorulan şeyhin cevabı aktarılmıştır.

Bir şeyhin kendisinden bir şey isteyecek olan kişinin ne isteyeceğini bilmesi, borçluların borcunun ne kadar olduğunu anlaması üzerine ona kimse bir şey söylemeden bunları nasıl bildin diye soranlara cevabı:

“Gönül evi bomboş, cennet gibi nasıl ki orada da (cennette) fakr ve ihtiyaç yoktur adeta.

Orada yalnız Allah sevgisi var. Onun vuslatı hayalinden başka hiç kimsecikler yok.

Ben evi, iyi kötü, her şeyden sildim, süpürdüm. Evim, yalnız Allah’ın sevgisiyle dolu.

Orada Allah’tan başka ne görürsem benim malım değildir, benden bir şey isteyen yoksulun malıdır.

Suda bir hurma fidanı yahut hurmanın kırılıp eğilmiş, yeni aya dönmüş dalı görününce o akis, dışarıdaki fidanın, dışarıdaki dalın aksidir.”⁴⁸²

Şeyh kendisine insanların içindekini nasıl biliyorsun diye soranlara, ‘Gönlümün evinde Hak’tan başka bir şey yoktur. Nasıl ki cennette her hangi bir şeye talep ve ihtiyaç olmaz

⁴⁷⁹ Ebu Davud, Edeb: 113; Müslim, Birr: 50

⁴⁸⁰ Konuk, 9: 260.

⁴⁸¹ *Mesnevî*, 4: 2921-2927.

⁴⁸² *Mesnevî*, 5: 2802-2806.

benim gönlümde de talep ve ihtiyaç duygusu yoktur. Kalb aynası saf olduğu vakit ona halkın iç dünyası akseder.

Benim gönül evimde Hâlik'ımın âşk ve muhabbetinden başka bir iş ve duygu yoktur. Onun vuslatının hayalinden başka kalbimin içinde dönüp dolaşan bir kimse yoktur. Ben kalbimi iyi ve kötü hatıralardan temizledim. Eğer kalbimde ilâhi âşktan başka bir duygu bulunursa o duygu ve fikir bana ait değildir. O ancak benim yanıma gelen bir fakirin duygu ve fikrinin aksidir. Bir hurma ağacının dalı nasıl altındaki suya akseder ve suya ait olmadığı bilinirse benim kalbimdeki Hak'tan gayri duygular da böyledir.⁴⁸³

İnsan-ı kâmilin gönlü saf, temiz ve her türlü mâsivadan arınmış olduğundan Allah'ın evi sayılır. Onun gönlünde Allah'tan başkasına yer yoktur. Zaten Allah o gönlün kendisi için mekân olduğunu buyurmuştur. Dolayısıyla kâmil kulun gözü de gönlü de Allah'tan başkasını ne görür ne ister diyebiliriz.

2.5.2. Kalb Kâbe ile Eşdeğerdur

Gönül manevi âlemin merkezi olması yönüyle hem tasavvufta ve hem *Mesnevî*'de özel bir yere sahiptir. Böylelikle gönül insan bedeninde yüce bir makam sayılır. Çeşitli eğitimlerden geçerek insân-ı kâmil mertebesine ulaşan kimsenin gönlü sıradan bir insanın gönlünden farklılık gösterir ve böyle bir gönül *Mesnevî*'de özel bir değere müstehak görülür.

Mesnevî'ye göre insân-ı kâmilin gönlü her an Kâbe'ye gitmektedir, bazen de onun hem gönlü hem cismi Kâbe'ye gider. Bazen ise insân-ı kâmilin gönlü Beytullah olarak görülür ve Kâbe ile eş değerde tutulur.

Aşağıdaki beyitlerde bu konuya işaret edilmiştir:

“Gönül, her an Kâbe'ye gitmekte... Beden de Allah lütfuyla gönlün tabiatına bürünmekte!

Bu uzunluk, kısalık, bedene göredir... Allah'ın bulunduğu yerde uzunun, kısanın lafı mı olur?

Allah cismi tebdil etti mi gayrı fersaha bile bakmadan yürür gider!”⁴⁸⁴

⁴⁸³ Konuk, 10: 227-228.

⁴⁸⁴ *Mesnevî*, 4: 533-535.

İnsan mâna âleminde sürekli Kâbe'ye gidebilir aradaki mesafenin uzunluğunun kısalığını önemi yoktur, hayâlinde Kâbe'ye gitmiş gibi hisseder fakat cismi yerindedir. Bu durum insanların geneli için mümkündür oysa kâmil insanlar hem ruhen hem de cismen kısa sürede uzak mesafeleri aşıp Kâbe'de olabilirler. Çünkü kâmil bir kimse ruhuyla bulunduğu bir yerde bedeniyle de bulunur. Nitekim kâmiller “Bizim ervâhımız cisimlerimizdir, cisimlerimiz ervahımızdır” demişlerdir.

Mesafenin uzunluğu ancak cisminin hakimiyeti altında bulunan ruhlar içindir. Cismin hakimiyetinden kurtulmuş Hak sıfatı ile vasıflanmış ruhlar ve cisimler için uzunluk ve kısalığın hiçbir hükmü ve tesiri yoktur. Nitekim Hz. Peygamber(s.a.v.) bir gecede Mescid-i Harâm'dan Kudüs-i Şerîf'e gitmiş mîraç hadisesi gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de “Noksanlardan münezzehe olan Allah Teâlâ hazretleri kulunu bir gecede Mescid-i Harâm'dan, Mescid-i Aksâ'ya isrâ eyledi” (el-İsrâ, 17/1) buyurulmuştur.⁴⁸⁵

Aşağıdaki beyitlerde ise Hak nuruyla gönlü aydınlanmış olan kimsenin kalb gözünün Kâbe'yi daima Allah Teâlâ'nın varlığından ve tecelliyâtından dolu gördüğü, zâhir gözüyle bakıldığında Kâbe'nin içi boş bir yapı olduğu fakat basiret gözüyle bakıldığında Hakk'ın tecellisiyle dolu bir yapı olarak görüldüğü ifade edilir.

“Allah nuru ile ışıklanan, sevgilinin konağını dolu gör.

Nice dolu ve kalabalık konaklar vardır ki işin sonunu görenler, onları boş görürler.

Kimi dilersen Kâbe'de ara da derhal önünde beliriversin.

Ziynetli ve yüce olan bir suret, nasıl olur da Allah yurdu olmaz boş olur?

Ona kapı kapanmaz, o geldi mi derhal açılır. Fakat başkaları âşkla değil, ihtiyaçtan gelirler.”⁴⁸⁶

Nice saraylar ve evler vardır ki içi kalabalıklarla doludur fakat âkıbeti gören Hak ehlinin nazarında o saraylar boştur. Çünkü cismânî kimselerin toplantıları kısa sürer, bir süre sonra oradaki kalabalıklar dağılır gider, o kimseler manadan boş oldukları için hiç hükmündedirler. Oysa Kâbe ism-i zâtın mazharı olduğundan mana âleminde o kadar kalabalıktır ki, ism-i ilâhının mazharı olan herkesi orada bulabilirsin. O halde, saltanatlı ve yüce olan insân-ı kâmilin cismi Allah'ın beytinden nasıl boş kalır? İnsân-ı kâmilin

⁴⁸⁵ Konuk, 7: 167-168.

⁴⁸⁶ *Mesnevî*, 6: 865-869.

kalbi de Kâbe gibi ism-i zatın mazharı olduğundan, her kim ne ararsa insân-ı kâmilin kalbinde bulabilir.

Huzuru ilahinin kapalı olan kapısı insân-ı kâmil için her daim açıktır çünkü o, gafletten kurtulmuş olarak orada bulunur. Diğer insanlar ise o kapıda ihtiyaçları için bulunurlar, kimi mal, makam, evlat; kimi sağlık, uzun ömür; kimi nimet, kimi dünyevi rahatlık ister. İhtiyaçları olmadığı zaman ise huzurdan gafildirler.⁴⁸⁷

2.5.3. Kalb Arş Kadar Geniştir

Hadîs-i kudsîde: “Ben yerime ve göğüme sığmadım; fakat mümin kululumun kalbine sığdım”⁴⁸⁸ buyrulur. Bundan dolayı insânı kâmilin kalbi gerek tasavvufî düşüncenin genelinde gerek Hz. Mevlâna’nın bakış açısında Arş’la ilişkilendirilmiş Arş’a kadar geniş kabul edilmiş böylelikle de Hakk’ın mekânı sayılmıştır.

Hz. Mevlâna *Mesnevî*’de müminin kalbini Arş’la şu şekilde ilişkilendirir:

“Arş şakinin medhinden titrer; muttaki onun medhinden sû-i zanna düşer.”⁴⁸⁹

Burada “Arş”tan muttaki müminin gönlü kastedilmiştir ve muttaki mümin de insân-ı kâmilidir. “Rahman arş üzerine müstevi oldu” (Taha, 20/5) âyeti kerimesinde bu mânâyı işaret buyrulur. Bundan dolayı şâki ve zâlim övüldüğü vakit, insânı kâmilin kalbi titrer ve şâkiyi meth edenin iyiliğinden şüpheye düşer. Nitekim hadîsi şerifte “Fâsık meth olunduğu vakit Rab gazab eder ve bundan dolayı arş titrer” buyrulmuştur.⁴⁹⁰ Medih ve övme kemâle aittir. Şakinin medhi Allah’tan korkup sakınan kimseleri şüpheye düşürür.⁴⁹¹

Birici ciltte geçen bedevi Arap ve karısının hikâyesinde de yine bu hususa işaret olunur.

Bu hikâyede Hazreti Âdem’in yaratılışı meleklerle tanıtılması eşyanın isimlerini sayması vb. konulara değinildikten sonra aşağıdaki beyitlere yer verilir:

“Âdem’in o pak ruhunun fezasına nispetle yedi gök sahası bile dardı.

⁴⁸⁷ Konuk, 11: 299-300.

⁴⁸⁸ Aclûnî, a.g.e., 2:165; İmam-ı Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmüddîn*, 3:14.

⁴⁸⁹ *Mesnevî*, 1: 241.

⁴⁹⁰ Konuk, 1: 159.

⁴⁹¹ Bursevî, 117.

Peygamber “Allah; ben yücelere, aşağılara, yere, göğe, arşa sığmam. Bunu, ey aziz, yakinen bil.

Fakat şaşılacak şeydir ki inanan kişinin kalbine sığarım. Beni ararsan inanan gönüllerde ara buyurdu” dedi.”⁴⁹²

Bu beyitlerde Hz. Âdem’den hareketle insân-ı kâmilin kalbine işaret olunmuş, onun gönlünün ve ruhunun genişliğinin yüceliğine göre yerin göğün dar olduğu vurgulanmıştır. Burada da yine “Ben yerime göğüme sığmadım; fakat mümin kululum kalbine sığıdım” hadisi kudsisine işaret olunur. İnsanı kâmilin kalbine “Beytullah” ve “Ârşullah” da denilmiştir. Böyle olunca Hakk’a ulaşmak isteyen insanı nâkışların, insanı kâmilin vasıta oluşuna binaen onların kalbine girmeleri gerekir.⁴⁹³

Gönlün ârş kadar yüce olduğu, Hakk’ın mekânı olduğu söylene de bunu her gönül için söylemek mümkün değildir. Aşağıdaki beyitte bu duruma işaret edilerek gönülden gönüle fark olduğu, her gönlün yüce makam olarak gerçek anlamda gönül sayılmayacağı ifade edilmiştir.

“Sen dersin ki bizim gönlümüz var. Öyle ama gönül ârşın yücesindedir, aşağılıklarda değil!”⁴⁹⁴

Tâhiru’l-Mevlevî ve Konuk eserlerinde bu beyitle ilgili olarak şunları söylemişlerdir. Her göğüste bir kalb vardır ve kan dolaşımına hizmet etmektedir. Fakat Hakk’ın nazarı o et parçasına ve onun suretine değildir. O uzuv hayvanlarda da vardır. Burada kast edilen kalb, gönül dediğimiz mâneviyâttır. Allah’ın nazarı ve tecelligâhı da bu mâneviyâttır. Yere göre sığmayan Allah orada bulunur. Gönlün bağlandığı yer, ulvî âlemdir, süflî âlem değil.⁴⁹⁵

Son olarak, Hz. Mevlâna gönlün yüce bir makam olduğunu ve ârşa mensup olduğunu, samimi olarak gözden akan yaşın da gönülden geldiğini, böylelikle de ârşı dahi ağılattığını söyler. Bununla beraber o, ârşa mensup akıllar ve gönüller, mensup oldukları ârşın nurundan dolayı süflî âleme mensup olan cisimle yaklaşmış oldukları için hicab içinde yaşarlar,⁴⁹⁶ der.

⁴⁹² *Mesnevî*, 1: 2652-2654.

⁴⁹³ Konuk, 2: 212-213; Abidin Paşa, 2: 227.

⁴⁹⁴ *Mesnevî*, 3: 2245.

⁴⁹⁵ Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 590; Konuk, 5: 593.

⁴⁹⁶ *Mesnevî*, 5: 618; Konuk, 9: 222.

2.6. Kalb-i Selim

Gerek Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gerekse tasavvufta kalble ilgili en çok önem verilen husus selim bir kalb sahibi olmaktır. Allah'ın huzuruna ancak selim bir kalb ile varanlar kurtulur.⁴⁹⁷ Bu selim kalb de ancak insân-ı kâmilde bulunur.

Kalb-i selim, temiz vicdan, saf kalb, sağduyu anlamlarına gelir. Şair:

“Sanma ey hâce ki senden zer ü sîm isterler,

Yevme lâ yenfeu da kalb-i selîm isterler” demiştir.⁴⁹⁸

Kalb-i selimin önemi *Mesnevî*'nin de dikkat çeken meselelerindendir. Eğer kişi selim bir kalbe sahip değilse yaptığı ameller tamamen boş ve değersizdir.

Hiz. Mevlâna *Mesnevî*'nin birinci cildinde, bir konuğun Yusuf-u siddîka gelmesi, Yusuf'un ondan bir armağan istemesi bahsinde bu konuya şu şekilde işaret eder:

“Yusuf, başından geçenleri anlattıktan sonra “Eh... bize ne armağan getirdin, bakalım?” dedi.⁴⁹⁹

.....

“Sana getirmek için ne kadar armağan aradıysam hiçbir şeyi beğenmedim, lâıık görmedim.

Bir habbeyi alıp da madene, bir katreyi alıp da ummana nasıl götürebilirim?

Sana gönöl ve can bile getirsem Kirman'a kimyon götürmüş sayılırım.

Senin, misli olmayan güzelliğinden başka bir tohum yoktur ki bu ambarda olmasın.

Sana gönöl nuru gibi bir ayna getirmeyi lâıık gördüm.

Ey güneş gibi gökyüzünün ışığı olan güzel! Ona baktıkça kendi güzel yüzünü görürsün.

Gözümün nuru, sana ayna getirdim, ona bakıp yüzünü gördükçe beni hatırlarsın” dedi.

Koynundan aynayı çıkarıp sundu. Güzeller, aynayla meşgul olurlar.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ eş-Şuâra, 26/88-89.

⁴⁹⁸ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, “Kalb-i selim”, 204.

⁴⁹⁹ *Mesnevî*, 1: 3170.

⁵⁰⁰ *Mesnevî*, 1: 3194-3200.

A. Avni Konuk’a göre yukarıdaki hikâyede misafirden kastedilen Hak yolundaki sâlikdir. Yusuf’tan ise Cenâb-ı Hak kastedilmiştir. Hadis-i şerifte “Allah güzeldir, güzeli sever”⁵⁰¹ buyurulmuştur. Ayna da, ilâhi tecellilerin yansıdığı kalbe işaret eder. Allah’ın huzuruna saf ve mücella bir kalb götürmek gerekir ki, onun tecellisi aksedebilsin.⁵⁰²

Abidin Paşa buradaki aynadan, gönlü parlak, kendisi Allah’a yakın insân-ı kâmil sayılabileceğinden bahsetmiştir. O ayna Allah’ın nimetlerini, güzellikleri yansıtır. Bu ayna kalb-i selimdir.⁵⁰³

Kur’an-ı Kerim’de: “Kıyamet öyle bir gündür ki, o gün ne malın ne evladın faydası olur. Ancak kalb-i selim ile Allah’ın huzuruna çıkabilenler kazanır” (eş-Şuâra, 26/88-89) buyurulmuştur.

Hz. Mevlâna’ya göre kalb-i selim hususunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, insân-ı kâmil olarak bildiğimiz kişinin doğru kişi olmasıdır. Aşağıdaki beyitlerde zâhir ulemadan medet ummanın insanı yanlışla sürükleyeceği anlatılmıştır.

“Birisi, ana babası öldü mü yetim olur. Hak’la ünsiyet için kalb-i selim gerek!

Hırsız, bir körden bir kumaş çaldı mı kör, bilmeden feryada başlar.

Fakat hırsız ona ‘Senin malını ben çaldım, ben hilebaz bir hırsızım’ demedikçe,

Kör, hırsızı nereden bilecek? Gözünün nuru, gözünün ışığı yok ki!

.....

Gönül’ün kayıp malı olan hikmet kumaşı, ehli dilden elde edilir.

Kör olan gönül, canı, kulağı, gözü olsa bile hırsız Şeytan’ın izini bulamaz, onu elde edemez.

Şeytan’ın izini bulmayı, hırsızı elde etmeyi, gönül ehli olanlardan um, bu işi onlardan iste; taştan topraktan değil. Çünkü halk, gönül ehline nispetle taş, topaç gibidir, adeta cansızdır.”⁵⁰⁴

A. Avni Konuk bu beyitleri özetle şöyle yorumlar. İnsan halktan uzaklaşınca Hak’la ünsiyeti olmadığından yetim, âciz ve garip kalır. Hak ile ünsiyet edip yetim ve garip kalmamak için ise selim kalb lazımdır.

⁵⁰¹ Müslim, İman, 1: 93; İbn Mâce, Duâ, 10.

⁵⁰² Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1481.

⁵⁰³ Abidin Paşa, 2: 359.

⁵⁰⁴ *Mesnevî*, 2: 2374-2383.

Kalb gözü kapalı olan bir sâlikten hırsız mesabesindeki nefsi, irfanını çaldığı vakit o sâlik halinin noksanlığını görür ve kör gibi inler, ne yapacağını bilemez. Böyle bir durumda o insân-ı kâmilin yol göstericiliğine ihtiyaç duyar. Zira nefsinin ondan çaldığı hikmeti gönül ehli olan kâmillerde bolca bulabilir.

Sakın hırsız bulmak için enâniyete bulanmış kör kalbli zâhir ulemadan medet umma! Onda hakikati idrak yoktur, o ancak şeytanın tasallutunu kitaplardan, eserlerden bilmek ister. Binaenaleyh eğer Şeytan hırsızını bulmak istersen, onu ehl-i dilden ara, sor; zira Hak evliyasının karşısında zahir uleması cemâd(kurak toprak) mesabesindedir.⁵⁰⁵

Allah Teâlâ ehli dünyadan kalb-i selim ister. Kalbi selim ise yalnızca huzuru makamda bulunur. Hz. Peygamber, “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalblerinize ve niyetlerinize bakar”⁵⁰⁶ buyurmuştur. İşte Allah’ın nazar edeceği o kalb, kalb-i selim olan insân-ı kâmilin kalbidir. Allah Teâlâ, “Ey insan, gönül sahibi insân-ı kâmilin kalbinden sana nazar ederim yoksa ettiğin secde ve dağıttığın altınla değil” buyurur. Sen kendi kalbini hakiki kalb sandın da, gönül sahibi ârifleri aramaktan vazgeçtin.⁵⁰⁷

Gönül öyle bir yerdir ki, bu yedi misli semânın yedi yüz mislini de oraya koysan sığar. “Ben arzıma ve göğüme sığmadım mümin kulumun gönlüne sığarım” hadisi kudsisinde buna işaret buyrulur.

Allah gönül kırıntılarında bulunmaz. Gönül sahibi altı cihetli ayna gibidir. Allah altı cihete onun vasıtasıyla bakar. Bu altı cihette karar kılmış gönüllere insânı kâmilin vasıtası olmaksızın Allah nazar etmez.⁵⁰⁸

“Harzemşah ulu Tanrıdır. Bu rezil kavimden gönül istemektedir.

Peygamber, ‘Allah suretlerinize bakmaz, kalbe bakar. Kalb işlerinizi düzene koyun’ demiştir.

Allah, ben sana, bir gönül sahibinden bakarım. Secdene, altın vermene bakmam bile demektedir.

Sen, gönlünü gönül sandın da gönül sahiplerini aramayı bıraktın.

⁵⁰⁵ Konuk, 4: 153-155.

⁵⁰⁶ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539.

⁵⁰⁷ Konuk, 9: 295-296.

⁵⁰⁸ Konuk, 9: 297-298; Tâhir-ul-Mevlevî, 14: 244-246.

Gönül öyle bir varlıktır ki bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider.

Bu çeşit gönül kırıklarına gönül deme. Sebzvar'da Ebubekir arama.

Gönül sahibi, altı yüzlü aynadır. Allah, altı cihette de o aynadan nazar eder durur.

Altı cihette bulunan, bu cihetlerden kurtulamayan kişiye Allah, o gönül sahibi vasıta olamadıkça nazar etmez.”⁵⁰⁹

Bundan sonraki beyitlerde de uzunca bir bölümde yine Hz. Mevlâna kalb-i selimin öneminden, Allah'ın huzuruna insânı kâmilin kalbi aracılığıyla varılacağından, Cennet anaların ayakları altındadır hadisinden yola çıkarak anaların rızası ne kadar önemliyse insân-ı kâmilin rızasının da o derece önemli olduğundan bahseder. Buna karşın Allah'ın huzuruna çürümüş ve ölü bir kalble varmanın ise tam bir cüretkârlık ve küstahlık olacağına dikkat çekilir.⁵¹⁰

Sâlikin yaptığı güzel amelleri gönül hoşluğu ile içinden gelerek yapması da önemlidir. İsteksizce yapılan amellerin Allah katında bir değeri olmayacaktır.

Bu konuyla ilgili olarak Yahudi padişahın hikâyesinde, vezirin Hristiyan emirler adına farklı farklı beyanlar yayınlamasıyla ilgili beyitleri aktarabiliriz:

“.....

Öbüründe demişti ki: “Kolay odur ki gönlü hayatı ve cânın gıdası ola.

Tabiatın hoşlandığı her şey, vakti gelince çorak yere ekilmiş tohum gibi mahsul vermez.

Onun mahsulü, pişmanlıktan başka bir şey olmaz; onun kazancı sahibine ziyandan başka bir şey getirmez.

O zevk, sonunda da önünde olduğu gibi kolay ve hoş görünmez; nihayetle adı güç olur, güçlenmiş bir hale gelir.

Sen güçleştirilmişle, kolaylaştırılmışı, birbirinden ayırdet; bunun yüzünü de sonuna nazaran gör, onun yüzünü de sonuna nazaran.”⁵¹¹

Kolay gelen hizmetlerin iyisi, gönül isteğiyle olandır. Zîrâ gönlün diriliği canın gıdası olur ve ruhu takviye eder. Çorak yerin mahsulü pişmanlıktan başka bir şey değildir. Ordan

⁵⁰⁹ *Mesnevî*, 5: 868-875.

⁵¹⁰ *Mesnevî*, 5: 883-893; Konuk, 9: 300-303; Tâhir-ul-Mevlevî, 14: 248-250.

⁵¹¹ *Mesnevî*, 1: 495-499.

elde edilen mahsulden herhangi bir kazanç sağlanmaz. Gönül hoşluğu ile yapılmayan ameller de böyledir yapan kişiye ziyandan başka bir şey getirmez.⁵¹²

Gönül hoşluğu ile yapılmayan amelin, manevi hâsılatı olmaz; neticede onun hâsılatı pişmanlık olur. Öyle bir ameli Allah’a satmak ise ziyandan başka bir şey kazandırmaz; zîrâ Allahu Teâla: “Allah mü’minlerden nefislerini cihada ve mallarını sadaka ve infaka sarf edenlere cennet karşılığında müşteri oldu”⁵¹³ ayeti kerimesinde beyan buyurduğu üzere, mü’minlerin amellerine müşteridir; mü’minler amellerinin bayiidir. Sonuç olarak kötü amelleri tabiatıyla yapan kimse, kendisine taat kolay gelen kimselerden değildir. Onun adı muasser olur, yani taatta güçlük çeken kısımdan olur. Zîrâ şaki olanlara kötü ameller kolay gelir; said olanlara da hayırlı ameller kolay gelir. Binâenaleyh sen kendisine hayırlı ameller kendisine kolay gelen ile güç geleni açıkça gör ve bil! Neticede bunun ve onun haline dikkatle bak!⁵¹⁴

Konunun başında da ifade ettiğimiz gibi başta Kur’an-ı Kerim ve hadislerde daha sonra tasavvufun genelinde ve Hz. Mevlâna’nın eserlerinde yapılan amellerde en önemli unsurun kalb-i selim olduğu vurgulanmıştır. Günlerce gecelerce ibadet yapıp bunları gönül hoşluğu ile yapmamış olmak insanı yalnızca ziyana sürükler. Az da olsa yapılan ibadet ve işlerin ise gönül hoşluğu ile yapılmış olması onu kat be kat değerli kılar.

2.7. Kalb Eğitimi

Mesnevî’nin kalb kavramı ile ilgili en çok dikkat çeken hususlarından biri kalbin basit bir et parçası durumundan çıkarılıp gönül mesabesine getirilmesi için birtakım eğitimlerin gerekli olduğudur. Kişi eğer kâmil bir mümin olmayı diliyorsa bunun için çaba göstermeli öncelikli olarak da kalb eğitiminden geçmelidir.

Kalb eğitimi kişinin bizatihi yapacağı riyazet, zikir, ibadet gibi şeylerin yanısıra bir mürşidi kâmile bağlanmak onun yol göstericiliğiyle hareket etmekle mümkündür. Hatta

⁵¹² Bursevî, (Suat Ak), 166-167.

⁵¹³ et-Tevbe, 9: 111.

⁵¹⁴ Konuk, 1: 206.

kişinin tek başına yapacağı riyazet, ibadet ve zikir gibi şeyler dahi mürşid öncülüğünde onun tavsiye ve rehberliğiyle olmalıdır.

Sâlikin kalb eğitiminde dikkat etmesi gereken noktalardan biri de kalbini temizlemesi, kötü sıfatlardan arındırmasıdır. Bunu yaparken de yine bir kâmil mürşidin rehberliğine ihtiyaç duyacaktır.

Mesnevî'nin hemen hemen başından sonuna kadar mürşidi kâmilin önemi vurgulanmıştır. Her insanın kendisine rehberlik edecek bir mürşidi kâmile ihtiyacının zaruri olduğu tekrar tekrar ifade edilmiştir. *Mesnevî*'ye göre kalb eğitimi noktasında da yine başvurulacak ilk kişi mürşidi kâmildir.

2.7.1. Kalb Eğitiminde İnsân-ı Kâmilin Rolü

Sâlikin sülûkunda önemli olan aşamalardan olan kalb eğitiminde, her aşamada olduğu gibi insân-ı kâmilin rolü büyüktür. İnsân-ı kâmil Hak ile halk arasında bir köprü vazifesi görür. İnsân-ı kâmil şariat, tarikat, hakikat ve mârifet itibarıyla tam ve ergin olan kişidir. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlâkı güzeldir, mârifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir ve sâliki de en güzel şekilde yönlendirir. Sülûkün amacı da bu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir.⁵¹⁵

Hz. Mevlâna'ya göre seyri sülûk, kendine gelmek ve kendini bulmaktır. İnsan sülûkte gerçeğe ulaşmak için tabiatına aykırı şeylere başvurmamalıdır. Hakk'a ulaşmak için zikir, halvet vs. yetmez bunun için varlıktan arınmak gerekir. Manevi yola giren mürid, mürşisine bütün varlığıyla teslim olmalı, kendi iradesinden ve tasarrufatından tamamen soyunmuş olmalıdır. Ona bakanlar mürşidini görmeli ve kendisi de kendini mürşidinde aramalıdır (fena fi'ş-şeyh olmalıdır).⁵¹⁶

Hz. Mevlânâ kalb eğitiminde mürşidi kâmilin önemine öncelikle *Mesnevî*'nin ilk hikâyesi olan padişâh cariyeye hikâyesinde değinir. Padişâhın hastalanan cariyeyi iyileştirme çabalarında bu düşünceyi ön plana çıkarır, insanın mânevi yolculuğunda bir mürşide ihtiyacına vurgu yapar.

⁵¹⁵ Aydın, Mehmet S., *DİA*, “İnsân-ı Kâmil”, 22: 330-331.

⁵¹⁶ Ramazan Muslu, *Anadoluda Tasavvuf Yolları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2007, 75-76.

“Gönlünde ve canında tuttuğu âşk gibi, elini açtı ve onu kucakladı.

Onun elini alnını öpmeye başladı ve mâkamdan yoldan sormaya başladı.

Sora sora onu sadra kadar çekti; nihâyet sabr ile bir hazine buldum dedi

Dedi: Ey Hakk’ın hediyesi ve zahmetin dâfi’i; ve sabır sürûrun anahtarıdır kelâmının mânâsı.

Ey hekîm-i ilâhî! Senin mülâkâtın her sualin cevabıdır. Müşkil kıyl u kalsiz senden hall olur.

Gönlümüzde olan her şeyin tercümanısın; her kimin ayağı çamurda ise elinden tutucusun.

Hoş geldin, ey seçilmiş, ey râzı olunmuş olan! Eğer sen gâib olur isen helâk gelir, sahrâ daralır.

Sen kavmin efendisisin; seni istemeyen eğer vazgeçmezse, muhakkak helâk olur.

Vaktâki o meclis ve kerem sofrası geçti, onun elini tuttu ve hareme götürdü.”⁵¹⁷

A. Avni Konuk ve Abidin Paşa şerhlerinde beyitler için özetle şu açıklamaları görürüz.

Mânevi tabip olan insân-ı kâmil burada hasta mesabesindeki sâlikin kalb eğitiminde türlü metodlarla bir tedavi yoluna gider. Sâlik mânevi yolculuğunda böyle bir tabibe rastlayarak adeta hazine bulmuştur. Mürşid ona çeşitli sorular sorarak onun ruh dünyasında ne gibi eksiklikler olduğunu tespit eder. Böylece hasta olan nâkıs insan kâmil insan tarafından anlaşılıp, ona uygun bir tedavi yöntemi ile kalb eğitimi gerçekleştirir.⁵¹⁸

Bundan sonraki birkaç beyitte de yine sâlikin doğru bir mürşid elinde eğitilmesinin önemine vurgu yapılır. Onun iyileşememesinin nedenlerinin cehâlet, yanlış âlim ve doktorların yöntemlerinden kaynaklandığı vurgulanır. Yanlış doktor, ilaç ve tedavi yöntemlerinin hastayı büsbütün harap ettiği belirtilir.⁵¹⁹ Buradan hareketle sâlikin yanlış mürşid elinde olmasının olumsuz sonuçları ifade edilir.

Hiz. Mevlâna aynı konuyla ilgili olarak daha sonra şunları söyler:

“Dedi: Ey şâh! Evi tenhâ et! Hem akrabayı ve hem yabancıyı uzaklaştır.

Ev altında kimse dinlemesin, tâ ki cariyeden birtakım şeyler sorayım.”⁵²⁰

⁵¹⁷ *Mesnevî*, 1: 93-101.

⁵¹⁸ Konuk, 1: 117-120; Abidin Paşa, 1:52-53.

⁵¹⁹ Konuk, bkz., 120-121., bkz. *Mesnevî*, 1: 102-104.

⁵²⁰ *Mesnevî*, 1: 144-145.

Burada “ev”den kastedilen sâlikin kalbidir. Yani hekîmi ilâhi ve mürşidi kâmil sâlike dedi ki: “Kalbini huzurunda genel hatıralardan ayır, temizle bu düşüncelerin iyisini kötüsünü ondan uzaklaştır. Senin cisim evinin bâtınından hiçbir şey faaliyette olmasın. Kendini ölü gibi bana teslim et; ta ki senin bu cüz’i aklından bir şeyler sorayım.”⁵²¹

“Ev boş kaldı ve bir dolaşan kalmadı; tabipten başka ve ancak hastadan başka kimse kalmadı.”⁵²²

Sâlikin kalb evi hatıralardan boşaldı; nefsini iyileştirmek için o ilâhi hekime izin verdi yalnızca hekîmi ilâhi ile sâlikin cüz’î aklı başbaşa kaldı. Böylece kendi tedbirlerini bıraktı ona teslim oldu.⁵²³

Bundan sonraki beyitlerde insân-ı kâmilin, sâlikin akıl ve irâdesinin mertebesi ve nefsinin en ziyâde alaka gösterdiği şeyi tetkik ettiğine işaret edilir.⁵²⁴

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşıldığı üzere bir mürşide tabi olarak Hak yolunda ilerlemeyi isteyen sâlik, nefsini, ruhunu ve kalbini ona bırakmalıdır. Ona güvenerek yol göstericiliğine inanmalıdır. Doğru mürşid onun ne zaman neye ihtiyacının olduğunu bilecek ve ona göre bir yol izleyerek mânevi eğitimine katkıda bulunacaktır.

Yine padişah carîye hikâyesinin ilerleyen beyitlerinde sâlikin kendisinde bulunan eksikleri farketmede ve bunları gidermede yetersiz kalabileceği, bunun için de yine kalbinin bir mürşidi kâmil rehberliğinde eğitilmesinin gerekliliği şu şekilde ifade edilir:

“Bir kimse eşeğin kuyruğu altına bir diken koyar; eşek onun def’ini bilmez sıçrar.

Sıçrar ve o diken daha muhkem çarpar; bir akıl lâzımdır ki diken koparsın.

Eşek diken def etmek için yanmaktan ve acıdan, çifte attı; her yerini yaraladı.”⁵²⁵

Bu beyitlerde eşek ve diken misâli ile gaflet ehlinin durumu tasvir edilir. Zîrâ gaflet ehli kimse kalbine eziyet eden nefsin kötü sıfatlarını bilip ve bulup def edemez; çırpınır durur ve birtakım tedbirlere başvurur. Bu tedbirler ise aksine onun gam ve ızdıraplarını artırır.

⁵²¹ Konuk, 1: 135.

⁵²² *Mesnevî*, 1: 146.

⁵²³ Konuk, 1: 136; Abidin Paşa, 1: 67.

⁵²⁴ Bkz. Konuk, 1: 136.

⁵²⁵ *Mesnevî*, 1: 154-156.

İşte onun için salike bir gönül tabibi olan insân-ı kâmil lazımdır ki, onun kalbinden bu nefsanî sıfatları çıkarsın.⁵²⁶

Hz. Mevlâna'ya göre sâlikin kalb eğitiminde dikkat etmesi gereken hususlardan biri de mürşidi kâmil olan kişinin gerçek bir mürşid olmasıdır. O, mürşitlik davasında bulunan aslında mürşidi kâmil olmayan kişinin ağzından çıkan sözlerin etkisinin de çok fazla olmayacağını bu sayede gerçek mürşidin kolaylıkla fark edilebileceğini dile getirir. Gerçek bir mürşidi kâmilin ağzından dökülen sözlerin onun gönlünün güzelliğini gösterdiği belirtilir. Aşağıdaki beyitlerde bu husus şu şekilde dile getirilmiştir:

“Nar alıyorsan gülen (çatlak) narı al ki onun gülmesi, sana tanesi olduğunu haber versin.

O ne mübarek gülmedir ki can kutusundaki inci gibi, ağızdan gönlü gösterir.”⁵²⁷

Burada “Nar”dan kastedilen hakikat ilmine sahip mürşid-i kâmilidir. “Tane”den kastedilen ise mürşid-i kâmilin bâtınıdır. “Hande”si ve “çatlaması” da onun Kur’ân’a ve Peygamberimizin hadislerine uygun olan sözleri ve fiilleridir. Mürid onun sözlerinden ve fiillerinden halini ve bânının boş olmadığını anlar. Mürşidi kâmilin ağzından çıkan söz, canın çekmecesine saklanmış inci gibi olan gönlünün ve içinin mahiyetini gösterir.⁵²⁸

Güzel ruhlar tadı hoş meyvelere benzer, onlar marifet ve hikmet lezzetine sahiptir. Kötü ruhlu bedenler ise çürük meyvelere benzer, bunların cehalet ve tatsızlığı içindedir.⁵²⁹ Gerçek mürşidi sahtesinden ayırmak için onun içinin dışına yansıyan güzelliğini görmek gerekir.

Hz. Mevlâna yukarıdaki beyitlerde narın olmuş ve çatlamış olanından hareketle m gerçek mürşide işaret eder, olmuş ve çatlamış narın içindeki taneler küçük mü, büyük mü, olmuş mu, ham mı, çürük mü, sağlam mı görülebildiği gibi hakiki mürşidin de dış görünüşüne içinin güzelliğinin yansıtacağı belirtilir.

Gerçek bir mürşidi kâmil olmayan kişinin durumu ise şu beyitte anlatılır:

“Mübârek olmayan gülme, lânetin gülmesidir: ağzını açınca kalbinin karalığını gösterir.”⁵³⁰

⁵²⁶ Konuk, 1: 138; Bursevî, (Suat Ak), 99.

⁵²⁷ *Mesnevî*, 1: 718-719.

⁵²⁸ Konuk, 1: 255-256.

⁵²⁹ Bursevî, (Suat Ak), 208.

⁵³⁰ *Mesnevî*, 1: 720.

Mürşitlik davasında bulunan nâkıs kimsenin ağzından çıkan eksik ve yanlış kelimeler da, onun gönlünün ve içinin karanlığını gösterir. Bundan dolayı sâlik, öyle bir kimsenin kendisini Hakk’a ulaştırmayacağını anlar ve ona mürid olmaz. Mana ve hakikat lafzın ve şeklin kanatlarıdır.⁵³¹ Nasıl ki kanatsız kuş uçamazsa, manasız lafız ve hakikatsiz biçim de kanatlanamaz, bir değer taşımaz.⁵³²

Yine insân-ı kâmilin salikin kalb eğitimindeki önemi ve yol göstericiliğiyle ilgili olarak şu beyitleri aktarabiliriz:

“Gülen nar bahçeyi güldürür. Erler sohbeti de seni erlerden eder.

Katı taş ve mermer bile olsan, gönül sahibine erişersen cevher olursun.

Temizlerin muhabbetini tâ... canının içine dik. Gönlü hoş olanların muhabbetinden başka muhabbete gönül verme.

Ümitsizlik diyarına gitme, ümitler var. Karanlığa varma güneşler var.

Gönül, seni, gönül ehlinin diyarına; ten, seni su ve çamur hapsine çeker.

Agâh ol, bir gönüldeştin gönül gıdasını al, onunla gönlünü gıdalandır. Yürü, ikbali bir ikbal sahibinden öğren!!!”⁵³³

Sâlik bir mürşidin eğitimine girerken bütün tereddüt ve şüphelerini de geride bırakmalıdır. Doğru mürşidi bulan kimse ona tam bir güven içinde bağlanmalıdır. Çünkü nice insanlarda nice cevherler vardır da onu ortaya çıkarmak için doğru insanın rehberliği lazımdır. İnsan bu noktada ümitsizlik içinde olmamalı ben de Hakk’a ulaşmak için kabiliyet yoktur düşüncesinden de sıyrılmalıdır. Onun bu yöndeki sıkıntısı olsa olsa doğru bir mürşidle karşılaşmamış olmasındandır. Sâlik mana ve hakikat ehli bir mürşid bulup onun sohbet meclisinde ve rehberliğinde yol almalıdır.⁵³⁴

Sâlikin bir mürşide bağlanırken dikkat etmesi gereken bir husus da kendi meşrebine uygun bir mürşide bağlanmasıdır. Çünkü sâlik eğer sakın ve hâlim bir huya sahipse, mizacı sert bir veliden yeteri kadar feyz alamaz. Kendi huyu onu itiraz etmeye sevk eder ve feyz yolunu kapatır bu da tam bir muhabbetle o veliye teslim olmasına engel olur.⁵³⁵

⁵³¹ Konuk, 1: 256.

⁵³² Bursevî, 208.

⁵³³ Mesnevî, 1: 721-726.

⁵³⁴ Bursevî, 208-209; Konuk, 1: 256-257.

⁵³⁵ Konuk, 1: 258.

Mürşidi kâmilin kalp eğitiminde önemi ve kalbe tesiri ile ilgili olarak birinci ciltte geçen Hazreti Peygamber'in(s.a.v) yağmurda hırkasının ıslanmaması hadisinin yer aldığı kısım ve Hakîmî Senâî'nin "Can elinde cihan göklerine iş buyuran gökler var. Can yolunda nice inişler, nice yokuşlar, nice yüksek dağlar ve denizler var." beyitlerinin tefsiriyle ilgili kısım dikkat çekmektedir. Buna göre doğru mürşide ulaştığı halde kendisinde manevi bir ilerleyiş görülmeyen sâlik bu noktada kusuru kendinde aramalıdır. Çünkü doğada bunun pek çok örneği vardır. Aynı yağmurla ıslanan aynı güneşten ışık ve ısı alan bitkilerden kimi yeşerip meyve verirken kimi sararıp kurumaktadır. Bu o meyvede bulunan çürüklükten ve eksiklikten kaynaklanır. Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

"Gayb âleminin başka bir bulutu, başka bir yağmuru, başka bir göğü, başka bir güneşi vardır.

Fakat o, ancak havassa görünür, diğerleri "Öldükten sonra tekrar yaratılıp diriltileceklerinden şüphe ederler.

Yağmur vardır, âlemi beslemek için yağar. Yağmur vardır, âlemi perişan etmek için yağar.

.....

Tıpkı bunun gibi gayb âleminde de bu çeşitlilik vardır. Bazısı zararlıdır, bazısı faydalı. Bazı yağmurlar berekettir, bazıları ziyan.

Abdâln bu nefesi de işte o bahardandır. Canda ve gönülde bu nefesten dolayı yüzlerce güzel şeyler biter.

Onların nefesleri, talihli kişilere bahar yağmurlarının ağaca yaptığı tesiri yapar.

Fakat bir yerde kuru bir ağaç bulunsa cana can katan rüzgarı ayıplama!

Rüzgar, işini yaptı esti. Canı olan da rüzgarın tesirini candan kabul etti."⁵³⁶

Konuk eserinde bu beyitlerle ilgili özetle şunları söyler. Hak evliyalarının etkili olan nefesleri, gayb âleminin baharındandır; ve onların mübarek nefeslerinden gönüllerde ve canlarda hakikat ilminin çiçekleri ve ilâhi bilginin yeşillikleri hayat bulur. Yağmurun işi, ağaçları yeşillendirmek, onlara hayat ve dirilik vermektir. Ehl-i saadet olan kimsenin kalbine ve canına da hayat ve mânevî dirilik, Hak evliyalarının nefeslerinden gelir.

⁵³⁶ Mesnevî,1: 2035-2045.

Eğer bir yerde kuru bir ağaç olursa, kusur rüzgarın değildir o ancak ağacın aslında ve bünyesinde olan bozukluktandır. Bunun gibi, irfandan nasip alamayan sâlikin kusuru da, evliyanın mübarek nefeslerinden değil, olsa olsa o sâlikin istidadının yetersizliğindendir.

Baharın ve rüzgarın vazifesi esmek ve bitkilere hayat vermektir. Nitekim ayet-i kerimede “Biz nebâta ve hayvanâta hayat aşılایıcı olarak rüzgarı gönderdik” (Hicr, 15/22) buyrulur. Aşılamaya uygun olan bitki ve hayvan ondan istifade etti; uygun olmayanlar ise kurudu ve öldü. İşte evliyanın nefesini kabule uygun olan kimselerin gönülleri ve canları da, onların feyizlerini kapar ve onlardan hayat bulur.⁵³⁷

Hz. Mevlâna'ya göre kalb eğiminde sâlikin dikkat etmesi gereken hususlardan biri de mürşidi kâmilin yaptığı ve söylediği şeylerden olumsuz etkilenmemektir. Bu noktada sâlik mürşidi kâmilin sözlerine de takılmamalı onun söylediği yumuşak ya da sert sözleri bir ve hoş tutmalıdır. Çünkü o bununla kişiyi kâmil kılmayı amaçlar. Canların bostanı, onların bu acı ve tatlı sözleriyle mânevi hayat bulmuş ve gönül denizi de, onların beyân ettikleri hakiki ve ilahi ilim cevherleriyle dolmuştur. Eğer evliyanın mânevi hayat veren kudsî nefesleri bir süre eksik olsa ve gönül bağına esmese, sâlikin gönlü binlerce gam, kabz ve sıkıntı duyar.⁵³⁸

Konuyal ilgili beyitler şu şekildedir:

“Velilerin sözlerinden, yumuşak olsun, sert olsun, vücudunu örtme çünkü o sözler, dinin zâhirîdir.

Sıcak da söylese, soğuk da söylese, hoş gör ki sıcaktan, soğuktan(hayatın hâdiselerinden) ve cehennem azabından kurtulasın.

Onun sıcaklığı, hayatın ilkbaharıdır. Doğruluğun, yakînin ve kulluğun sermayesidir.

Çünkü can bahçeleri onun sözleriyle diridir. Gönül denizi, bu cevherlerle doludur.

Eğer gönlün bahçesinden cüz i bir zevk ve hal eksilse akli başında olan kişinin gönlünü, binlerce gam kapladı.”⁵³⁹

Sâlikin kalb eğitiminde dikkat etmesi gereken noktalardan biri de şudur. O, mürşidi kâmile intisabdan sonra onun emrine tam anlamıyla uymalı; emirlerini icrâda gevşeklik göstermemelidir! Eğer ona kuru ekmek yemeyi teklif ederse yemeli benim vücudum buna tahammül edemez gibi tepkilerde bulunmamalıdır. Eğer onu yalın ayak ve baş açık

⁵³⁷ Konuk, 2: 51-52.

⁵³⁸ Konuk, 2: 55.

⁵³⁹ *Mesnevî*, 1: 2055-2059.

gezdirirse, akranlarım arasında bunu nasıl yapabilirim, bana deli olmuş derler dememeli; su ve çamur gibi şekil kabulü noktasında gevşek olmamalıdır!

Sâlik eğer mürşidim benim durumuma bakmaksızın emirler veriyor deyip kırılır gücenirse o zaman Hak yolundan nasip alamaz; üzeri paslı kirli ayna silinmek ister. Gönül aynası kir ve enaniyet pasları ile kararmıştır; onları mürşid bu tedbirler ile temizlemek ister.⁵⁴⁰

Aşağıda konuyla ilgili beyitler yer almaktadır:

“Pîri seçip ona teslim oldun mu, nazik ve tahammülsüz olma; balçık gibi gevşek ve sölpük bir halde bulunma.

Her zahmete, her meşakkate kızar, kinlenirsen cilâlanmadan nasıl ayna olacaksın?”⁵⁴¹

Hz. Mevlâna’ya göre sâlikin kalb eğitiminde dikkat etmesi gereken hususlardan biri de eğitimini tamamlamadan ben kalb eğitimimi tamamladım düşüncesine kapılarak mürşidinden kopması, böylelikle mânevi yolculuğunu yarıda bırakmasıdır.

“Kemâl sahibi olduğunu vehmeden kimse sureta kendini aciz görür. Fakat onun bu hali, dibinde pislik bulunan bir dere suyunun berrak görünmesine benzer.”⁵⁴²

“İmtihan kastıyla onu bir karıştırsan hemen su bulanır, pislik rengini alır.

Ey yiğit! Irmak sana saf ve berrak görünüyor ama senin ırmağının dibinde de pislik var.”⁵⁴³

Konuk bu beyitle ilgili şu izahı yapar. Nefsinin kemâle ulaştığını zanneden kimse, kendisini halka karşı çok mütevazı görür; fakat onun hali dibinde gübre tortusu bulunan ve üstünde berrak su akan bir ırmağa benzer. Onun zâhiren latif görünen tevazusu altında, berbat bir enâniyet gizlidir.

Ey kendini mütevâzi gören kimse, herhangi bir suretle imtihan için Hak Teâla hazretleri kullarından birisini senin üzerine musallat edip, o kimse kavli ve fiili ile seni karıştırdığı vakit, senin sâf ve berrak su gibi olan tevazun, gübre gibi olan enâniyet rengine

⁵⁴⁰ Konuk, 2: 303-304.

⁵⁴¹ *Mesnevî*, 1: 2979-2980; Abidin Paşa, 2: 308-309.

⁵⁴² *Mesnevî*, 1: 3217.

⁵⁴³ *Mesnevî*, 1: 3218,3219.

boyanıverir. Senin kırıklığın ve boyun bükmen, sana bir ırmağın suyu gibi sâf ve berrak görünse de, onun tahtında enâniyeti mevhume gübresi vardır.⁵⁴⁴

Hazreti Mevlâna kibre kapılmış, kemâl vehmine tutulmuş kimselerin nefislerini, çamur ve mezbele ile dolmuş bağ hendeklerine, mürşidi kâmilî de bol su salıverip o hendekteki çamurları ve mezbeleyi temizleyen kimseye benzetir. Sâlikin intisab ettiği mürşidin himmet ve feyzi sayesinde nefsindeki benlik çamuru ve kibir kırıntıları süpürülüp temizlenir. Kibir ve kendini beğenmişlik duygusu ile dolu bir kalp, bataklık halini alır. Onun suyunu berrak bir dere yapacak olan da mürşidi kâmilîdir.⁵⁴⁵

Kalb eğitiminde herhangi bir mürşide ihtiyacı olmadığını söyleyip kendi kendine yetebileceğini iddia eden kimseler için de Hz. Mevlâna şu ifadeleri kullanır:

“Yol bilen anlayışlı pîr, Nefs-i küll bağlarına ark kazıcıdır.

Irmak, kendisini nereden temizleyecek? İnsanın bilgisi, Allah bilgisiyle fayda verir.

Kılıç sapını kesebilir mi? Yürü, bu yarayı bir cerraha göster.”⁵⁴⁶

Bazı kimseler vardır ki, kitap okumakla nefsini ıslah edeceğine, kalbindeki kibri ve kendini beğenmişlik duygusunu gidereceğine inanmıştır. Böyle bir hareket kendi kendine tıp okuyup da hasta tedavisine kalkışmak gibidir. Doktorlar bile hastalandıkları vakit kendilerini başka bir doktora tedavi ettirirler. Çünkü insan kendi derdini tam anlamıyla teşhis edemez.

“Bıçak sapını yontamaz” diye bir darb-ı mesel vardır. Kılıç, bıçak gibi kesivi aletler başka şeyleri kestikleri halde saplarını yontamazlar. Bunun gibi hasta ve yaralı adam da kendini iyi edemez. Öyle bir adamın bir doktora, bir operatöre müracaatı gerekir. Ahlak hastası ve manen yaralı olanların da ahlak tasfiyesini yapacak bir hekime bir mürşide müracaat etmesi gerekir.⁵⁴⁷

Kişinin çevresinden halk vasıtasıyla kalbine türlü düşünceler gelir böylece kişide mal ve mülküne karşı bir muhabbet duygusu oluşur. Bu duyguların hepsi ruhun nuraniyeti önünde birer karanlık oluşturur. Kişinin kalbinde toplanan bu fikirler, mal ve mülke karşı oluşan muhabbet duygusu sinekler gibi kişinin kalbinde yer tutan benlik yarasının üzerine

⁵⁴⁴ Konuk, 2: 362; Abidin Paşa, 363.

⁵⁴⁵ Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1487;

⁵⁴⁶ Mesnevî, 1: 3220-3222.

⁵⁴⁷ Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1488, 1489; Abidin Paşa, 2: 363,364.

konarlar. Şayet bir kâmil mürşid sâlikin yarasına merhem koyarsa sâlik iyileşmeye başlar. Fakat daha tam iyileşmeden kemâle erdiğini ve artık kâmil mürşide ihtiyacı kalmadığını zanneder ve mürşidini bırakırsa yarası yeniden azmaya başlar ve tehlikeli bir hal alır. O halde kişi iyileşmesini kâmil mürşidden bilmeli ve onun tedavisine yol göstericiliğine devam etmelidir. Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Kimse, yarasının kötülüğünü görmesin diye her yaranın üstüne sinek üşer.

O sinekler; senin düşüncelerin, mallarıdır; yaran da ahvâlindeki zulmet!

Eğer o yaraya pîr merhem korsa o zaman derdin iyileşir, feryat ve figanın kesilir.

Yara sahibi, merhem konunca sıhhat buldum sanır. Halbuki hakikatte oraya merhemin ışığı vurmuştur.

Kendine gel, ey sırtı yaralı, merhemden baş çekme; iyileşince de kendi kendime iyileştim deme, sıhhati merhemden bil!”⁵⁴⁸

Hz. Mevlâna yine kendisini gönül ehli görüp her alanda yeterli kabul ederek mürşidi kâmile ihtiyaç duymadıklarını iddia eden onlardan uzak duran kimseler için şunları söyler:

“Sen, ben de gönül sahibiyim, başkasına ihtiyacım yok, Allah’a ulaştım diye baş çekersin ama,

Bu halin, toprakla bulanık olan suyun, ben de suyum niye başkasından yardım isteyeceğim ki diye serkeşlik etmesine benzer.

Bu bulaşık şeyi sen gönül sandın da gönlünü gönül sahiplerinden çektin.

.....

Şu halde gönül cevherdir, âlem araz. Gönlün gölgesi, nasıl olur da gönüle maksat olur?

.....

O nur denizinden başkası gönül olamaz. Gönül hem Allah’ın nazargâhı olsun, hem kör... İmkan var mı buna?

Yüz binlerce halkta, yüz binlerce ileri gelenlerde bulunan gönül değildir. Gönül bir tek kişide olur. O tek kişi hangisidir, hangisi?

Sen, o kırık dökük, parça buçuk gönül kırpıntılarını bırak, asıl gönül ara da o kırık dökük gönül de onun sayesinde dağ kesilsin.

Gönül, bu vücut ülkesini kaplamıştır, cömertliğinden altınlar saçıp durmaktadır.

⁵⁴⁸ Mesnevî, 1: 3223-3227.

Âlemedakilere Allah selamından selamlar saçmaktadır.

Kimin eteği sağlamsa, kimin eteği hazırsa o gönül saçıcısına nail olur.

Senin eteğin de o niyazdır, o huzurdur. Kendine gel de kötülük taşlarını eteğine koyma.

Koyma da o taşlar eteğini yırtmasın. Eteğin yırtılmasın sen asıl parayı uydurma paradan fark edesin.⁵⁴⁹

Gönül sahibi olduğunu ve Hakk’a vâsıl olduğunu iddia ederek başkasından medet aramaya ihtiyaç duymayan kimse, önceki beyitlerde de ifade edildiği gibi çamurdaki su gibidir. Böyle bir kimse kendi kalbini gönül sanarak evliyâullahın sohbetinden uzak durmuştur.

Konuk ve Tâhiru’l-Mevlevî’de yukarıdaki beyitlerle ilgili şu açıklamalar yer alır. Âlemde yüzbinlerce insan ve yüzbinlerce gönül vardır fakat gerçek gönül bir tanedir. Sâlik kendisindeki gönül kırıntısını bırakıp gerçek gönül sahibini bulmalı, onun gönlüne girmeye çalışmalıdır. O gönül sahibi, bu varlık âlemini kaplamıştır etrafına ihsân ve selametler saçır. Kimin eteği hazır ve sağlamsa ondan istifade eder. O halde eteğini sağlam tut ve o insân-ı kâminden istifade et, böylece huzuru kalbe ulaşmış olursun. Ama dikkat et gerçek paradan sahte parayı ayırt et, gerçek evliyâ ile etrafta evliyâ sanılanları birbirinden ayır.⁵⁵⁰

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşıldığı üzere sâlikin kalb eğitiminde bir mürşide başvurup ondan yardım istemesi son derece önemlidir. İnsan hiçbir zaman kendine yetebilen bir varlık değildir. Maddi ihtiyaçları konusunda başkalarına ihtiyaç duyan insan mânevi ihtiyaçları konusunda da bir mânevi öndere ihtiyaç duyar. Hidayet isteyen sâlik kâmil mürşidin sayesinde kendini ve yolunu bulur.

2.7.2. Kalb Temizliği-Kalb Tasfiyesi

Kalb tasavvufta birçok açıdan önemli olduğu gibi bilgi (mârifet) kaynağı olması bakımından da önemlidir. Sûfilere göre dinî hakikatler hakkında bilgi edinmenin en güvenilir yolu kalbdır. Ancak kalbin doğru ve güvenilir bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirinden, bilgisizlikten, taklid ve taassuptan temizlenmesi gerekir. Mutasavvıflar, kalb tasfiyesi veya nefis tezkiyesi denilen bir yöntemle temizlenen kalbin dinî ve ilâhî

⁵⁴⁹ *Mesnevî*, 3: 2261-2276.

⁵⁵⁰ Konuk, 5: 598-604; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 595-598.

hakikatleri doğrudan ve aracısız olarak bileceğine inanırlar. Onlara göre vahiy gibi ilham da kalbe gelir. Kalbin gayb âlemine bakan bir penceresi vardır. Buna kalb gözü denir. Üzeri günah kiri ve bilgisizlik pası ile örtülü olan bu göz mücâhede ve riyâzet denilen bir usulle temizlendiği takdirde mânevî âlemi ve oradaki gerçekleri görebilir.⁵⁵¹

Seyri sülûkta en önemli aşamalardan biri kalb temizliği ve kalbin nefsânî sıfatlardan arındırılmasıdır. Hz. Mevlâna'ya göre kalbin nefsânî sıfatlardan ve masivadan arındırılmasının en büyük anahtarı Hakk'ı çokça zikretmektir. Bununla birlikte bir mürşidi kâmilin rehberliğinde hareket etmek ve onun eğitiminden geçmek de önemlidir.

İnsân-ı nâkısın gönlünün yaratılıştan bahşedilen hasletleri ortaya çıkarması için kötü sıfatlardan arındırılması elzemdir. Bununla ilgili öncelikle şu beyitler karşımıza çıkar:

“Sevgilimin nuru önde, artta olmadıkça ben nasıl önü sonu, idrâk edebilirim?

Âşk, bu sözün dışarı çıkıp yazılmasını ister; ayna gammaz olmaz da ne olur?

Aynan, bilir misin, neden gammaz değil?

Yüzünden tozu, pası silinmemiş de ondan.”⁵⁵²

A. Avni Konuk 32. beyitteki “ön”den kastın dünya, “arka”dan kastın ise mânâ ve bâtın âlemi olduğunu söyler. Benim mâşukum olan Hakk'ın, gerek bu âleme gerek mânâ âlemine uygun olan birtakım ilâhi tecellileri bana vâki olmasa, ben bu iki tarafa nasıl aklımı kullanabilirim? Zirâ ben kâmilin ilâhi âşkta ve mânâ âlemine gark olsam, bu âlem yabancı kalırdı ve halkı irşâd ile meşgul olamazdım. Binâenaleyh benim maşukumun nurunun tecellileri, benim aklımı bu iki tarafa da yönlendirdi.⁵⁵³

Eğer kişinin gönül aynasına Hakk'ın tecellileri aks etmiyorsa, onun aynasında nefsânî ve cismânî kir ve paslar vardır. Gönül aynasının temizlenmesi ve silinmesi gerekir ki Hakk'ın tecellileri orada aksetsin.⁵⁵⁴

Gönlün kötü sıfatlardan arındırılmasının önemine padişah câriye hikâyesinde yer alan bazı beyitlerde de şu şekilde işaret edilmiştir:

“Bir adamın ayağının üstüne diken batınca ayağını dizinin üstüne kor.

⁵⁵¹ Uludağ, *DİA*, “Kalb”, 24: 229-232.

⁵⁵² *Mesnevî*, 1: 32-34.

⁵⁵³ Konuk, 1: 94-95.

⁵⁵⁴ Bursevî, (Suat Ak), 75.

İğne ucu ile diken başını arar durur, bulamazsa orasını dudağı ile ısırır.

Ayağa batan diken bulmak bu derece müşkül olursa, yüreğe batan diken nicedir? Cevabını sen ver.

Her çer çöp (mesâbesinde olan) gönül dikenini göreydi gamlar, kederler herkese el uzatabilir miydi?”⁵⁵⁵

Yukarıdaki beyitte ayağa batan diken çıkarmanın güçlüğünden hareketle kalbe batan dikenin yani kalbdeki nefsanî duyguların, dünya hevesinin sökülüp çıkarılmasının çok daha zor olacağını ifade eder. Kalbdeki diken çıkaracak iğne la ilahe illallah sözüdür.⁵⁵⁶

Mânâ âleminde mertebesi alçak olan her bir kimse, gönül dikenini olan kötü sıfatları görmüş olsa idi, kimsenin kalbine gam erişemezdi. Mesela tevâzu makbul bir sıfattır; fakat çok mütevâzi kimseler vardır ki, zâhirde bu tevâzu ile halk nazarında itibar kazanmak ve yükselmek isterler. Hâlbuki bu tevâzunun altında kötü ahlak olan kibir ve ucub gizlidir. Eğer bir kimse itibar etmezse ve hakaret nazarıyla bakarsa, müteessir olup, kalbi gamlanır.⁵⁵⁷

İnsanın Hakk’a karşı sûî zannının sebepleri cehalet ve gaflettir. Bazı insanlar görünen âlemin tamamını Hakk’ın gayrı görürler ki bu düşünce insana enâniyet ve gurur verir. Bazı kimseler ise görünen âlemin tamamını Hakk’ın “ayn”ı görür. Bu iki görüş Cebriyye ve Kaderiyye gibi kötü itikadların ortaya çıkmasına neden olmuştur. O halde kişinin bu gibi sûî zannlardan kalbini muhafaza etmesi; Kur’an’ı Kerim’in talimi üzere Hakk’ı tenzihte teşbih, teşbihte tenzih etmesi gerekir.⁵⁵⁸

“Sübhân ve münezzeh olan Allah’a karşı gönlünüzü muhafaza ediniz ki, ona sû-i zan gösterdiğinizden dolayı mahcûb olmayasınız.

Çünkü o; hâlis sütun içindeki siyah kıl gibi bütün gizli şeyleri, düşünceleri arayıp taramayı... her şeyi görür.

Suretten geçip gönlünü arıtan kişi, gayb suretlerine ayna olur.

Şüphe yok, sırrımızı anlar; çünkü mümin, müminin aynasıdır.”⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ *Mesnevî*, 1: 150-153.

⁵⁵⁶ *Bursevî*, 98.

⁵⁵⁷ *Konuk*, 1: 137-138.

⁵⁵⁸ *Konuk*, 2: 344.

⁵⁵⁹ *Mesnevî*, 1: 3144-3147.

Bir kimse, Allah’a karşı s  i zan göstererek ve gerek lisanıyla gerek kalbiyle itiraz etmek suretiyle kalbini lekelemezse saf ve mücellâ olan kalbi gayb nakışlarına ve ilahi sırlara ayna olur. Birtakım sırlar ve hakikatler, o s  f ve cilalı ayna üzerine akseder.

“Mümin, müminin aynasıdır.”⁵⁶⁰ Hadisine iki türlü mana verilmiştir. Birincisi: Bir Müslüman bir Müslümanın aynasıdır. Birinin hali diğerine akseder. İkincisi: Mümin bir kul, mümin ve müheymin olan Allah’ın aynasıdır. Hakk’ın bazı sırları onun kalb aynasında görünür. Hz. Mevlana’nın beyti iki anlamı da kapsayıcıdır.⁵⁶¹

Gönül aynası hakikat ilminin nakışlarını kabul etmeye hazır olmak için zikir ve fikirle kalbini cilalamı  ; m  siva paslarını kalbinden silmiştir.

  lahi ilimde ayn’ı sabitesi temiz doğan kimseyi, s  f ayna olan ins  n   kâmilin karşısına koymak lazımdır ki, ona bulaşmış olan m  siva pasları ins  n   kâmilin telkin edeceği zikir ve fikirler ile silinerek, kendi kalbinin safvetini o s  f aynada görebilsin.

Güzel yüzlü olan kimseler sürekli aynaya bakmak ister, aynaya âşıktırlar; çirkin kimsenin ise ayna düşmanıdır. Yaratılıştan güzel olarak doğanlar da, ayna mesâbesinde olan ins  n   kâmilin     k   olur ve canlarının cilası kalplerinin temizliğinden, kalblerinin temizliği de   er  ate riayet  ten olur.⁵⁶²

“Gönül aynasının fikir suretleri kabul etmesi ve o aynada bu görülmemiş suretlerin görünmesi için kalblerini zikirle, fikirle cilalamı  lardır.

Yaratılı   sulbünden temiz ve güzel doğan ki  şinin önüne ayna koymak gerektir.

Güzel yüz aynaya     ktır. Güzel yüz, aynaya     k olduğu gibi cana cil  , kalplere de temizlik verir.⁵⁶³

  nsan bir günah ya da kabahat işlediği vakit, kalbi kararır ondaki safvet gider.   cini sebebini bilmediği bir sıkıntı kaplar.   şte böyle durumlarda insan uyanık olmalı kendi halini iyi anlamalıdır. Sarhoş gibi sersem olmayıp, böyle bir durumda tövbe ve isti  f  ar etmelidir. Eğer tövbe ve isti  f  ar etmezse kalbin o bulanıklığı bir bela oku gibi saplanır, ameline uygun bir şekilde ortaya çıkar. Niteki hadis-i   erifte: “Kul her ne vakit bir günah

⁵⁶⁰ Ebu Davud, Edeb, 49.

⁵⁶¹ Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1460.

⁵⁶² Konuk, 2: 347.

⁵⁶³ Mesnevî, 1: 1354-1356.

işlese, onun kalbinde bir kara nokta peydâ olur; eğer tövbe ve istiğfar ederse mücellâ olur ve eğer günaha avdet ederse kalb kararınca kadar ziyadeleşir”⁵⁶⁴ buyurulmuştur.

Şayet kişinin yaptığı kötü fiilden ya da kavilden dolayı insana bir bela oku gelmez ve bir ceza da vuku bulmazsa, bu ancak Allah’ın takdiriyle lütfuyladır; yoksa yapılan kötü fiilin görülmemesinden değil. Eğer kişi münevver bir kalb istiyorsa dikkat etmeli çünkü yapılan her işin sonunda o kişi için bir şey meydana gelir.⁵⁶⁵

“Gönül kötülük yüzünden karardı da kapkara oldu mu artık anla... Burada sersemleşmenin lüzumu yok!

Yoksa o karanlık sana bir ok olur... Sersemliğinin cezası sana erişir!

Ok gelmezse lütuf ve kerem yüzünden gelmez; o kötülük görülmediğinden değil.

Kendine gel de eğer sana gönül gerekse dikkat et... Çünkü her işin ardından senin için bir şey meydana gelir!”⁵⁶⁶

Aşağıdaki beyitlere göre de, nefis kötü sıfatlardan arındırılıp, gönül temizlenirse sâlikin gönlüne Allah’ın tecellisi akseder. Ayrıca sâlikin gönlüne kitaba ve muallime ihtiyaç duymadan peygamberlerin ilimleri ulaşır. Hazreti Peygamber(s.a.v), ümmetimden bazıları benim ihvanımdır, bunlar Sahihayn’ı ve benim diğer hadislerimi raviye ihtiyaç duymaksızın, benim gördüğüm gibi görürler, buyurur.⁵⁶⁷

“Demir gibi demirlikten çık, renksiz bir hale gel. Riyazatta tozsuz passız bir ayna ol.

Kendini kendi vasıflarından arıt ki asıl kendi sâf, pak zâtını göresin.

O vakit kitap, müzakereci ve üstad olmaksızın gönlünde peygamberlerin ilimlerini görür bulursun.

Hz. Peygamber “ümmetimden öyleleri vardır ki onlar, benimle aynı yaratılıştadırlar, benimle aynı himmete sahiptirler.

Ben onları hangi nurla görüyorsam onların canları da beni mutlaka aynı nurla görür” dedi.

Bunlar Peygamberi, Sahihayn kitapları, hadisler, hadisi rivâyet edenler olmaksızın, bunlara hacet kalmaksızın abıhayat kaynağında (gönüllerinde) görürler.”⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Tirmizi, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 83.

⁵⁶⁵ Konuk, 8: 192-193; Tâhir-ul-Mevlevî, 13: 641-642.

⁵⁶⁶ *Mesnevî*, 4: 2464-2467.

⁵⁶⁷ Konuk, 2: 427-428., Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1608-169.

⁵⁶⁸ *Mesnevî*, 1: 3459-3464.

Allah Teâla Hz. Musa'ya "Bana günah işlemediğin bir ağızla dua et" buyurdu. Hz. Musa da "Bende o ağız yok" deyince Allah "O zaman başkasının ağzıyla kendin için dua et. Çünkü sen o ağızdan günah işlemedin" buyurdu. Yine Allah Teâla Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: "Yahut kendi ağzını temizle, ruhunu çevik bir hale getir." Yani kalbini nefsâni sıfatların kirlerinden temizle ki, nefsin ve ağzın temiz olsun; ruhunu Hak'tan uzaklaştıran bağlardan çözüp, seri ve çevik yap. Eğer bunu nasıl yapacağım diye düşünüyorsan bunun çaresi Hakk'ın zikridir. Zîra Hakk'ın zikri pâk ve mukaddestir.⁵⁶⁹

Sâlik ibadetlerini yapmakta vazifelerini yerine getirmekte demir gibi kuvvetli olup, kalbinden ve aklından kötü ahlakın pasını kaldırmalı gönlünü parlak bir ayna haline getirip güzellikleri kabule hazır olmalıdır.⁵⁷⁰

Aşağıdaki beyitlerde de gönül aynasının tozdan pastan, kötü huy ve kirlere temizlenmesinin önemine, bunun için tövbe istiğfarın gerekliliğine işaret edilir.

"Gönül evine bak! Gamdan tozlandı mı süpürgeci olmaksızın tövbeyle süpürülür, arınır.

O yurdun tahtı, kimse taşıyıp götürmeksizin gider yürür... Kapı halkası da güzel seslerle şarkılar söyler, çalgılar çalar, kapı da!

Gönülde de o ebediyet yurdu olan cennetin diriliği var... Fakat ne fayda, dilime gelmiyor ki, söyleyemiyorum ki!"⁵⁷¹

Cennetin odaları süpüren olmadığı halde nasıl süpürülüp temizlenir diye şaşırma çünkü onun bu âlemde de misali vardır. Mesela gönül evi gamdan tozlanıp perişan olur, zâhirde onu süpüren, temizleyen biri olmadığı halde tövbe ile kalp evinin tozları süpürülüp gider ve istiğfarı sürekli kılmak da kalpte gam ve tozların giderilmesini sağlar.

Cennetin tahtı bir hamal tarafından nakledilmeden kendi kendine yürür; halkası ve kapısı açılıp kapanırken de sâzendelik ve hanendelik vazifesini yapar.

Sonuç olarak gönlün diriliği ahvâlini dile getirmek söz ile anlatmak mümkün değil bunun için bundan bahsetmekte bir anlam yoktur. Çünkü gönlün ahvâli zevkî ve vicdanidir onun halini anlamak ise riyâzât ve mücâhedâtla mümkündür.⁵⁷²

⁵⁶⁹ Konuk, 5: 65-66; *Mesnevî*, 3: 180-186.

⁵⁷⁰ Abidin Paşa, 1: 423.

⁵⁷¹ *Mesnevî*, 4: 480-482.

⁵⁷² Konuk, 7: 153.

2.8. İnsân-ı Kâmilin Kalbinin Sıradan Kalblerden Farkı

İnsân-ı kâmil tasavvufta Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibariyle onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan, varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insandır. Kâmil insan gözbebeğine benzer, her şeyi görür ama kendisini göremez. O Allah'ın gözü, âlemin nuru, Allah'ın zât ve sıfatlarının aynasıdır. İnsân-ı kâmile aklı evvel, aklı kül, noktayı kül, noktayı vahdet, sırrı ilâhi gibi isimler de verilmiştir. Kâmil insan aynı zamansa gavs, kutup, hakiki mürşid olarak bilinen kişilerdir.⁵⁷³

Mesnevî'de en çok dikkat çeken noktalardan biri insânı kâmil diye tabir olunan gönlü ilâhi aşkla yanan, benliğini Hak yolunda yok etmiş, dünya meşgalelerinden geçici hevâ ve heveslerden vazgeçmiş ârif kimselerdir. Bu kimseler her açıdan sıradan insanlardan farklıdır. Özellikle gönül sıfatları bakımından insânı kâmilin sıradan insanlara göre pek çok farklı yönü vardır. Sıradan insanın gönlü insânı kâmilin gönlünün yanında et parçası sayılır.

Hatta Hz. Mevlâna'ya göre insânı kâmilin gönlünün yanında diğer insanların gönlü beden sayılır.⁵⁷⁴

Hz. Mevlâna *Mesnevî*'nin birinci cildinin ilk beyitlerinde “ney” benzetmesini insân-ı kâmilî tarif etmek için yapmıştır.

Dinle bu neyi nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi.⁵⁷⁵

İnsânı kâmilin vücudu “ney”e benzer. “ney”in yedi deliği, insanın yedi azasına işâret eder. Beşerin fiilleri bu uzuvlardan sâdır olur. İnsânı kâmilin “ney” gibi boş olan vücudundan zâhir olan fiiller, ancak Hakk'ın tasarrufu ileler.⁵⁷⁶ “Ney” irfan ve akıl sahibi insandır. Onun ağzından daima derin ve anlamlı sözler çıkar. Onun ayrılıktan şikâyet etmesi ruhani alemden ayrılıp dünyada bulunması ve dünyadaki acıklı hallere düşmesidir.⁵⁷⁷

İkinci beyitteki “neyistan”dan ve kamışlıktan kastedilen cismâniyet âleimidir. İnsânı kâmil ise, kamışlıktan kesilip neyzenin üflemesine ve güzel nağmeler çıkaran sâlih bir

⁵⁷³ Uludağ, Süleyman, “İnsân-ı Kâmil”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 188.

⁵⁷⁴ *Mesnevî*, 2: 839.

⁵⁷⁵ *Mesnevî*, 1: 1-2.

⁵⁷⁶ Konuk, 1: 67.

⁵⁷⁷ Abdin Paşa, 1: 17.

“nây”a benzer. Öte yandan insânı nâkıs ise, her ne kadar kamışlıktan kesilmiş ise de, tesviye edilmemiş ve içinin doluluğundan dolayı güzel nağmeler ve sesler çıkarmasına müsâit olmayan “nây”a benzer. Eğer bu nây bir kâmil üstad tarafından tesviye görüp içi boşaltılır ise, güzel bir nây halini alır.⁵⁷⁸

“Ayrılıktan pâre pâre olmuş kalb isterim ki, iştiyak derdini açayım”⁵⁷⁹

Hakikat sırlarının ve iştiyak derdinin açılmasını hak eden kalb ancak ayrılık ateşiyle pâre pâre olmuş kalbdır. Ayrılık ateşini hissetmeyen kalbe iştiyak derdinin açılması söz konusu olamaz. Nitekim Ahmed Avni Konuk bu hususu *Mesnevî Şerif*’inde şu şekilde izah eder:

“Ben bu cismâniyyet âleminde efrâd-ı beşer arasında, bu ayrılık duygusundan dolayı sinesi ve kalbi dilim dilim ve pâre pâre olmuş ve kendi aslı olan âlem-i kudse kavuşmaya âşık bulunmuş kimse isterim, ta ki ona, bu asla olan iştiyâk derdinin sırlarını açayım ve şerh edeyim. Zîra benim bu hususta söyleyeceğim esrârı ve hakâyıkı, bunların istidâdları cezbe eder.”⁵⁸⁰

Aşık kendisi gibi ayrılık ateşiyle yanmış ve parça parça olmuş bir gönle sahip birine ihtiyaç duyar ki ona ayrılık derdini açsın ve o daa kendisini anlayabilsin.⁵⁸¹ Zira âşık olmayan kimsenin halinden bunu yaşamayan anlamaz.

Mesnevî’nin birinci cildinin giriş kısmının son beytinde yine insânı kâmil ile insânı nâkıs arasındaki farka vurgu yapılarak bu hususta artık sözü uzatmamak gerektiği bu konunun gayet açık ve net olduğu ifade edilir.

“Pişmişin halini, çiğ olan anlayamaz. Binâenaleyh söz kısa gerektir vesselam.”⁵⁸²

İnsân-ı kâmil kendisinin başlangıç noktası olan Hakk’a vasıl olmakla kâinat ağacının pişmiş ve olmuş bir meyvesi olur ve onun dışındaki insanlar ise, henüz ham bir meyve halinde bulunur. Ham meyve olmuş meyvenin haline yabancı olduğundan, insân-ı

⁵⁷⁸ Konuk, 1: 69.

⁵⁷⁹ *Mesnevî*, 1: 3.

⁵⁸⁰ Konuk, 1: 70.

⁵⁸¹ Abidin Paşa, 1: 18.

⁵⁸² *Mesnevî*, 1: 18.

kâmilin halini söz ile insânı nâkîsa anlatmak mükün değildir. Böyle olunca da artık burada sözü uzatmanın anlamı yoktur.⁵⁸³

Aşk ateşiyle yanmamış, olgunlaşmamış ızdırap çekmemiş bir gönle sahip olan kimse bunları yaşamış birinin halini anlayabilir mi? Biri ham biri ise pişmiş ham olan kişi pişmişin halinde anlamaz ve idrak edemez.⁵⁸⁴

İkinci ciltte yine bu duruma işaret eden beyitler karşımıza çıkar. Aşağıdaki bahiste bu konuya işaret edilmiştir:

Muhtaç ve müştak müritlerin yalancı, düzensiz ve davacılar aldanmaları ve onları Hakk’a ulaşmış, yüce şeyh sanmaları, veresiye peşinden, hileyle yapılmış çiçeği hakiki, bitmiş ve yeşermiş çiçekten farketmemeleri konusunda şu beyitler yer alır:

“Bizim görünüşümüz davacı adamların içi gibi gönlü kapkara, fakat dili şâşaalı!

Allah’tan onda ne bir korku var, ne bir eser. Fakat davası Şit’ten de ileri Âdem’den de!

Hatta ona, Şeytan bile kendisini göstermez. Böyle olduğu halde ‘Biz Abdallardanız, hatta daha ileriye’ der durur.”⁵⁸⁵

Bizim dış görünüşümüzün perişanlığı, yalancı bir şeyhin bâtınına benzer ki, o şeyhin içinde zulmet ve dışında da parlaklık, debdebe ve ihtişam vardır. İşte bizim dışımız karanlıkta yalancı sahtekarın içine benziyor.⁵⁸⁶

Yine insân-ı kâmilin gönlünün farklılığı yönünde evliyanın bâtınlarının muhafaza edilmiş olduğu; onlara kimse zarar veremeyeceği, zarar verenlerin ancak suretlerine verebileceği ifade edilir. Çünkü bir kimse sedef üzerine vursa ancak sedef kırılır, içindeki inciye zarar gelmez.⁵⁸⁷

“Onların gönüllerine kimse muzaffer olamaz. Sedef zarar gelir inciye gelmez.”⁵⁸⁸

Yine bu hususla ilgili olarak dördüncü cildin 1319. ve 1320. Beyitlerinde şu ifadeler yer alır:

⁵⁸³ Konuk, 1: 87.

⁵⁸⁴ Bursevî, 69.

⁵⁸⁵ *Mesnevî*, 1: 2271-2273.

⁵⁸⁶ Konuk, 2: 108.

⁵⁸⁷ Konuk, 2: 176.

⁵⁸⁸ *Mesnevî*, 1: 2522.

“Eğer mecliste bana söz söyletecek adam bulsam, kalbimin çemenistânında yüz binlerce gül bitiririm.

Fakat söz söylerken de nefes öldüren bir deyyus olsa, gönüldeki nükteler hırsız gibi kaçır.”⁵⁸⁹

Öyle gönülleri vardır ki, onlarda ilâhi marifet çiçeklerinin bitmesi için kabiliyet vardır. Böyle bir kalb sahibi bir ârifin huzurunda bulunduğu vakit, çocuk memeden sütü nasıl çekerse, o da ârifin kalbinden marifeti çeker, emer. Öyle gönülleri de vardır ki ilâhi marifetleri ve hakikatleri kabule asla istidâdı yoktur. Böyle bir kalbde neşv ü nema bulan fikirler o kalbden daima kaçır ve o kimseler Hak ehli kimseleri de inkara kalkışırlar.⁵⁹⁰

Birinci ciltte pîrin sıfatlarının anlatıldığı bölümde yine bu konuya işaret olunur, mürşidi kâmilin sıradan insanlardan farkına vurgu yapılır. Bu hususa işaret eden beyitler şunlardır:

“Ey Hak nuru Hüsâmeddin! Bir iki kağıdı fazla al da pîrin sıfatlarını anlatayım.

Gerçi vücudun nazik ve çok zayıf, fakat sensiz cihânın işi yoluna girmiyor.

Gerçi ışık (gibi nurlu, lâtif) ve sırça (gibi ince ve nazik) oldun. Fakat gönül ehlinin başısın, onlara muktedasın.

Mademki ipin ucu senin elindedir, senin isteğine tâbidir; gönül gerdanlığının incileri de senin ihsanıdır.

Yol bilen Pîrin ahvalini yaz; Pîri seç, onu yolun tâ kendisi bil.

Pîr yaz mevsimidir; halk ise güz ayı... Halk, geceye benzer, Pîr aya...”⁵⁹¹

Yukarıdaki ilk beyitten de anlaşıldığı üzere *Mesnevî*’yi Hazreti Mevlâna kendisi yazmamış; onun dilinden bu hakikatler akıp gitmiş ve *Mesnevî-i Şerif* Hüsâmeddîn Çelebi tarafından kayıt altına alınmıştır. Hz. Mevlâna: “Ey Hakk’ın ziyâsı olan Hüsâmeddîn Çelebi! Mürşid-i kâmilin evsâfı hakkında daha tafsilat ihsân edeceğim; bir iki kağıt al da, onları kayd ve zabt et.” Buyurur.

Riyâzât ve mücâhedelerle senin cismin nazik olmuştur ve kuvvet-i unsuriyyesinde za’f vardır; velâkin ruhun güneş gibi parlaktır; senin ruhunun yardımı olmaz ve *Mesnevî*’yi imlâ etmez isen âlem *Mesnevî*’nin nuruyla münevver olmaz.

⁵⁸⁹ *Mesnevî*, 4: 1319-1320.

⁵⁹⁰ Konuk, 7: 380.

⁵⁹¹ *Mesnevî*, 1: 2934-2939.

Ey Hz. Çelebi Hüsameddin! Sen Hak yolunda kemâl-i vera', takva, mücâhede ve riyâzet ile nûraniyet iktisâb ettin. Senin kalbin kandil gibi parıldar ve cism-i şerifinin kesâfeti ortadan kalkmış kandilin camı gibi şeffaf bir hale gelmiştir. Böylelikle kalbinin nuru dışarıya yayılır. Binâenaleyh Hak yolunun mürşidi kâmil oldun; fakat sen benim gönlüme vârid olan ilâhi ilhamların ve lendünnî ilimlerin başısın; ve makaradan sağılıp uzayan iplik gibi devamlı kalbime vârid olan bu Mesnevî Şerif beyitlerinin ucusun. Çünkü bu hakikatleri senin istidâdı latîfin cezbeder.

Gönüllere gerdanlık gibi takılacak olan bu Mesnevî'nin inciler gibi olan latîf beyitleri, senin ihsânın cümlesindendir. Çünkü bu incileri dizdiğimiz ipliğin ucu senin elindedir ve bu Mesnevî Şerif senin talebine müsteniden zâhir oldu.

Eline aldığın kağıda, Hak yolunu bilen mürşidin ahvâlini söyleyeyim de yaz ve tarik-i Hakk'a mürşidsiz gidilemeyeceğinden, onu ihtiyâr et ve mürşidi Hak yolunun "ayn"ı bil!

İnsânı kâmil sıcaklık ve hoşluk açısından yazıya benzer ve nâkıs insanlar ise soğukluk açısından sonbahara benzerler; ve halk karanlıklar içine gark olmuştur. Mürşid ise o karanlık içinde ay gibi nûr saçır.⁵⁹²

Yine başka bir yerde Hazreti Mevlâna insân-ı kâmil ile sıradan insanın gönlünün farkını anlatırken sıradan insanın gönlünün insân-ı kâmilin gönlünün yanında ancak beden sayılabileceğini söyler.

Vücudunun esaretinden kurtulmuş ve 'benimdir' diyeceği hiçbir şeyi kalmamış olan kimseye fakir denir. Böyle bir zât kâmil bir nefse sahiptir ve başkalarını da kemâle getirir. Çünkü o ilâhi feyizleri vâsıtasız alabildiği gibi aldığı feyizlerle başkalarına feyiz vermeye de muktedirdir. Onun Hak ile daimi bir râbitası vardır.

Âlemin tamamı cesettir; insân-ı kâmil ise âlemin kalbidir. Beşerin vücudunda kalb ne ise, âlemde insânı kâmil odur. Vücutta tasarruf sahibi olan kalbdır ve kalb sayesinde insanlar çeşitli işler ortaya çıkarırlar. Gönül istediği bir şey için cismin azalarını ve cevherlerini harekete geçirir. Böyle olunca Hakk'ın nazar ettiği mahal ancak gönüldür, cisim değildir, denilebilir. O zaman netice olarak denilebilir ki; insânı kâmilin gönlüne nispetle sâir nâkıs insanların gönlü cisim mesabesindedir. Zîra onlar Hakk'ın tecellisine vâsıtasız

⁵⁹² Konuk, 2: 290-291.

ulaşamazlar ve kalb nasıl ki insanların bedeninde mutasarrıftır, insânı kâmilin gönlü de sâir insanların gönlünde mutasarrıftır.⁵⁹³

“Fakir ona derler ki şûlelerle vasıtasız rabıtası vardır.

Hakikatte âlemin gönlü odur. Çünkü ten (gibi olan âleme) bu gönül vasıtasıyla feyz gelir, ten (gibi olan cihan), bu gönül yüzünden işe yarar.

Gönül olmasa ten, konuşmayı ne bilir? Gönül olmasa ten, araştırmadan ne anlar?

Demek ki şûlelerin nazargâhı o demirdir. Şu halde Allah’ın nazargâhı da gönüldür, ten değil!

Sonra bu cüzi olan gönüller de hakiki maden olan gönül sahibinin gönlüne nispetle ten gibidir.”⁵⁹⁴

Suret-perest insanlar dünyevi makam mevki sahibi kimselerin önünde saygı içinde oldukları halde ehli dîlin huzurunda edebi terk ederler. Oysa ehli dîlin huzurunda zâhiri edep bile kâfi değildir, kalblerin dahi edep üzerinde bulunması lazımdır. Çünkü ehli dîl olan zevat kalblerdeki gizli şeylere de vakıftırlar.

Kalblerde gizli olanı gören asıl görücüler ile körleri ayırt edemeyen kimselerde fetanet ve hidâyet nuru yoktur. Bundan dolayı körlerin karşısında zâhirini parlatır durur.⁵⁹⁵

“Şeyh, ümit ve korku gibi gönüllere girer, yürür. Cihan esrarı ona gizli değildir.

Ey sermayesizler, gönül sahiplerinin huzurunda gönüllerinizi koruyun!

Ten ehlinin yanında edep, zâhiri muameleden ibarettir. Çünkü Allah, onlardan gizli şeyleri örtmüştür.

Fakat gönül ehillerinin yanında edep, bâtını bir muameledir. Bâtına aittir. Zira onların gönülleri, gizli şeyleri anlar.

Sen ne aykırı iş yapıyorsun. Körlerin yanına bir makam kapmak hevesiyle gidiyor, huzur ile edebe riayet ederek ta kapı yanında oturuyor.

Gözlülerin yanıdaysa edebi terk ediyorsun. Onun için şehvet ateşine odun oldun ya!

Madem ki anlayışın yok, hidâyet nurundan mahrumsun... Körler için yüzünü cilâla, süsle dur.

⁵⁹³ Konuk, 3: 234-235.

⁵⁹⁴ *Mesnevî*, 2: 835-839.

⁵⁹⁵ Konuk, 4: 363-365.

Gözlülerin huzurunda da yüzüne pislik sür; sonra da bu kokmuş halinle nazlan.”⁵⁹⁶

Hızır Mevlâna *Mesnevî*’nin ikinci cildinde geçen sâfîlerin, şeyhin huzurunda çok söz söyleyen sâfiyi kınamaları ve bunun üzerine o sâfinin şeyhe yaptığı açıklamalardan hareketle yine insânı kâmilin halinin sıradan insanlara göre farkını anlatır. Aynı konuda Hızır Mevlâna ayrıca Hızır aleyhisselam ve Hızır Musa kıssasına da değinir. Hızır’ın yaptığı şeylerin hikmetlerinden dolayı insân-ı kâmilin hareketlerinde sıradan insanların anlamayacağı sırlar olabileceğine işaret eder.

Derviş şeyhe ‘çok söz’ söylemesiyle ilgili cevaplar verdikten sonra ‘çok uyuması’ ile ilgili olarak, “Bazen benim bir halim olur, görünürde uyuyor gibi görünürüm. Dış görünüş dışında bir şeyden anlamayan kimseler benim o halimi uyku zanneder. Oysa benim cismim uyuyor görünüyorken kalbim uyanıktır. Benim hareketsiz görünen cismim mana âleminde hareket halindedir. Hızır Peygamber, ‘Benim iki gözüm uyur, kalbim uyumaz’ buyurmuştur.

Gözleri açık olduğu, cismi hareket halinde görüldüğü halde gerçekte uykuda olan gerçeklerden gafil olan insanlar vardır. Benim kalbimin bilinen beş duyunun dışında beş hissi vardır. İki âlem yani dünya ve ahiret manzaralarını gönüldeki hissim görmektedir. Bunun için sen kendine bakıp da beni de kendin gibi insan görme bende olmayan bir hal sende nasıl vâki olur? Sen cismâniyet ve tabiat hükümleri altında esirsin. Tabiat âlemi senin üzerine gece ve karanlıkken benim için kuşluk vakti gibi aydınlıktır.”⁵⁹⁷

“Benim halim uyuyan adamın haline benzer. Gören sapık beni uyuyor sanıyor.

Halbuki bil ki gözüm uyur, gönlüm uyanıktır. Bil ki işsiz güçsüz duruyorum ama işim de var, gücüm de!

Peygamber ‘Gözlerim uyuyor ama Allah lütfuyla kalbim uyumaz’ dedi.

Senin gözün açık, kalbin uyuyor; benim gözüm uyuyor, gönlüme kapı açılmış!

Gönlün ayrı beş duygusu var, gönül duygusuna iki cihan da pencere.

Sen, kendi zayıflığınla bana bakma... Sana gece çağı ama o gece, bana kuşluk vakti.”⁵⁹⁸

⁵⁹⁶ *Mesnevî*, 2: 3217-3224.

⁵⁹⁷ Konuk, 4: 449-451; Tâhir-ul-Mevlevî, 8: 1040.

⁵⁹⁸ *Mesnevî*, 2: 3547-3552.

Netice olarak gönül gözü açık olan kâmil insanın yaptıklarındaki hikmet herkes tarafından anlaşılamaz. Sıradan insanlar insânı kâmilde gördükleri pek çok şeyin zâhirde görüldüğünden çok farklı olabileceği bilincine sahip olmalıdır.

Hız. Mevlâna başka bir yerde de insanı kâmil ile sıradan insanın gönlü arasındaki farkı temiz suyla toprağa karışmış ve çamura dönüşmüş su arasındaki farka benzetir. Çamurla abdest alınamayacağından ona artık su demek mümkün değildir. Avamın kalbi de her ne kadar ilâhi mertebenin sureti olsa da, ilâhi mertebeden gâfildir, karanlıktır ve gönül demeye layık değildir. Çünkü o kalb dünya muhabbeti ve şeytânî vesveseler ile bulanmıştır. Buna mukabil ârşın üstünde ve gönüllerden yüksek olan gönül ise ya peygamberlerin ya da onların vârisleri olan evliyanın gönülleridir. Onların kalbi çamurdan temizlenip sâf bir hâl almış, sâfiyeti artarak yaratılış maksadına ulaşmıştır.

O gönüllerden yüksek olan enbiyâ ve evliyanın gönlü çamur mesâbesinde olan vücut zindanını terk edip, deryâ mesâbesinde olan hakîkî vücut tarafına gelmiş ve deryâ olmuştur.⁵⁹⁹

Hız. Mevlâna insân-ı kâmilin gönlünün yol göstericiliğine, gönül hastalıklarını tedavi ediciliğine de değinir ve şöyle der:

“Biz başkayız; insanın hastalığını, nabzına bakarak anlayan hekimler başka!

Biz gönüle vâsıtasız bakarız, bizim görüşümüz, anlayışımız yüzünden pek yücedir.

Onlar, insani gıdalarla, meyvelerle doyuran kuvvetlendiren doktorlardır... Hayvani can onların tedavisiyle kuvvet bulur, yaşar.

Biz ise iş ve söz doktorlarıyız. Bize ululuk nurunun ışığı ilham vermektedir.

Kimseden ücret istemeyiz, ücretimiz, noksanlardan âri olan Allah’tan gelir.”⁶⁰⁰

2.9. Kalbin İnsanın Uzuvarına Tesiri

⁵⁹⁹ *Mesnevî*, 3: 2246-2250; Konuk, 5: 594-595; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 591-592.

⁶⁰⁰ *Mesnevî*, 3: 2701-2708.

Mesnevî'de kalbin zâhiri fiilleri daha çok kalbin insanı kontrol edici ve yönlendirici etkiye sahip olması yönüyle ifade edilir.

Mutasavvıflar genel olarak kalble uzuvlar arasında yakın bir ilişki olduğunu düşünür. Kalb insanın düşüncelerine ve davranışlarına etki eder yön verir.

Hız. Mevlâna'da *Mesnevî*'de bu durumu ele alır hatta o uzuvların kalbin esîri olduğunu savunur. Daha önceki kalbi yönlendirenler bölümümüzde üzerinde durduğumuz gibi nasıl ki insanın kalbi dışarıdan yönlendirici etkiye sahip unsurlar var ise kalbin de insanın eylemleri üzerinde yönlendirici etkisi vardır.

Aşağıdaki beyitlerde bu konu üzerinde durulmuştur:

“Cennetin dört ırmağı bizim hükmümüzdedir.

Fakat bu gücümüzden, kuvvetimizden değil... Allah indiyle böyledir.”⁶⁰¹

“Cennetin dört ırmağı”ndan kastedilen Muhammed suresinde bahsedilen “Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir.” (Muhammed, 47/15) âyeti kerimesinde zikrolunan dört çeşit nehirdir.⁶⁰² Cennetteki nehirler cennet ehlinin kalb ve ruhu nasıl isterse oraya döner, oraya bakarlar.⁶⁰³

Bu ırmaklar, büyücülerin hükümlerine uyan büyüler gibi bizim hükmümüzdedir; onları nereye istersek oraya akıtırız.⁶⁰⁴

Cennetin dört nehri, sihirbazların arzularına tâbi olan sihir gibi, bizim arzumıza tâbidir. Hakk'ın fermanı ile biz o nehirleri istediğimiz tarafa akıtırız.⁶⁰⁵

Cennetin ırmaklarını istediğimiz tarafa akıtmamızın örneği, daima hareket halinde olan bakışlarımızdır ve bizim bakışlarımız kalbimizin ve ruhumuzun hükmü ve emri altındadır. Eğer kalbimiz isterse yılanın zehri nefse hoş gelen ve haram olan şeylerin

⁶⁰¹ *Mesnevî*, 1: 3560.

⁶⁰² Konuk, 2: 450.

⁶⁰³ Abidin Paşa, 2: 446.

⁶⁰⁴ *Mesnevî*, 1: 3561.

⁶⁰⁵ Konuk, 2: 450.

tarafına gider; eğer yine kalbimiz isterse “Ey basarlar sahipleri ibret alınız!” (Haşr, 59/2) ayetinin emrine uygun olarak, alemdeki suretlerden ibret almak için o tarafa gider.⁶⁰⁶

“Bu akıp duran ve gönlün hükmü altında, canın fermanına tâbi bulunan iki göz çeşmesi gibi...

Gönül dilerse gözler; zehrin, yılanların bulunduğu tarafa gider; gönül dilerse baktığı şeylerden ibret alır.”⁶⁰⁷

Gönül isterse nazarını eşyanın zâhirine isterse bâtınına sevk eder. Gönül isterse akıl gözünü faal kılar, külliyyat tarafına sürer; isterse zâhir gözünü faal kılar, cüz’iyatın müşahadesi tarafına hapseder.⁶⁰⁸

“Gönül dilerse görülen şeylere bakar; gönül dilerse örtülü, gizli şeylere akar.

Gönül dilerse, gözleri külliyyat tarafına sevk eder; gönül dilerse cüziyatta hapseyley.”⁶⁰⁹

İnsanın beş duyusu işitme duyusu, görme duyusu, tad alma duyusu, koku alma duyusu, dokunma duyularının hepsi kalbin yönlendirdiği emir ve irâde üzerine hareket ederler.⁶¹⁰

“Bu beş duygu da (çeşmelerdeki lüleler, nasıl çeşmeye tâbi ise) aynı tarzda gönle tâbidir. Onun muradınca ve onun emrine göre iş görür.”⁶¹¹

Bu beş duyudan her biri eteğini toplayıp hızla giden biri gibi aceleden kalbin emrinde gider.⁶¹²

Gönül ne tarafı işaret ederse beş duygu da eteklerini toplayıp o tarafa gider.⁶¹³

“Musa’nın elindeki sopa nasıl Musa’ya tâbi ise el, ayak da apaçık gönlün emrine tâbidir.

Gönül isterse ayak, raksa girer, yahut yavaş yürürken hızlı yürümeye başlar.

Gönül isterse el, parmaklarla hesaba girişir, yahut kitap yazar.

El, gizli bir elin hükmündedir. O gizli el içerdedir, dışarıya teni dikmiş, kendisine onu vekil etmiştir.

Gönül isterse el, düşmana bir ejderha kesilir. Gönül dilerse sevgiliye yardımcı olur.

⁶⁰⁶ Konuk, 2: 450; Abidin Paşa, 2: 446.

⁶⁰⁷ *Mesnevî*, 1: 3562-3563.

⁶⁰⁸ Konuk, 2: 451; Abidin Paşa, 2: 446.

⁶⁰⁹ *Mesnevî*, 1: 3564-3565.

⁶¹⁰ Konuk, 2: 451.

⁶¹¹ *Mesnevî*, 1: 3566.

⁶¹² Konuk, 2: 451.

⁶¹³ *Mesnevî*, 1: 3567.

Gönül dilerse el, yemek için kepçedir, on batmanlık gürz.”⁶¹⁴

“Acaba gönül, bunlara ne söylüyor ki? Bu ne şaşılacak vuslat, bu ne gizli sebep!”⁶¹⁵

Gönül galiba Süleyman’ın mührünü bulmuş olacak ki, böyle beş hissin yularını çekip istediği tarafa sevke muktedir oluyor.⁶¹⁶ Süleyman’ın mühründe nasıl büyük bir tesir varsa akıl ve gmnün beden üzerindeki tesiri de böyledir. Görünmez işitilmez bir emirle bütün duyguları istediği yöne doğru harekete geçirir.⁶¹⁷

“Gönül, acaba Süleyman mührünü mü ele geçirdi ki bu beş duygunun yollarını istediği gibi işaret etmekte!”⁶¹⁸

His alemine mensub olan beşerinin cisminin beş kuvveti, dışardan kalbin mahkumudur. Bu beş duygu; tatma, işitme, koklama, görme, dokunma duyguları kalbin iradesiyle dışarıda işlev görürler. Diğer taraftan his alemine mensub olan cismin diğer beş kuvveti de içerideki faaliyetlerde kalbin memurudur. Bu beş his ise; hiss-i müşterek, kuvve-i hayaliyye, kuvve-i hafıza, kuvve-i vâhime, kuvve-i mutasarrıfadır. Bu beş his de yine kalbin irâdesiyle işlemektedir. Mesela kalb isterse kuvve-i hayaliyyeyi isterse kuvve-i vâhimeyi harekete geçirir.⁶¹⁹

“Beş zâhiri duygu dışarıda kolayca onun mahkûmu olmuş, beş bâtını duygu da içeride onun memuru...”⁶²⁰

Yukarıda anlatılan kalbin insanın uzuvlarına tesirinin yanı sıra yine Mesnevî’ye göre insanın yüzünün renginden kalbinin hangi hâl üzere olduğu da anlaşılabilir yani insanın kalbinin hali yüzüne yansır ve insan kendisini ele verir.

Bu hususu aslan ve tavşan kıssasında tavşanın kuyuya yaklaştığında aslandan korkup kuyudan geri çekilmesi; tavşanla aslan arasında geçen diyaloglar ve ilgili beyitlerden anlayabiliriz.

“Yüzün renginde gönül halinden bir nişan vardır. Bana acı, sevgimi kalbinde tut!

Kırmızı yüz, sahibinin refah ve saadetine delâlet eder, sarı yüz sahibinin meşakkat ve belâ içinde olduğunu bildirir.

⁶¹⁴ *Mesnevî*, 1: 3568-3573.

⁶¹⁵ A.e., 3574.

⁶¹⁶ Konuk, 2: 453.

⁶¹⁷ Abidin Paşa, 2: 448.

⁶¹⁸ *Mesnevî*, 1: 3575.

⁶¹⁹ Konuk, 2: 453.

⁶²⁰ *Mesnevî*, 1: 3576.

Elimi, ayağımı alana, yüzümün rengini uçurana, kuvvetimi giderene, çehremi bozana uğradım.”⁶²¹

Bir kimsenin yüzünün rengi kırmızı olursa, bu onun gönlünde istirahat olduğunu, nimet içinde olup bu nimetlere şükrettiğini gösterir. Yüzünün rengi sarı olursa, bu onun gönlünde üzüntü ve ızdırap olduğunu ve kendisinin sabr ve habs-i nefis hâli içinde olduğunu, üzüntü ve ızdırabın da nükr ve küfürden ileri geldiğini gösterir.

Bana kahır ve ölüm korkusu geldi ki, o ölüm elimin ve ayağımın harekâtını engeller; yüzün rengini ve vücudun kuvvetini, simanın hüsnü anını izâle eder.⁶²²

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere *Mesnevî*’ye göre gönlün insanın bütün bedenine ruhuna büyük bir etkisi vardır. Kalb bunlar üzerinde istediği gibi tasarruf sahibi olup bütün organlarını yönetir ve insanın davranışlarına yön verir.

2.10. Kalb/Gönül Bağı

Aynı ülkede, aynı şehirde doğup büyüyen, aynı kültürü yaşayan, milli ve manevi birliği olan hatta aynı anne babadan dünyaya gelen insanlar arasında bile çoğu zaman iletişim kopukluğu olmaktadır. Diğer taraftan madden birbiriyle hiçbir ortak bağı görünmeyen cismen birbirinden fersah fersah uzak olan insanlar arasında ise kuvvetli bir çekim gücü, duygusal bir bağ, bir anlayış bütünlüğü olabilmektedir. İşte bu noktada fikir ve gönül birliğinin varlığı devreye girer. Bambaşka kültürlerde doğup büyüyen insanları birbirine yaklaştıran, bir olmalarını sağlayan şey gönülden gönüle uzanan köprüdür. Aynı kültürün içinde yoğrulan insanları birbirinden uzaklaştıran da yine gönüllerin birbirine ulaşamamış olmasıdır.

Mesnevî’nin kalb kavramıyla ilgili olarak ele aldığı hususlardan biri de, işte bu gönül birliğinin lisan birliği karşısında daha önemli bir yere sahip olduğudur.

“Aynı dili konuşma, hısımlık ve bağlılıktır. İnsan yabancılarla kalırsa mahpusa benzer.

Nice Hindli, nice Türk vardır ki dildeştirler. Nice iki Türk de vardır ki birbirlerine yabancı gibidirler.

Şu halde mahremlilik dili, bambaşka bir dildir. Gönül birliği dil birliğinden daha iyidir.

⁶²¹ *Mesnevî*, 1: 1271-1273.

⁶²² Konuk, 1: 391.

Gönülden sözsüz, işaretsiz, yazısız yüz binlerce tercüman zuhur eder.”⁶²³

Bir lisan kullanan kimseler birbirinin fikrini kolayca anladıkları için, birbirlerine pek çabuk yaklaşırlar ve mahrem olurlar; birbirlerinden ayrılmak istemezler. İnsan lisanen ve fikren yabancı olanların arasında, ziyaretçiden men edilmiş mahpuslar gibidir.

Bu beyitteki lisanen birlik olmaktan kastedilen; fikir birliği ve manadır; lafız ve suret birliği değildir.

Bir Hintli ile bir Türk’ün zâhirî lisanları ayrıken, fikren ve manen birbirleriyle aynı dili konuşmaları çok kez vâkidir. Kezâ iki Türk bir ırka mensup ve lisanları bir iken, fikir ve manaları ayrı olduğundan birbirlerine yabancılırlar.⁶²⁴

O halde iki kimsenin birbirine mahrem olması için zâhirî lisan birliği kâfi değildir, lisanı mahremiyet bu zâhirî lisandan başka bir lisandır. O da insanın gönlünün ve içinin lisanıdır. Bu da fikir birliği ve manadan ibarettir; ve gönülden söylenen söz; zâhirî lisandan daha üstündür; çünkü insan içinden başka türlü düşünür ve konuşur; ve dışında ise başka türlü konuşur. Nitekim münafıklar bu zümredendir.

İnsan muhatabına meramını anlatmak için üç yol kullanabilir: Birisi lafız ve savt(bağırma) ile kelâm, diğeri azasıyla işaret, üçüncüsü de yazmaktır. İnsanın içinden söylediği sözlerde bunların hiç birisi yoktur. Binâenaleyh iki kişi içinden aynı sözü söyler ve aynı fikirde bulunur ise, bunların bu düşünceleri, kendi cisimlerinin hareket kaynağı olduğu vakit, birlikte hareket ederler ve neticede görünürde birbirlerinin aksi bir durum olmayacağından aralarında neredeyse görünüş farklılığı dahi olmaz.⁶²⁵

2.11. Kalble İlgili Benzetmeler

Mesnevî sembollerin ve benzetmelerin yoğun olduğu ve bu benzetmelerin büyük bir ustalıkla işlenmiş olduğu kıymetli bir eserdir. Hz. Mevlâna ele aldığı diğer kavramlarda olduğu gibi kalb kavramını da çeşitli benzetmeler ve sembollerden yararlanarak ele almış, kalble ilgili ilgi çekici tespitler yapmıştır.

⁶²³ *Mesnevî*, 1: 1205-1208.

⁶²⁴ Abidin Paşa, 1: 402-403.

⁶²⁵ Konuk, 1: 375-376.

Çalışmamızın sonuç bölümüne geçmeden önce Hz. Mevlâna'nın kalble ilgili benzetmelerinin bir kaçından da bahsetmekte yarar görüyoruz.

2.11.1.Kalb Ayna Benzetmesi

Sûfiler “Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim, mahlûkatı yarattım.”⁶²⁶ hadis-i kutsisinden hareketle Allah Teâlâ'nın esmâ ve sıfatlarını temaşa etmek ve göstermek için âlemi yarattığına buradan da insanın kalbinin ayna işlevi gördüğüne dikkat çekerler.⁶²⁷

Yalnız âlemlerin her biri ayna olmakla birlikte bu aynaların hepsi parlak ve cilalı değildir. Ayna olmaya en uygun ve layık olan ilâhî sûretlerin aksini kemâliyle kabul edecek, açık bir biçimde gösterecek ayna insandır ve insan bu sebepten ilâhi bir numune kabul edilmiştir.⁶²⁸

HakîmTirmizî'ye göre kalbin parlak bir ayna gibi olması Allah'ın nuruyla cilalanması sonucu olur. Kalb bir ayna gibi olduğunda dünya, ahiret ve melekût âlemi o kimseye oldukları şekliyle görünür. Kul melekût âleminde Allah'ın azametini mülâhaza ettiğinde, bu nurların tamamı tek bir nur olur ve onun sadrını ışıklarıyla doldurur.⁶²⁹

Hz. Mevlâna'nın kalble ilgili çeşitli benzetmelerinden biri de kalb ayna benzetmesidir. Ancak insanın gönlünün bir ayna işlevi görmesi için kötü sıfatlardan arınmış, temizlenmiş olması gerekir. Ayna temiz olursa ancak o zaman kendisine yansıyan güzellikleri net olarak gösterir. Hz. Mevlâna'ya göre gönül aynası dünya sevgisi, mal, makam, mevki hırsı gibi manevi tozlardan temizlenirse onda hem yaratılmış güzellikler hem de Yaratıcı görülebilir.

“Gönül gözünü kıldan ve hastalıktan arıt, sonra köşkünü görmeyi gözet.

Kimin cânı, heveslerden arınmışsa derhal tertemiz Allah tapusunu, Allah dergâhını görür.”⁶³⁰

⁶²⁶ Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, 2: 132.

⁶²⁷ Kerim Kara, *Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Kalp-Gönül*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, 483-523.

⁶²⁸ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı- Selçuk Eraydın, İFAV, İstanbul 1994, 1: 42.

⁶²⁹ Hakîm Tirmizî, *Riyâzetü'n-Nefs*, 68-69.

⁶³⁰ *Mesnevî*, 1: 1396.

“Gönül aynası dünyâ sevgisi tozundan, nefsânî arzulardan temizlenir, pak ve saf bir hâle getirilirse, orada su ve toprak nakışlardan başka şeyler görürsün.”⁶³¹

Şehvet ve hiddet; gönlü kirlüten ve gönlün ayna olma özelliğine zarar veren en etkili duygulardandır. Gönlünü hiddet ve şehvet duygularından arındıran kişi Allah’ın hikmetini, kudretini ve yaratma gücünü görebilir.

Her insanda bir gönül aynası vardır ve onun temiz olması insanın elindedir. Eğer insan gönül aynasını temiz tutmaya gayret ederse Allah ona yardım eder. Sûfiler “Kul kalbi ve irâdesiyle ahlâkını düzeltmek için çalışıp, fenâ huyları kendisinden defetmeye uğraşırsa, Allah ona ahlâkını güzelleştirme imkânını lütfeder”⁶³² demişlerdir.⁶³³

Tasavvufta gönlü en temiz kabul edilen kişi insan-ı kâmilidir. İnsân-ı kâmil Hakk’ın tecelli etmiş halidir. Ona bakanlar onda Hakk’ı görürler. Hz. Mevlâna bu hususu şu şekilde dile getirir.

“Gönül aynasında hem resmi, nakşı görürsün; hem de resmi ve nakşı yapanı; hem devlet, saâdet yaygısı seyredersin; hem de onu yayanı ve döşeyeni.”⁶³⁴

Hz. Mevlâna gönlün Allah’ın esma ve sıfatlarının yansıdığı bir ayna olmasının yanısıra insanın yüzünün de gönlündekileri yansıtan bir ayna olduğunu ifade eder. Ona göre yüz ve insanın dış görüşünü içini ele verir, yüz gönülde var olanları dışa yansıtan bir ayna niteliğindedir. Ancak gönüldekileri yüzden anlayabilmek yine insân-ı kâmilin bir vasfıdır. Zira her bakan göz karşısındaki kişinin gönlünden gelen aksi yüzünde göremez.

“Yüzün renginde gönül halinden bir nişan vardır. Bana acı, sevgimi kalbinde tut.”⁶³⁵

Bunların dışında Hz. Mevlâna *Mesnevî*’nin muhtelif beyitlerinde gönlün bakanın kendisini gördüğü bir ayna olduğundan da bahseder. Ayrıca kişinin gönlündeki hikmetlerin kendisinden değil Hak’tan olduğunu bilmesi gerektiğine, insanın gönül

⁶³¹ *Mesnevî*, 2: 72.

⁶³² Kuşeyrî, a.g.e., 196.

⁶³³ Kara, Kerim, a.g.m., 487.

⁶³⁴ *Mesnevî*, 2: 73.

⁶³⁵ *Mesnevî*, 1: 1271.

aynasının saf ve temiz olması için gayret etmesi gerektiğine ve gönül sahibi kimsenin altı yüzü olan aynaya benzediği, Allah'ın altı yönde de o aynaya baktığına değinir.⁶³⁶

2.11.2. Kalb Havuz Benzetmesi

Hız. Mevlâna'nın kalble ilgili benzetmelerinden biri de insân-ı kâmilin gönlünün içi su dolu bir havuza benzemesidir. Su havuzu temizleyici özelliğe sahiptir çünkü suyun olduğu yerde temizlik vardır. Fakat havuzun etrafında dolaşmakla temizlenilmez; temizlenmek için havuzun içine girmek şarttır. İslâm'da beden temizliği gibi ruh temizliği de önemlidir. Namaz ibâdetinden önce gusül, abdest veya teyemmüm gibi temizliklerin hedefi insanı içinde yaşadığı gündelik hayatın kirlerinden arındırmak olduğu gibi ruhen de insanı rahatlatıcı bir etkisi vardır. Çünkü ibadete geçmeden önce maddî temizliğe yönelen mümin kimin huzuruna yöneldiğini düşünmeye başlar ve içini kötü düşüncelerden temizler. Bu bakımdan mutasavvıflara göre ruh temizliği olmadan yapılan hiçbir ibadetin değeri yoktur.⁶³⁷

Hız. Mevlâna'ya göre insân-ı nâkısın ise nefsanî sıfatlardan arınarak bu mânâ havuzuna ulaşması, insân-ı kâmilin yol göstericiliğine başvurması gerekir. İnsân-ı kâmilin gönül havuzuna giren kimse vahdet denizine ulaşır.⁶³⁸

Aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret edilmiştir:

“Ey teni bulaşmış, pisleşmiş kişi, havuz kenarında dön dolaş. İnsan havuzun dışındayken nasıl temizlenir?

Havuzdan uzak duran kişi nasıl temiz olur? O adam bânî temizliğinden bile uzak düşmüştür.

Bu havuzun temizliğinin haddi yoktur. Cisimlerin temizliği ise pek az miktarda olabilir.

Çünkü gönül havuzdur ama gizli. Bu havuzun denize gizli bir yolu var.”⁶³⁹

Hız. Mevlâna'ya göre gönül nefsanî sıfatların etkisiyle bulanıklaşırken, ten gönlün güzellikleriyle temizlenir berraklaşır. Nefsanî sıfatlar ve ruhanî sıfatlar birer denize benzerler. Her biri kendine ait etkiyle dalgalanıp birbirine çarparlar fakat aralarında

⁶³⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1, 107, 176, 207; 2, 566; 3, 80-81.

⁶³⁷ Konuk, 3: 380-381; Arpağuş Safî, Mevlânâ'nın Dinî Anlatım Metodu, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 253.

⁶³⁸ Konuk, a.y.

⁶³⁹ *Mesnevî*, 2: 1361-1364.

birbirlerine karışmalarına mani olan bir engel vardır ve her ikisi de kendi dairesinde kabarıp dalgalanır. Ten denizinin dalgalanması nefsanilerle sohbetten kaynaklanır. Gönül denizinin dalgalanması ise insân-ı kâmilin huzurundandır.⁶⁴⁰

İnsanın gönül havuzuna girip vahdet denizine ulaşması için de kendini nefsanî sıfatlardan arındırma yolunda çaba göstermiş olması gerekir.

“Gönül ten havuzunda çamura bulandı ama ten, gönül havuzunda arındı.

Oğul, gönül havuzunun çevresinde olan, ten havuzundan sakın!

Ten deniziyle gönül denizi birbirine bitişiktir, fakat aralarında bir berzah var, birbirlerine karışmazlar.

İster doğru ol, ister eğri. O gönül havuzuna doğru gel, geri kalma.”⁶⁴¹

2.11.3. Kalb Konak Benzetmesi

Hz. Mevlâna insanın gönlünü bazen de bir konağa benzetir. Konak büyük olduğunda nasıl ki konağın sahibi ona tam anlamıyla hükmetmekte zorluk çeker, içinde olan biteni anlaması zorlaşırsa insanın gönlü de bu şekildedir. İçinde olup biteni anlamak zordur. Gönül sahibinin uyanık olması gerekir. Konakların içinde olup bitenleri merak eden gizli komşuları olduğu gibi gönlün de içindeki sırları açığa çıkarmak isteyen, güzellikleri yok etmek isteyen gizli komşuları şeytan ve nefsanî duygulardır. Gönül sahibi bu noktada da uyanık olmalı tehlikelerin farkında olarak onları kontrol altında tutmalıdır. İşte bu durumda yine kişinin imdadına insân-ı kâmil yetişir. İnsân-ı kâmilin yol göstericiliği ve tedbirleri kişinin gönül konağını tehlikeli düşmanlardan korumasına yardımcı olur.

Hz. Mevlâna kişinin eğer bir insân-ı kâmilin yol göstericiliğinden yararlanmazsa ve uyanık olmazsa gönle zarar veren bu tehlikeli düşmanların hırsız gibi gönüldeki güzellikleri çalacağını ve neticede insanı perişan edeceğini söyler.⁶⁴²

Aşağıda konuyla ilgili beyitler yer almaktadır:

⁶⁴⁰ Konuk, 3: 383-384.

⁶⁴¹ *Mesnevî*, 2: 1369-1372.

⁶⁴² Kara, a.g.m., 503.

“Gönül, büyük ve geniş bir eve benzer... Gönül evinin gizli komşuları vardır.

Pencereden, duvardaki delikten görüp gözetir, sırları anlarlar!

Ev sahibinin sezinlemediği, hiç bilmediği bir yarıktan, bir delikten onlar, her şeyi görürler.

Şeytanlar bile o kabalıklarıyla, o kötülükleriyle sırrımızı, fikrimizi, gittiğimiz yolu biliyorlar...

Onların bile içimize hırsızlama bir yolu var... Biz, onların hırsızlıklarından baş aşağı gelmedeyiz...

Her an, bize büyük zararlar veriyorlar... Delikleri var, yarıkları var; bizi gözetliyorlar.”⁶⁴³

Hız. Mevlâna eve benzettiği kalbe her yeni fikirler yeni düşünceler geldiğini eve gelen misafirler gibi görür. Kişi gönül evine gelen bu birer misafir gibi fikirleri önemsemeli onları bir misafir gibi en iyi şekilde ağırlamalıdır. Eğer kalbe çeşitli düşünceler gelmişse bunlar boş yere değildir, hepsinin bir hikmeti vardır. Özellikle gönle gelen gam ve keder düşünceleri insanı endişeye düşürmemeli tıpkı karanlığın en yoğun olduğu vaktin sabahın en yakın olduğu zaman olması gibi bu düşünceleri yeni sevinçlerin habercisi saymalıdır. Korkunç şimşeklerden kapkara bulutlardan sonra nasıl yeryüzüne rahmet iner ve sonrasında tabiat arınır tazelenirse gönül evine gelen gamlar kederler de insanda bir tazelenmenin işareti sayılmalıdır. Kalbe gelen yeni düşünceler önceki eskimiş düşünceleri söker atar yerinde daha taze düşüncelerin çıkmasına zemin hazırlar. Bu düşüncelerin kıymetini bilene Allah'ın lütfu da çoktur. O halde insan gönlüne gelen düşünceleri gam ve kederi sevinçle hoşgörüyle karşılamalıdır.

“Her gün, gönüle gelen düşünce o gün, sabah çağı gelen konuğa benzer, ev sahibine hükmeder, huysuzlukta bulunur. Ev sahibi olmanın şanı, konuğu görüp gözetmek, ağırlamak ve nazını çekmektir.

Konuk evine her gün nasıl bir yüce konuk gelirse onun gibi her an da sana bir fikir gelir. Canım, fikri bir adam say. Çünkü adam, fikirle değerlidir, fikirle diridir.

Gam fikri, neşe yolunu vurursa gam yeme. O, hakikatte başka neşeler hazırlamadadır.

⁶⁴³ *Mesnevî*, 4: 1777-1786.

O, hayrın aslından yeni bir sevinç, yeni bir neşe gelsin diye evi, başkalarından sıkıca süpürür.

Gönül dalındaki sararmış, kurumuş yaprakları ayırır, daldan yeni ve yeşil yapraklar bitmesine yardım eder.

Bu âlemden öte bir âleme yeni bir zevk gelsin diye eski sevinci, kökünden çeker, çıkarır. Gam, üstü dallarla yapraklarla örtülü yeni kökü bitirsin diye çürümüş, porsumuş olan eski kökü yerinden söküp çıkarır.

Gam, gönülden neyi söker yahut koparırsa karşılık olarak mutlaka daha iyisini verir.

Hele derdin, gamın, yakîn ehline kul olduğunu iyice bilene daha fazla lütuflarda bulunur.

Bulutla şimşek, asık suratlılık, ekşi yüzlülük göstermese asma yaprağı, doğuya benzeyen gülümsemelerini gösterir mi hiç?

Kutluluk, kutsuzluk, gönlüne gelir, konuklar. Bunlar, evden eve giden yıldızlara benzerler.

Senin burcunda konakladı mı onun talihi gibi sen de tatlı bir hale, gel, çevikleş. Böyle hareket et de o yıldız, aya gitti, ulaştı mı o gönül sultanına senden şükür etsin.

Senin de gönlüne yeniden yeniyen belâlar geldikçe o belâları güle güle karşıla.”⁶⁴⁴

Hz. Mevlâna büyük eve benzeyen gönülde yine birbine zıt düşüncelerin, vesveselerin, hayallerin ve sürekli bir hareketliliğin olduğunu söyler. Çünkü büyük evlerde sürekli gelen giden olur ve o evde bir karmaşa durumu söz konusu olabilir. İnsanın diğer uzuvları bir dinginlik içerisindeyken gönül evi hep bir hareket halindedir.⁶⁴⁵ O halde kişi gönül evini bir düzene koymalı, uyanık olmalı ve kötü etkilerden korumalıdır.

2.11.4. Kalb Ocak Benzetmesi

Hz. Mevlâna insân-ı kâmilin gönlünün içinde ateş yanan bir ocağa benzetir. Gönlün içinde yanan bu ateş aşk ateşidir. Aşk ateşi gönüldeki bütün fazlalıkları yakar ortadan kaldırır ve yalnızca Allah’a ait bir hale getirir. Aşk ateşinden dolayı acı çeken salike bakıp

⁶⁴⁴ *Mesnevî*, 5: 3676-3693.

⁶⁴⁵ Can, 6, 537, 654.

da acımak asıl acınacak haldir. O kimsenin gönlü de aşk ateşiyle yanmaya layık değildir. Nasıl ki ocağın içine ateş gerekliyse gönüle de aşk gerekir, gönül ancak aşk ateşiyle yanınca gönül olur.⁶⁴⁶

İmam Rabbâni (ö. 1034/1624) acı çekmenin muhabbetin bir parçası olduğu söyler ve Allah'dan gayrı her şeyi terk eden kişin elem ve meşakkatten nasip alması gerektiğini ifade eder.⁶⁴⁷

Gönlünde aşk ateşi yanan kimsenin dışarıdan bakıldığında acı çektiği sanılsa da onun hakikatte ne kadar mutlu olduğu nâkıs insanlar tarafından anlaşılamaz.⁶⁴⁸

“Ey beni kınayan, sen sağ, esen ol. Ey selâmet arayan, sen beni bırak!

Benim canım ocaktır, ateşten hoşlanır, ocağa ateş yurdu olmak yeter.

Bana ocak gibi aşka yanmak düştü. Bundan kör olansa zaten ocak değildir.”⁶⁴⁹

2.11.5. Kalb Mektup Benzetmesi

Hz. Mevlâna kalbi bir mektuba benzetir ve insanın amellerini de mektubun satırlarına benzetir. Mektubu yazan kişi insandır ve o mektup insan tarafından Hak Teâlâ'ya yazılmaktadır. O zaman mektubun alıcısı bu kadar özel bir zât ise mektubun mahiyeti de aynı şekilde özel olmalı alıcıya lâayık olmalıdır. Kişi hayat serüveninde gönül mektubunu Hakk'a lâayık yazmamışsa bunu derhal farkedip o mektubu yırtıp atmalı ve yenisini yazmalıdır. Yani tövbe edip amellerini güzelleştirme gönül mektubuna güzel satırlar yazma çabasında olmalıdır. Fakat her insan gönül mektubunu açıp Hakk'a layık olup olmadığını anlayacak yetide değildir. Bu ancak âriflerin, kâmillerin işidir. O halde bu noktada da insan yine kâmil insanların yol göstericiliğiyle gönül mektubunun Hakkâ layık olup olmadığını öğrenmeli ve gereken amelleri yapmalıdır.⁶⁵⁰

Aşağıdaki beyitler bu duruma işaret etmektedir:

⁶⁴⁶ Konuk, a.g.e., 3, 384-385.

⁶⁴⁷ Ethem Cebecioğlu, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1999, 116.

⁶⁴⁸ Can, a.g.e., 2, 367.

⁶⁴⁹ *Mesnevî*, 2: 1375-1377.

⁶⁵⁰ Can, a.g.e., 4, 499.

“Kalıbın, cesedin mektuptur, ona dikkat et, padişaha lâayık mı, değil mi? Bir anla da sonra gönder!

Bir bucağa git, mektubu aç, oku... Bak bakalım, içindeki sözler, padişahlara lâayık olan sözler?

Lâayık değilse o mektubu yırt, çaresine bak, başka bir mektup yaz!

Fakat ten mektubunu açmayı kolay sanma. Yoksa herkes gönöl sırrını apaçık görürdü! Bu mektubu açmak ne güçtür, ne sarptır! Erlerin işidir bu, çocuk işi değil!

Hepimiz, fihriste kani olmuş kalmışız... Çünkü heva ve hevese, hırsla bulaşmışız!

Halbuki o fihrist, ona baksınlar da metni de öyle sansınlar diye halka bir tuzaktır. Mektubu aç, bu sözden baş çevirme! Tanrı, doğruyu daha iyi bilir!

Mektubun fihristi, dille ikrar etmeye benzer... Halbuki sen gönöl mektubunun metnini sına!

Bak bakalım, ikrarınla muvafık mı? Buna bak da işin, münafıkların işine dönmesin!”⁶⁵¹

2.11.6. Kalb Dağ Benzetmesi

Hız. Mevlâna kalble ilgili bu benzetmelerinin dışında farklı benzetmeler de yapar. Bu benzetmelerden biri insân-ı kâmilin kalbinin yüce bir dağa benzemesidir. Dünyadaki yüce dağlardan nasıl birtakım sesler yankılanır ve sonra kaybolursa insân-ı kâmilin gönlünden de birtakım sesler duyulur. Onun gönlünden yankılanan bu sesler Hakk’ın ilhamlarıdır. O her haliyle ve davranışıyla bir örneklik teşkil eder ve onun hali tavrı Hakk’ın sözlerini yansıtır. O hiçbir şeyi keyfi olarak yapmaz, yaptığı her iş ve davranış Hak’tandır. Öyleyse salike düşen bu seslerin farkına varıp insân-ı kâmilden akseden bu güzelliklerden faydalanmaktır.⁶⁵²

⁶⁵¹ *Mesnevî*, 4: 1564-1573.

⁶⁵² Can, a.g.e., 2, 562; Kara, a.g.m., 498-499.

2.11.7. Kalb Şehir Benzetmesi

Hz. Mevlâna'nın kalble ilgili benzetmelerinden biri de şehir benzetmesidir. Ona göre gönül bir şehire benzer ve büyük bir konağa benzeyen gönülde nasıl karışıklıklar söz konusu olursa şehirde karışıklık çok daha fazla olacaktır. Şehrin alt yapısı, güvenliği, temizliği vs. hepsi düzenlenmiş olmalıdır. İşte gönül de aynı şekilde temiz, düzenli, düşmana karşı güvenliği, koruması vs. olması gereken bir şehir gibidir.

Ayrıca gönül bazıları bulanık bazıları berrak akan bir ırmak gibidir. Rahmani düşünceler gönlü saf, berrak bir hale getirirken nefsanî düşünceler ve vesveseler gönlü bulanıklaştırır. O halde insan gönül ırmağını vesveselerden ve nefsânî düşüncelerden arındırarak berrak bir hale getirmeli, şehrini de güvenli kılmalıdır.⁶⁵³

⁶⁵³ Can, a.g.e., 4, 567, 645.

SONUÇ

Kalb mefhumu ilk dönem sûfîlerinden itibaren tasavvufun en önemli meselelerinden biri olarak görülmüş, bilginin kaynağı kabul edilmiştir. Bu yönüyle kalb insandaki en önemli yapıyı ifade eder. Çünkü tasavvuf anlayışına göre hakiki bilgi kalbe gelen bilgidir, duyular yoluyla elde edilen bilgi değil. Kalbe ilham olunan bilgilerin gerçekliğinden şüphe edilemez. Tasavvuf âlimlerine göre ayet ve hadislerden hareketle kalb yüce bir makam, Yaraticının makamı olarak kabul edilmiştir. Kalbin bu denli önemli bir noktada oluşu tasavvuf âlimlerini onu araştırıp değerlendirmeye, yorumlamaya, anlamaya ve bu konuda çeşitli eserler kaleme almaya yöneltmiştir.

Kalb mefhumu sufîler tarafından anlama ve idrak merkezi, bilgi ve mârifetin yeri, insanın benliğinin merkezi, duygularını yöneten ve yönlendiren mânevi bir güç olarak görülmüştür. Bazı tasavvuf âlimleri kalb mefhumunun kavranabilir olduğunu söylerken bazıları kavranacağını fakat izah edilemeyeceğini söylemişler, bazı âlimler ise onun kavranamayacağı düşüncesini savunmuşlardır. Neticede denilebilir ki, hangi düşünce olursa olsun tasavvufta kalb mefhumu devamlı ele alınıp yorumlanmaya anlaşılmaya çalışılmıştır.

13. yüzyılda Anadolu’da yaşamış olan büyük âlim ve mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rûmî, İslâm’ı yaşama biçimi, tasavvufî düşünceleri, insana değer vermesi, hoşgörü anlayışıyla hem döneminin hem de sonraki dönemlerin en büyük âlimlerinden kabul edilmiştir. Hz. Mevlâna dini tasavvufî düşüncelerini yansıttığı eserleriyle de insanları etkilemiş, çığır açmıştır. Diğer tasavvufî kavramlar olduğu gibi kalb kavramı da Hz. Mevlâna’nın eserlerinin ve düşüncesinin başlıca konularından biri olmuştur.

Hz. Mevlâna’nın kalb mefhumunu farklı bir bakış açısı ve üslupla bütün detaylarıyla ele alıp değerlendiren en önemli eseri ise dünya çapında bilinip anlaşılması yönünde çaba gösterilen *Mesnevî* adlı eseridir. Hz. Mevlâna *Mesnevî*’de kalb mefhumunu bütün yönleriyle ele almış, hikâyeler ve benzetmeler yoluyla bu kavramın insanındaki önemine işaret etmiştir.

Hz. Mevlâna kalbi insanın manevi dünyasının merkezi olarak görmüş, kalbi insan ruhunda önemli bir noktada konumlandırmış, bilgi ve marifetin mekânı olduğunu vurgulamış ve bütün güzelliklerin kaynağının da kalb olduğunu savunmuştur. Hz.

Mevlâna'ya göre kalbdeki güzellikler asıl, dünyadaki güzellikler ise kalbdekilerin yansımastır.

Hız. Mevlâna kalbin güzelliklerin kaynağı olabildiği gibi bir değişkenliğinin olduğu, dışarıdan ve içeriden gelen çeşitli etkiler sebebiyle halden hale dönüşen bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu i ten ve dıştan gelen etkiler kalbi evirip çevirerek yönlendirebilecek özelliklerde olup, kalbin hakikatleri görmesi ya da görmemesi hususunda etkili olabilmektedirler. Ayrıca Hız. Mevlâna kalbin hakikat bilgisini alabilmesi için açıklığı, kapalılığı, yüce bir makam oluşu gibi çeşitli sıfatlarının da olduğuna işaret etmiştir.

Hız. Mevlana kalbin barındırdığı çeşitli negatif duyguların etkisiyle hasta olup hakikatlere kapalı olduğundan da bahsetmiştir. Hased, kibir, kasvet, cehalet, gaflet, hırs, hevâ vb. duyguların kalbde birer mânevi hastalık olarak ortaya çıkabileceğini ve kalbin önüne bir perde gibi kapanıp hakikatleri görmesine engel olabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte insanın, çeşitli eğitimlerden geçerek, mürşidi kâmilin  nderliği ve kalb tasfiyesiyle hakikat yolunda ilerlemesinin imkân d hilinde olduğunu da dile getirmiştir.

Kalb, Hız. Mevlâna'nın *Mesnevî*'deki bakış açısına göre Allah'ın makamı, Kâbe ve Arşla eşdeğer bir makam olarak görülmüştür. Bundan dolayı da kalbin özel bir makam olduğundan bahsetmiştir. Fakat kalb bazen de katılaşmış ve hakikatlere kapalı olması nedeniyle hayvanlardan daha aşağı bir konumda sayılmıştır. Kalbin a ılması ve özel bir makam olmasının ise öncelikle Allah'ın dilemesine, insanın mücahede ve riyazatına, bir mürşid-i kâmilden yardım istemesine, onun yol göstericiliğinden faydalanmasına bağlı olduğunu belirtmiştir.

Hız. Mevlâna *Mesnevî*'nin hemen hemen tamamında hikâyeler ve semboller aracılığıyla daha çok insân-ı kâmilin kalbinden yola çıkararak kalb mefhumunu işlemiştir. Çünkü insân-ı kâmil tasavvuf düşüncesinde büyük bir öneme sahiptir. Kâmil insanlar peygamberlerin varisleri olarak kabul edilmiştir. Buna mukabil Hız. Mevlâna insân-ı nâkısın kalbini de ele almış ve bu iki kalb arasındaki farklılıklara vurgu yapmıştır. Hız. Mevlâna'ya göre kişinin kalb eğitiminde insân-ı kâmilin etkisi büyüktür. Sâlik sülûkunda bir mürşid-i k mili  nder kabul etmeli, onun yol göstericiliğine başvurmalıdır.

Hız. Mevlâna'ya göre kalb eğitiminde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de kalbin tasfiye ve tezkiyesidir. Zira temiz olmayan, hastalıklardan ve kötülüklerden arınmamış olan kalb hakikat bilgisine ulaşmaya aday değildir.

Hız. Mevlâna'ya göre kalb insanın uzuvlarını tesir altına alıp yönlendirici bir etkiye sahiptir. Bundan dolayı insanın kalbindeki düşünceler hareketlerinden anlaşılabilir. Kalb bir aynadır ve içindekileri dışarı yansıtır. Ona göre insan bedeninde ve ruhunda ne olup bitiyorsa o ancak kalbde olur ve kalbden yansır. İnsanın zâhiri görüntüsünün ve yaptıklarının aslından fazla ehemmiyeti yoktur. Gönle bakmak ve ondan yansıyanları görmek esastır. Nitekim insanın davranışları kalbindeki güzellik veya çirkinlikleri ortaya çıkarır.

Mesnevî'de kalble ilgili en çok dikkat çeken tespitlerden biri de gönüller arasında bir pencerenin bir köprünün var olduğudur. Hız. Mevlâna lisanları birbirinden farklı olan insanların gönülleri arasında birlik olabileceği ve bu birliğin onları birleştirdiğini savunur. Ve gönül birliğinin lisan birliğinden önemli olduğunu vurgular. Aynı anne babadan dünyaya gelen kardeşlerin kalbleri arasında mesafelerce uzaklık olabiliyorken farklı coğrafyalarda doğmuş yaşamış insanların kalbleri arasında birlik olabilmektedir.

Hız. Mevlâna'nın *Mesnevî*'de kalbi anlatırken kullandığı benzetmeler de oldukça dikkat çekicidir. Kalbi evrende canlı ve cansız birtakım varlıklara benzetir ve sembollerle anlatma yoluna gider. Bunlar arasında kalbin hakikatleri yansıtan bir ayna olması, sürekli farklı fikirlerle dolmasından dolayı, gelen gideni çok olan bir konağa benzemesi, kendisinden güzel nidaların aksettiği bir dağa benzemesi, kalbin amellerinin Hakk'a yazılmış bir mektup olması, içinde ilahi aşkın yanması sebebiyle ocağa benzemesi vb. dikkat çekici benzetmelerdir.

Netice olarak Hız. Mevlâna, meşhur eseri *Mesnevî*'de kalbi çok yönlü ele alıp, bütün yönleriyle değerlendirmiştir diyebiliriz. O kalbe derin anlamlar yüklemiş bunları açıklama, izâh etme yoluna gitmiştir. Kendine özgü üslubunu yansıtarak kalb kavramını farklı bir bakış açısıyla yorumlamıştır. İnsan, genel olarak onun düşünce sistemini, özelde ise kalb kavramını izahını anlamaya çalışırken olduğu gibi yorumlamak, salt bir bakış açısıyla değerlendirmek yanlış olacaktır. Onun düşüncesini ve kalb mefhumu ele alışı farklı yönleriyle düşünüp anlamaya çalışmak gerekir.

KAYNAKÇA

- Aclûni, İsmâil b. M. (H.1342), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzi'l-İlbâs*, II, Beyrut 1985.
- Abidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, İz Yayıncılık, I-II, İstanbul, 2007.
- AnaBritanica*. Genel Kültür Ansiklopedisi, 23. Hürriyet, 1994.
- Arpaguş, Sâfi. *Mevlâna ve İslâm*. Vefa yayınları. İstanbul, 2007.
- Arpaguş, Sâfi. *Mevlânâ'nın Dînî Anlatım Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.
- Ateş, Süleyman. *İnsan ve İnsanüstü*. Yeni Ufuklar Yayınevi. İstanbul, 1985.
- Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. Yeni Ufuklar Yayınları. İstanbul, 1992.
- Aydın, Mehmet S. *DİA*, “İnsân-ı Kâmil”, 22: 330-331. İstanbul, 2000.
- Aydın, Mehmet S. *Mevlâna ve Sufizm*. Nüve Kültür Merkezi Yayınları. Konya, 2007.
- Beytur, Mithat Bahâri. *Dîvân-ı Kebir'den Seçme Şiirler*. I-III. MEB Yayınları. İstanbul 1990.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Mesnevî Şerhi (Rûhü'l-Mesnevî)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Mesnevî'nin Rûhu*, Hazırlayan: Suat Ak, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Akıl”. *DİA*. 2: 238-242. İstanbul, 1989.
- Can, Şefik. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, 1-6. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Can, Şefik, *Mevlânâ- Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*. Ötüken Yayınları. İstanbul, 1995.
- Can, Şefik. *Divân-ı Kebir'den Seçmeler*. I-IV. Ötüken Yayınları. İstanbul, 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*. Erkam Yayınları. İstanbul, 1999.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Dergisi*. “Hz. Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. Yıl:8, Sayı:20, 2007.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları. İstanbul, 2009.
- Ceyhan, Semih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. “Mesnevî”. 29. Ankara, 2004.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali bin Muhammed. *Kitâbü't-Tâ'rifat*. (Terc. ve Şerh, Arif Erkan). Bahar Yayınevi. İstanbul, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “Haset”. *DİA*. 16: 378-380. İstanbul, 1997.
- Çağrııcı. “Hevâ”. *DİA*, 17: 274-276. İstanbul, 1998.
- Eflâkî, Ahmet. *Menâkibu'l Ârifin*. (trc. Tahsin Yazıcı). İstanbul, 1989.
- el-Cîli, Abdulkerim. *el-İnsânu'l-Kâmil*. Terc. Abdülaziz Mecdi Tolun. İz Yayıncılık. İstanbul, 2002.
- el-İsfehani, Rağıb. *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*. (Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu). Çıra Yayınları. İstanbul, 2012.
- el-Mekkî, Ebu Talib. *Kûtü'l-Kulüb*, (Terc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi). Semerkand Yayınları. İstanbul, 2003.
- el-Muhâsibî, Haris. *er-Riâye li Hukûkillah*. Terc. Şahin Filiz-Hülya Küçük. İnsan Yayınları. İstanbul, 2004.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları), 2004.
- Erdem, Hüsamettin. *Bazı Felsefe Meseleleri*. Konya: Nadir Kitap, 1999.
- Ergül, Âdem. *Kur'an ve Sünnet Işığında Kalbi Hayat*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 2000.
- er-Râzi, Fahreddin. *Kitâbü'n-nefs ve'r-rûh*. Tahran, 1364/1944.
- er-Râzi, Fahrüddin. *Tefsîr-i Kebir Mefâtihi'l-Gayb*. 8. Ankara Huzur: Yayınevi, 1990.
- et-Tirmizi, Hâkim. *Beyanü'l Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'ad ve'l-Lüb*. Kahire 1958.
- et-Tirmizî, Hakîm. *Hatmu'l-Evliyâ*. İnsan Yayınları. İstanbul, 2006.

- et-Tirmizî, Hakîm. *Riyâzetü'n-Nefs*. Harf Yayınları. İstanbul, 2014.
- et-Tûsi, Ebu Nasr Serrac. *el-Lüma*. (Haz. Hasan Kâmil Yılmaz). İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- es-Seccâdî, Seyyid Cafer. *Tasavvuf ve İrfan Sözlüğü*, Ensar Yayınları. İstanbul, 2007.
- Feridun b. Ahmed. *Risale-i Sipehsalar*. Çev. Ahmed Avni. Sad. Tahir Galip Seratlı. Elest Yayınları. İstanbul, 2007.
- Frager, Robert. *Kalp Nefs ve Ruh*. (Çev. İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Gelenek Yayınları, 2005.
- Furuzanfer, Bedüzzeman. *Mevlâna Celâleddin*. (trc. Feridun Nafiz Uzlu). Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Aralık, 2005.
- Gazâli, İmam Ebû Hamid Muhammed. *İhyâü Ulûmi'd-Din*. Bedir Yayınevi. İstanbul, 2002.
- Gölcük, Şerafettin–Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Tekin Kitabevi. Konya, 1991.
- Görmez, Mehmet. *Kalbin Erbaini*. Otto Yayınları. Ankara, 2015.
- Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. Ötüken Yayınları, Ankara, 2004.
- Havvâ, Saîd. *Terbiyetünâ er-Rûhiyye*. (Çev. İbrahim Sarmış, M. Sait Şimşek). Kayıhan Yayınları. İstanbul, 1995.
- Hücvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbi. *Keşfü'l-Mahcûb*. (Haz. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları. İstanbul, 2014.
- İbrahim Hakkı Erzurûmi. *Mârifetnâme*. Ataç Yayınları. İstanbul, 2015.
- İmam Kurtubi, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*. 1. (Terc. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Buruc Yayınları, , 2005.
- İz, Mâhir. *Tasavvuf*. Kitabevi Yayınları. İstanbul, 2000.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Tasavvuf Sözlüğü*. trc. Ekrem Demirli. İz Yayınları. İstanbul, 2004.
- Kara, Kerim, *Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde Kalp-Gönül*. Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. 6/14: 483-523. Ankara: 2005.

- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. 1. (Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın). İstanbul: İFAV, 1994.
- Konuk. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. 1-2. (Yayına haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı). Gelenek Yayınları. İstanbul, 2004.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. (Haz. Süleyman Uludağ). Dergâh Yayınları. İstanbul, 2014.
- Küçük, Hülya, Yegin, Zeynep Arzu. *Tasavvuf ve Tıp*, İstanbul: Ensar yayınları, 2016.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Mesnevî*. 1-6. (Çev. Veled İzbudak. Gözden geç. Abdülbaki Gölpınarlı). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2006.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Dîvân-ı Kebîr*. Haz. Abdülbâki Gölpınarlı. I-VII. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1992.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Fîhi Mâ Fîh*. Çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu. MEB Yayınları. İstanbul, 1990.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Fîhi Mâ Fîh*. Çev. Ahmed Avni Konuk. [Haz. Selçuk Eraydın]. İz Yayınları. İstanbul, 1994.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Mecâlis-i Seb'a [Yedi Meclis]*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı. Konya 1965; 2. bs., İstanbul 1994.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Mektûbat*. Çev. Abdülbâkî Gölpınarlı, [Mektuplar]. İnkılâp Yayınları. İstanbul, 1999.
- Mevlâna Celâleddin Rûmi. *Mektûbat*. Çev. F. Nâfiz Uzluk, [Mevlânâ'nın Mektupları]. [Yayına haz. A. Remzi Akyürek]. Sebat Basımevi. İstanbul, 1937.
- Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (Haz. Heyet). İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Çev. Ekrem Demirli. Litera Yayınları. İstanbul, 2006.
- Mütercim Asım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi*. (Yayına haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Muslu, Ramazan. *Anadoluda Tasavvuf Yolları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Nicholson, Reynold A. *İslâm Sûfîleri*. İstanbul Ataç Yayınları: 2004.

- Öngören, Reşat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”. 29. İstanbul, 2004.
- Öngören, Reşat. “*Tasavvuf*”. DİA, 40: 119-126. İstanbul, 2011.
- Sami, Şemsettin. *Kâmûs-ı Türkî*, İdeal Yayınları. İstanbul, 2014.
- Sühreverdi, Şihâbüddîn. *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)*. (Terc. Dilaver Selvi). Semerkand Yayınları. İstanbul, 2010.
- Sultan Veled. *Maârif*. (çev. Meliha Ü. Anbarcıoğlu). Tercüman 1001 Temel Eser. İstanbul, 1984.
- Sultan Veled. *İbtidânâme*. (trc. Abdülbâki Gölpınarlı). Ankara, 1976.
- Tâhiru'l-Mevlevî (Olgun), *Şerh-i Mesnevî*. 1-14. (Terc. ve şerh, Tâhir-ul-Mevlevî). İstanbul: Selam Yayınları, 1971.
- Top, Hüseyin. *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi*, II. Rûmî Yayınları. Konya 2011.
- Topbaş, Osman Nuri. *Nebiler Silsilesi*. 1. İstanbul: Erkam Yayınları. 2016.
- Uludağ, Süleyman. DİA. “Kalb”. 24: 229-232. İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman. DİA. “Nefis”. 32: 526-529. İstanbul, 2006.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. Ensar Yayınları. İstanbul, 2016.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. (Sad. Heyet). Birleşik Yayınları. İstanbul, 2003.
- Yelten, Muhammet. Özkan, Mustafa. *Türkçe'nin Sözlüğü*, Babıali Yayınları. İstanbul, 2002.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Yayınları. İstanbul, 2009.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Dergisi*, “Mevlânâ ve Mesajı”. Yıl: 8, Sayı:20, 2007.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Altınoluk Dergisi*. Tasavvuf ve Kalb. 1994: Ekim, Sayı: 104.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*. Erkam Yayınları. İstanbul, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Erzurum’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum’da tamamladı. 2008’de Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak Yalova’ya atandı. Halen burada öğretmenlik görevini sürdürmektedir.

